НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Міністерство освіти Придністровської Молдавської Республіки
Державний освітній заклад додаткової професійної освіти
«Інститут розвитку освіти і підвищення кваліфікації»

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

9 КЛАС

Підручник
для організацій загальної освіти
з російською мовою навчання

Допущено
Міністерством освіти Придністровської Молдавської Республіки

Тирасполь
2026

iroipk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ББК 81 4Укр$_{я}$721(4Мол5)
У45

Автори-укладачі:
І. О. Бронич, І. В. Ніконова.

Науковий консультант:
А. О. Дубик, *учитель української мови та літератури вищої кваліфікаційної категорії ДОЗ «РУТЛ-К».*

Рецензенти:
М. Ф. Сирбу, *учитель української мови та літератури вищої кваліфікаційної категорії МОЗ «Бендерська СОШ № 15»;*
Т. Г. Черненко, *головний методист кафедри ЗДіДО ДОЗ ДПО «ІРОіПК», учитель української мови та літератури вищої кваліфікаційної категорії МОЗ «Тираспольська загальноосвітня школа № 5».*

Українська мова та література. 9 клас / авт.-укл. І. О. Бронич, І. В. Ніконова. — Тирасполь: ІРОіПК, 2026. — 320 с.: іл.

У45

ББК 81 4Укр$_{я}$721(4Мол5)

© ІРОіПК, 2026.
© Бронич І. О., Ніконова І. В., авт.-укл., 2026

ЛЮБІ ДРУЗІ!

У дев'ятому класі ви продовжите вивчати один із найцікавіших розділів мовознавства — «Синтаксис». Познайомитеся зі складним реченням, зокрема зі складносурядним, складнопідрядним і безсполучниковим, а також зі складним реченням з різними видами зв'язку.

На уроках з розвитку зв'язного мовлення ви навчитеся переказувати тексти, писати твори різних стилів та типів мовлення, складати діалоги.

У підручнику є певні позначки, які допоможуть зорієнтуватися при виконанні вправ: – робота в парі чи групі; – творче завдання; – поміркуйте; – проектна діяльність. А на «Цікавій сторінці» знайдете цікаві факти про українську мову, поринете у світ правильного наголошування слів, культури мовлення.

На уроках літератури ви познайомитеся з усною народною творчістю, давньою українською літературою, літературою кінця XVIII – початку XIX ст., літературним процесом 40–60 років XIX ст., а також літературою рідного краю. Художні твори супроводжуються відомостями про письменників, визначеннями понять з теорії літератури, запитаннями і завданнями.

Пам'ятайте, для того щоб досконало оволодіти будь-якою мовою і осягнути всі її тонкощі, необхідно витратити надзвичайно багато часу і зусиль. Сьогодні знання хоча б ще однієї мови — не просто показник освіченості і рівня інтелектуального розвитку людини, але також характеристика таких її якостей, як посидючість, терпимість і відкритість до постійної самоосвіти. Знання мови є мінімальною вимогою до кожного, хто хоче побудувати вдалу кар'єру і досягти успіху в житті.

Зичимо вам успіхів!

iroipk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ВСТУП

§ 1. Мова як засіб спілкування і пізнання

1. *Розгляньте схему. Які функції виконує мова в житті суспільства? Свою відповідь проілюструйте прикладами.*

2. *Прочитайте. Які функції мови згадані в тексті?*

Мова — специфічне і надзвичайно складне суспільне явище, могутній засіб вираження багатогранної діяльності людей. За допомогою мови людина виражає свою людську сутність, зв'язується і спілкується з іншими людьми, виражає і передає своє сприймання і розуміння навколишнього світу, виявляє свою волю, свій розум, свої почуття й емоції. Мова організовує людей у процесі суспільного* виробництва*. Мова тісно пов'язана з мисленням людини, вона є формою існування і засобом вираження людських думок. За допомогою мови закріплюються і передаються від покоління до покоління досягнення людського мислення.

Для кожного народу мова — це його неоціненний скарб. Мова є одним із найважливіших засобів об'єднання людей у народності, нації, вона є засобом збереження традицій, звичаїв.

Сучасні мови світу становлять наслідок розвитку і складного процесу взаємодії первісних* родоплемінних мов. Тепер мов у світі понад дві з половиною тисячі. За більшою або меншою спорідненістю* мови об'єднуються в сім'ї. Мова українська належить до індоєвропейської сім'ї. *(І. Матвіяс)*

3. *Запишіть речення й усно прокоментуйте їх зміст.*

Мова — засіб мислення. Мова — засіб інтелектуальної діяльності людей. Мова — засіб спілкування. Мова — засіб оволодіння суспільно-історичним досвідом людства. Мова — засіб пізнання людиною краси.

4. *Прочитайте. Як реалізується Закон «Про мови» в нашій державі? Наведіть приклади.*

У Придністровській Молдавській Республіці давно живуть люди різних національностей, звучать різні мови. Кожна мова, її літературний, живий місцевий та історичний різновид — безцінне багатство, що належить не одному народу, а всьому людству.

На території Придністровської Молдавської Республіки з багатонаціональним населенням нормою мовного існування, що традиційно склалася, є двомовність і багатомовність.

На території Придністровської Молдавської Республіки всі мови наділені рівним правовим статусом та забезпечуються однаковим захистом та підтримкою держави.

Статус офіційної мови на рівних засадах* надається молдавській, російській та українській мовам. *(Із Закону «Про мови в Придністровській Молдавській Республіці»)*

5. *Прочитайте текст. Назвіть ознаки культурної людини. Визначте тему та основну думку тексту.*

З того, як говорить людина, можна уявити собі загальний розвиток цієї людини, її освіту й культурний рівень. Що культурнішою є людина, то розвиненішою є її мова, багатшою на лексичний запас, розмаїтішою* епітетами, метафорами, влучними* порівняннями, барвистішою* вживанням прислів'їв, приказок і приповідок. У природі не буває людей, що визначились би високим інтелектом і водночас примітивною, як у первісного дикуна, мовою.

Боротьба за чистоту й високу мовну культуру — це боротьба за культуру взагалі.

lookdknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Правильно й чисто говорити рідною мовою може кожний, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів, письменників або вчителів-мовників. Це — не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас мусять бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично. *(За Б. Антоненком-Давидовичем)*

6. *Прочитайте. Підготуйте усний коментар одного з поданих висловів.*

— Мова зникає не тому, що її не вчать інші, а тому, що нею не говорять ті, хто її знає *(Хосе-Марія Арце)*.

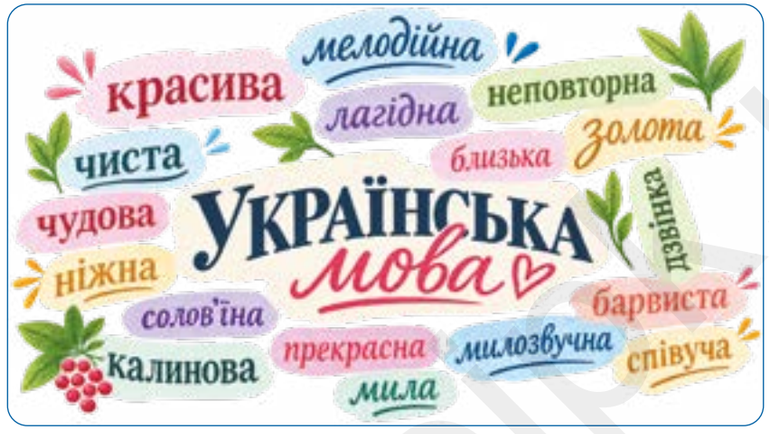
— Освіта — це вид гігієни. Письмо з помилками — то як невимиті руки чи зуби *(Василь Стус)*.

— Чужу мову можна вивчити за шість років, а свою треба вчити все життя *(Франсуа Вольтер)*.

— Заговори, щоб я тебе побачив *(Сократ)*.

— Мова — це глибина тисячоліть *(Микита Шумило)*.

7. *Розгляньте хмаринку слів. Подумайте, чому так називають українську мову. Доберіть до словосполучення «українська мова» означення.*

8. *Напишіть твір-мініатюру за одним із прислів'їв (5–6 речень).*

1) Що маєш казати — наперед обміркуй. 2) Говори мало, слухай багато, а думай ще більше. 3) Будь господарем своєму слову. 4) Від теплого слова і лід розмерзається. 5) Не кидай слова на вітер *(З нар. тв.)*.

РОЗДІЛ І
УКРАЇНСЬКА МОВА

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ І ЙОГО ОЗНАКИ. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 2. Складне речення. Ознаки та види складних речень. Складні речення із сурядним, підрядним та безсполучниковим зв'язком

9. *З'ясуйте, яке речення є простим, а яке — складним. Свою відповідь обґрунтуйте.*

1) У небі вітер кучерявий колише темную блакить, і на землі гойдає трави, і затихає, й знов шумить *(М. Рильський)*.

2) Пройшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом *(В. Сосюра)*.

Складним (*рос.* сложным) називають речення, у якому є дві або більше граматичних основ: *То птиці на верху дерев співали, то дятел стукав у тіні дерев, видзьобуючи поживу (А. Чайковський)*.

Складне речення складається з двох і більше простих речень, об'єднаних в одне ціле за змістом і граматично.

1-ша частина 2-га частина

[Вечірні барви тихо облягли село], [над Великим шляхом тріпнулась

3-тя частина

зоря], і [десь далеко-далеко запечалилась пісня] (М. Стельмах).

Частини складного речення можуть з'єднуватися за допомогою ***сполучників (сполучних слів)*** та ***інтонації*** або ***тільки інтонації.***

ilopr.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

10. *Прочитайте. Назвіть граматичні основи речень. Які речення є простими, а які — складними?*

1) Століттями мова народу була тією повноводною рікою, яку ми називаємо поезією *(В. Сухомлинський)*. 2) Хліб і рушник — одвічні людські символи *(В. Скуратівський)*. 3) Вишитий рушник створював настрій, формував естетичні смаки, був взірцем людської працьовитості *(В. Скуратівський)*. 4) Мама — перше слово, яке з радістю та усмішкою вимовляє дитина *(З посібника)*. 5) Швидко біжать поїзди степами, швидко пливуть кораблі морями, ще швидше летять літаки попід небесами, та найшвидше летить материне серце *(І. Багряний)*. 6) З-поміж багатьох листів Максим відшукав добре знайомий лист і, розгорнувши його, сів до вікна *(В. Цюпа)*.

11. *Розгляньте таблицю. Розкажіть про види складних речень та їхні ознаки.*

Складне речення		
Сполучникове		**Безсполучникове (БСР)** *(рос. **бессоюзное**)* (частини речення поєднані за допомогою інтонації, без сполучників і сполучних слів)
Складносурядне (ССР) *(рос. **сложносочиненное**)* (частини речення рівноправні між собою, поєднані сурядними сполучниками *і, та, а, але, проте* та ін.)	**Складнопідрядне (СПР)** *(рос. **сложноподчиненное**)* (частини речення нерівноправні між собою, від однієї частини до іншої можна поставити питання, поєднані підрядними сполучниками *що, щоб, бо* та ін. або сполучними словами *хто, що, який* та ін.)	
Довкола жовтіють дерева, **і** осінь панує в природі.	Довкола жовтіють дерева, **бо** осінь панує в природі.	Настане літо, жовтий цвіт укриє липу до вершини *(Я. Щоголів)*

12. *Випишіть складні речення. Підкресліть граматичні основи. Зробіть синтаксичний розбір простого речення з однорідними членами.*

1) Дуже любив я, коли дід розмовляв з конем і лошам, як з чоловіками *(О. Довженко)*. 2) Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, я б сказав, що більш за все я любив слухати клепання коси *(О. Довженко)*. 3) Вона зупинила біля кількаповерхової кам'яниці* коня, кинула йому під ноги оберемок сіна й затупцювала біля нього *(М. Стельмах)*.

4) Перший сонячний промінчик, пробиваючись через густе листя, ніжно торкався пелюсток лісових дзвіночків *(З посібника)*. 5) З тихим дзвоном упали перші краплини, все стрепенулося, і вже широкою чарівною музикою зашумів дощ *(О. Гончар)*.

13. *Запишіть речення. У дужках зазначте вид складного речення.*

1) Усе минається, одна правда лишається. 2) Пташка красна своїм пір'ям, а людина — своїм знанням. 3) Щоб лиха не знати, треба своїм плугом орати. 4) Годуй діда на печі, тому що й сам там будеш. 5) Хоч мороз і припікає, зате комарів немає. 6) Зайця ноги носять, вовка зуби годують *(З нар. тв.)*.

14. *Випишіть з тексту складні речення, підкресліть граматичні основи. Вкажіть вид речень. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією.*

Сонце сховалося, з-за лісу насувалася грозова хмара. Вона швидко захопила небо — і листя затремтіло з ляку. Гримало майже над головою. А ми з мамою квапливо хапали все, що треба було сховати від дощу. І ось посипалися перші краплі.

Околиця стрясалася сильними громами, а мати подавала вечерю. Поряд із духмяною **паляницею** поставила макітру з молодою, присмаченою часником картоплею, виклала зелені огірочки. І було нам затишно й добре біля столу, бо ми всі вечеряли вкупі…

Коли злива вщухла, на обрії заголубіла смужка неба.

(За В. Думанським)

15. *Допишіть другу частину складних речень, підкресліть граматичні основи. Визначте вид складних речень, засоби зв'язку.*

1) Сонце стояло вже високо, але … . 2) На небі з'явився повний місяць, і … . 3) Я не поїду на екскурсію, бо … . 4) Закінчилися канікули, … . 5) Зроби уроки, коли … . 6) Вчителька пояснювала новий матеріал, … .

16. *Випишіть з будь-якого художнього твору три складних речення: 1) складносурядне; 2) складнопідрядне; 3) безсполучникове.*

ibook.ridne.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

§ 3. Складносурядне речення, його будова й засоби зв'язку в ньому. Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення

? 17. *Прочитайте. Назвіть сполучники, за допомогою яких поєднуються частини складного речення. Чи можна поставити питання від однієї частини до іншої?*

1) Земля не може жити без сонця, а людина без щастя *(Нар. тв.)*. 2) Хоч мороз і припікає, зате комарів немає *(Нар. тв.)*. 3) Я дивився на небо, й небо затихає в коливанні *(А. Малишко)*. 4) Не то осінні води шуміли, не то вітер бився в заломах провалля *(М. Коцюбинський)*. 5) Чорні хмари нависли над селом, однак дощу не було *(Панас Мирний)*.

Складносурядним (*рос.* сложносочиненным) називають складне речення, що складається з двох і більше рівноправних частин, з'єднаних між собою сполучниками сурядності.

1-ша частина 2-га частина

[Тихесенький вечір на землю спадає], ***і*** *[сонце сідає в темнесенький гай] (В. Самойленко)*.

Схема цього складносурядного речення: [ ], **і** [ ].

Для зв'язку частин складносурядного речення використовуються сполучники сурядності:

Сполучники сурядності	Приклад
єднальні: *і, й, та* (в значенні ***і***), ***ні… ні, ані… ані, не тільки… а й***	**Ні** повітря не ворухнеться, **ні** пташка не защебече *(М. Коцюбинський)*
протиставні: *а, але, та* (в значенні ***але***), ***проте, зате, однак***	Буває каяття, **та** не буває можливості вороття *(М. Стельмах)*
розділові: *або, то, чи, або… або, чи… чи, то… то, не то… не то, хоч… хоч*	**Не то** осінні води шуміли, **не то** вітер бився в заломах провалля *(М. Коцюбинський)*
зіставний: *а* (не можна замінити протиставним ***але***)	У лісі цвіте суниця, **а** в городі — полуниця *(З посібника)*

18. *Прочитайте. Назвіть граматичні основи і засіб зв'язку частин складносурядних речень.*

1) Наче вчора бігав я до школи і садив ці вишеньки малі, а тепер гудуть над ними бджоли і поважні пустуни-джмелі *(В. Симоненко)*. 2) Шелестить тільки очерет, та іноді десь зашарудить болотний щур *(О. Вишня)*. 3) Темніє схід, а там, на заході, кривавий слід лишило сонце *(М. Рильський)*. 4) То соловей витьохкував, то зозуля кувала *(З посібника)*. 5) Чи то солов'ї щебетали, чи капали роси з туманів, чи трави співали квіткам? *(О. Олесь)*. 6) Поганий на вроду, та гарний на вдачу *(Нар. тв.)*. 7) Хтось шарпнув за двері, і вони розчинились навстіж *(Ю. Збанацький)*. 8) Сонце незабаром зайшло, однак небо ще жевріло багрянцем *(А. Шиян)*.

19. *Запишіть речення. Підкресліть граматичні основи, визначте розряди сполучників. Накресліть схему останнього речення.*

1) То вітерець дихне по ниві, то коник в житі засюрчить, то радісно бджола здобутком, злетівши з квітки, задзижчить *(Л. Глібов)*. 2) До землі вже прихилився зоряний вечір, а з городів запахло чорнобривцями, соняшниками *(М. Стельмах)*. 3) На сході ще жевріло небо, проте вже засвічувалися в ньому поодинокі зорі *(А. Шиян)*. 4) Високі верби шуміли над ровом, і небо між ними синіло *(М. Коцюбинський)*. 5) Кожна птиця має свій голос, і кожне поле має свій колос, і кожна справа — свої почини, і кожна казка — свої причини *(Л. Костенко)*.

20. *Розгляньте таблицю. Розкажіть про смислові зв'язки між частинами складносурядного речення.*

Смислові зв'язки	Сполучник	Приклади
Єднальні: 1) одночасність подій; 2) послідовність подій; 3) причиново-наслідкова залежність між подіями	єднальний	1) І думка теплим спогадом зігріта, і серце трепетно у грудях б'ється *(І. Гнатюк)*. [ ], **і** [ ]. 2) Вітер поцілував калину, і посипався цвіт *(Л. Геньба)*. [ ], **і** [ ]. 3) Дмухнув вітер понад ставом — і сліду не стало *(Т. Шевченко)*. [ ] — **і** [ ].
Протиставні: події протиставляються	протиставний	Слово — срібло, а мовчання — золото *(Нар. тв.)*. [ ], **а** [ ].
Зіставні: події зіставляються	зіставний	Людина створила культуру, а культура — людину *(О. Довженко)*. [ ], **а** [ ].

iroir.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Розділові: 1) чергування подій чи явищ; 2) взаємовиключення подій чи явищ	розділовий	1) То зозуля закує в гаю, то соловей затьохкає на калині *(М. Гомін)*. **То** [ ], **то** [ ]. 2) Чи ви мене не чуєте, чи, може, ще не прокинулися? *(З Інтернету)* **Чи** [ ], **чи** [ ].

У складносурядному реченні, яке має три й більше частин, можуть комбінуватися різні смислові зв'язки: *Набігли хмари, але дощ не починався, і люди продовжували працювати в полі (З посібника)*. [ ], **але** [ ], **і** [ ].

21. *Прочитайте. Визначте смислові зв'язки між частинами складносурядного речення.*

1) Дощ шумить, і вітер у шиби б'є *(Є. Плужник)*. 2) То замерехтить жовтогаряча достигла нива, то зблиснуть попереду золоті озера соняшників *(І. Цюпа)*. 3) Віктор глянув на батька, на його довгі вуса, на примружені очі, і серце огорнуло тепло й ніжність *(О. Донченко)*. 4) Дерево стояло ще голе, однак на віттях його вже починалось пташине життя *(Д. Бедзик)*. 5) У саду біля хати ростуть яблуні і груші, а вздовж дороги — тополі *(З посібника)*.

22. *Установіть відповідність між складносурядним реченням і смисловим зв'язком між його частинами.*

Смисловий зв'язок	**Приклад**
1) єднальний 2) протиставний 3) зіставний 4) розділовий	А) Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки *(Л. Костенко)*. Б) Небо вночі чисте, і видно зірки *(Є. Гуцало)*. В) То сонце усміхнеться нам крізь хмари, то дощик рясно землю полива *(Г. Чубач)*. Г) Із гілочки зросла в пісках верба, а з пісні в світі виросло безсмертя *(Є. Летюк)*.

23. *Складіть складносурядні речення за схемами, придумуючи відповіді на питання.*

1) Куди вранці пішла мама, а куди — діти?
[ ], **а** [ ].

2) Що будуть робити учні, коли закінчаться уроки?
[ ], **і** [ ].

3) Чому не вдалося поїхати на екскурсію?
То [ ], **то** [ ].

24. *Спишіть речення, підкресливши граматичні основи. У дужках зазначте смислові зв'язки між частинами складносурядного речення. Накресліть схеми речень.*

1) Щастя твоє летить, і радість твоя розгорнула крила, і погожий день обіймає по-батьківському *(Є. Гуцало)*. 2) Пройшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом *(В. Сосюра)*. 3) І потечуть восени ріки, а озера кругом гаями поростуть, веселим птаством оживуть *(Т. Шевченко)*. 4) То птиці на верху дерев співали, то дятел стукав у тіні дерев, видзьобуючи поживу *(А. Чайковський)*. 5) Посріблені ліси окуталися тінню, а небосхил горить і віти золотить *(М. Рильський)*.

25. *Прочитайте текст. Визначте його тему та головну думку. Випишіть складносурядні речення, вкажіть смислові зв'язки між їх частинами. Зробіть морфемний розбір виділених слів.*

Освічена людина не завжди має авторитет, а авторитетна — не завжди має вищу освіту. Тут варто згадати рідкісну серед 54 людей рису — дипломатичність. Про таких щасливців часто кажуть, що це в них від природи. Одразу необхідно застерегти: не треба **розуміти** дипломатичність як пристосуванство* чи слизьке підлабузництво*, бо це те саме, що плутати праведне з грішним.

Дипломат — це особа, яка тонко й уміло діє в стосунках із людьми, а тому має авторитет. Отже, першою запорукою авторитету є дипломатичність. Коли спілкуєшся з різними за характером людьми, мусиш діяти толерантно й виважено.

Найкращим місцем для завоювання авторитету є **школа.** Щоб мати авторитет не тільки в однокласників, а й у вчителів, потрібно добре вчитися й отримати ґрунтовні знання. Знання — це запорука* визнання людини розумної, але від цього роль дипломатичності ніяк не зменшується. Вона допоможе інтуїтивно визначити, коли демонстрація знань буде доречною й не призводитиме до агресивності однокласників, запобігатиме перетворенню розумності на зарозумілість* *(З посібника)*.

ilook.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Розрізняйте слова!

Дипломат — дипломант.

Дипломат, *-а.* Урядова особа, яка має повноваження для зносин з іншими державами; *перен. розм.* — людина, яка вміло й тонко діє у стосунках з іншими: *тонкий дипломат, бути дипломатом.*

Дипломант, *-а.* **1.** Учень або студент, який працює над дипломним проектом, дипломною роботою. **2.** *розм.* Особа, відзначена дипломом за видатні успіхи в чомусь: *дипломант міжнародного конкурсу піаністів.*

26. *Складіть діалог за зразком на тему «Світ професій», вживаючи складносурядні речення.*

Додому зі школи повертаються дівчата-дев'ятикласниці. Світлана запитала Олену:

— Скажи, будь ласка, Олено, ти вже вирішила для себе, куди підеш після закінчення 9 класу?

— Ні, ще роздумую.

— А що тобі батьки радять*? — поцікавилась Олена.

— Пропонують продовжити навчання в 10 класі, а потім вступати до університету. А ти що вирішила?

— Хочу бути перукарем.

(Продовжте діалог 3–4 репліками.)

§ 4. *РЗМ* Стилі і типи мовлення

27. *Прочитайте тексти. До якого стилю мовлення належить кожен із них? Свою відповідь аргументуйте.*

Старий дуб

Широко розкинув густе гілля величезний дуб. Його верхів'я* високо в небі розчісує хмарам коси. Скільки йому літ? Ніхто не знає.

Повз нього проносились урагани битв. Він був свідком багатьох подій. До нього з сільськими хлопчиками прибігав малий Франко. І дорослим поет любив посидіти під косматим дубом у холодку. Шум його гілля навівав мрії, будив спогади тяжкого дитинства.

З того часу багато змін сталося в житті. А дуб гордо стоїть на узліссі. Він ніби оповідає* про давні часи і радіє кожному новому щасливому дню.

(З посібника)

Дуб

Дуб — рід багаторічних рослин родини букових, що налічує* приблизно 430 негібридних видів. Його представники поширені переважно у помірних і тропічних областях Північної півкулі. Серед дубів існують цінні деревні, лікарські та декоративні рослини, деякі з них у минулому широко використовували як харчові.

До роду належать переважно великі дерева до 40 метрів заввишки*, рідше — низькі дерева або кущі. Стовбур у цих дерев зазвичай товстий, гілки звивисті*, кремезні*, утворюють широкий намет з листя, який справляє враження потужності і сили.

Деревина дуба особливо міцна. Дубові колоди, потрапивши у воду, не гниють, а стають чорними і ще міцнішими, утворюючи так званий морений дуб, який дуже цінують у столярних роботах. Дубильні речовини, які містяться в деревині*, запобігають гниттю, тож з дуба роблять діжки і паркет.

(З Вікіпедії)

28. *Розгляньте таблицю. Розкажіть про сфери застосування та основні ознаки стилів мовлення.*

Стилі мовлення

Стиль мовлення	Сфера застосування	Жанри висловлювання	Основні ознаки
Розмовний	Побут	Діалог, бесіда, лист до приватної особи	Загальновживані слова, необов'язковість суворої логічності
Художній	Художня література	Вірш, оповідання, повість, роман, п'єса та ін.	Образність, конкретність, емоційність
Науковий	Наука і техніка	Виступ, лекція, доповідь, повідомлення, наукова стаття та ін.	Логічна послідовність, точність, абстрактність, використання слів у прямому значенні

idpk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Публіцистичний	Суспільне життя	Писемні: стаття, нарис, фейлетон та ін. Усні: виступ, доповідь, промова та ін.	Закличність, пристрасність, офіційний характер мовлення, використання термінів
Офіційно-діловий	Офіційні, службові стосунки	Закон, угода, документ, постанова, офіційний лист та ін.	Додержання установленого зразка, офіційність, сувора точність

29. *Визначте стиль мовлення поданих текстів.*

А) **Стаття 41**

Кожен має право на освіту.

Громадянам гарантується здобуття безкоштовної середньої загальної та середньої професійної освіти в державних освітніх закладах.

Кожен має право на конкурсній основі відповідно до своїх здібностей безкоштовно отримати вищу освіту в державних освітніх закладах.

Основна загальна освіта є обов'язковою.

Придністровська Молдавська Республіка встановлює державні освітні стандарти, підтримує різноманітні форми освіти та самоосвіти *(З Конституції Придністровської Молдавської Республіки).*

Б) Унікальні властивості води визначають її ключову роль у живих організмах. Вода є головним розчинником* у клітині, становлячи приблизно 70 % маси клітини. Лише у водному розчині великі біологічні молекули можуть набувати правильної просторової форми й нормально функціонувати.

Проте чи всі речовини однаково добре розчиняються у воді? Зрозуміло, що не всі. Є численні групи сполук, які взагалі у воді не розчиняються. Якби всі частини клітини розчинялись у воді, то клітина дуже швидко розпалася б (тобто розчинилися), а отже, і припинила б існувати як структурне ціле. Саме тому величезне значення має розчинність тієї чи іншої речовини у воді. За здатністю розчинятись у воді всі речовини можна поділити на дві групи — гідрофільні та гідрофобні *(З підручника).*

В) Психологи стверджують, що кожній людині потрібне хобі. Мабуть, це справді так. По-перше, хобі — це відпочинок для душі, по-друге, це — можливість відкрити світу щось нове, не сказане ще ніким. Таке захоплення дарує людині естетичне задоволення, самовдосконалення, вирізняє її серед інших, а ще, до речі, має значний терапевтичний ефект. Різноманіття захоплень

просто вражає: колекціонування, спорт, полювання, рибальство, фотографування — усього перелічити просто неможливо! Особливо цікавими є творчі вподобання, які потребують певних рис характеру, а саме: терпіння, креативності, ретельного обдумування тощо. Вишивання хрестиком і бісером, плетіння з газет, виготовлення листівок, різьблення, декупаж, малювання — усе це робить ваше життя яскравим, неповторним.

Зі швидким розвитком інноваційних технологій з'явилося багато нових хобі: програмування, веб-дизайн, ведення сайтів і блогів тощо. Щоправда, учені стверджують, що захоплення комп'ютерними іграми та спілкуванням у соціальних мережах може призвести до появи психологічної залежності *(З інтернету).*

Г) Такий дощ буває лише влітку. Ураз насупилося небо, ще годину тому ясне-яснісіньке, затріпотіли тендітні берізки, зашелестіла суха мертвотна трава. Потріскана від спеки, як старечі руки від тяжкої роботи, земля німотно чекала порятунку. Раптом пронеслася хвиля вітру. Потім ще й ще. Затарабанили по землі дички, гучно забабахкали в садку яблука. Червоним язиком спалахнула блискавка, за нею прокотився грім.

Як зерна на голодний стіл, упали на землю перші великі краплі дощу. І вона ніби аж зітхнула з полегкістю *(За З. Кучерявою).*

Д) — Грицю! — сказав батько.

— Га! — сказав Гриць.

— Видиш оту хату?

— Видзу.

— Пам'ятай собі, се школа.

— Ба, — сказав Гриць.

— Сюди будеш ходити вчитися.

— Ба, — сказав Гриць *(І. Франко).*

ТИПИ МОВЛЕННЯ

Розповідь — повідомлення про певні події, що відбуваються в часі. *Структура розповіді:* початок (зав'язка), розвиток та кінець події (розв'язка).

Опис — тип мовлення, у якому характеризують ознаки предмета, особи чи явища. *Структура опису:* вступ (зазначають, про що йтиметься в тексті), основна частина (опис предмета, особи чи явища: розмір, колір, призначення та ін.), кінцівка або висновок (автор описує своє ставлення до предмета).

Роздум — це висловлювання про причини якостей, ознак, подій.

kopiyak.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

У роздумі обов'язкові три частини: 1) *теза* — основне твердження, чітко сформульована думка; 2) *докази, аргументи,* що підтверджують висунуту тезу; 3) *висновок,* що випливає з доказів (узагальнення).

У текстах різні типи мовлення можуть поєднуватися.

30. *З'ясуйте стиль і тип мовлення кожного тексту, визначте тему та головну думку.*

А) Головні ознаки сучасного життя — швидка зміна технологій, суспільних, економічних, виробничих обставин. Тому жоден навчальний заклад не може забезпечити людину знаннями на все життя, бо самі знання швидко застарівають. Переконаємось у цьому на конкретному прикладі. Випускник коледжу працює на конвеєрі, збирає якийсь вузол автомобіля. Мине 4–5 років, і модель авто зміниться, обладнання оновиться, технологія випуску удосконалиться. Стануть іншими й умови праці. Знання фахівця застаріють, відчуватиметься їх нестача, необхідно буде знову навчатися, щоб не втратити кваліфікації. Сьогодні дуже гостро стоїть питання про безперервну освіту, про те, що випускник школи, коледжу повинен бути готовий вчитися протягом усього життя, а для цього за шкільною лавою вам треба не просто засвоїти певний обсяг знань, а оволодіти культурою розумової діяльності, культурою мислення *(З посібника).*

Б) Жовтогаряча осінь стоїть над селом, розкинувши над землею блакитні небеса. По садах загуляли молоді падолисти, та ще срібне павутиння літає в повітрі, снує дивну пряжу над перелазами.

Настала лагідна пора бабиного літа; останні сонячні дні такі ласкаві, оповиті сріблястим мереживом, мрійним смутком, прощальним ячанням журавлів, що відлітають у вирій *(За І. Цюпою).*

В) Проживав у нас довго собака Пірат. Це був великий на зріст, немолодий уже, поважний і серйозний пес із двома волохатими хвостами та двома парами очей, з яких верхня пара, коли придивитися ближче, виявлялася парою рудих плям на темному лобі.

Якось одного разу, загубившись у Борзні на ярмарку, де батько продавав дьоготь, Пірат щез. Пожаліли ми його, та на тому й скінчилось. Аж ось у неділю, тижнів через п'ять, якраз після обіду, коли ми сиділи всі коло хати, лузаючи насіння, дивимось — біжить Пірат, зморений, худючий. Уздрівши*

здалека весь наш рід і хату, він упав додолу й повз до нас кроків, може, сто на животі, перекидаючись на спину й голосно плачучи від повноти щастя.

— Це я, ваш Пірат, упізнаєте? — гавкав він крізь сльози. — О, який я щасливий, як тяжко було мені без вас!

Він так зворушив нас слізьми, що навіть батько, який ненавидів одвертість почуттів, і той мало не сплакнув. Отаке буває на світі! Простий собака, а так може збентежити чоловіка *(За О. Довженком).*

31. *Напишіть твір (5–6 речень) у публіцистичному стилі за поданим початком.*

Хліб — найбільш добра й наймилолюбніша справа людства! Яке то щастя — шматок хліба! Невже ж ми всі так зачерствіли, що позабували про його справжню вартість і ціну?

§ 5. Розділові знаки між частинами складносурядного речення. Синтаксичний розбір ССР

32. *Прочитайте. Подумайте, чому в одному випадку перед сполучником* ***та*** *ставимо кому, а в іншому — ні.*

1) Горобці зірвалися з копиці сіна, **та** ще й неподалік застрекотала сорока *(Є. Гуцало).*

Сонце зійшло над обрієм та освітило долину і тихі сільські хатини *(З газети).*

Між частинами складносурядного речення зазвичай ставимо **кому:**
Злітає листя із дібров, ***і*** *материнка відцвітає (В. Грінчак).* [ ], **і** [ ].
Люди дякують дощеві, ***а*** *подорожній його лає (Нар. тв.).* [ ], **а** [ ].
Чи то *мені здається,* ***чи то*** *справді свист тихшає (М. Коцюбинський).*
Чи то [ ], **чи то** [ ].

Між частинами складносурядного речення, з'єднаними одиничними сполучниками ***і(й), та (=і), чи, або,*** **кому НЕ ставимо**, якщо:

1) вони мають спільний другорядний член речення, частки ***лише, ще, вже, тільки, навіть:***

А за стіною стогне завірюха ***і*** *хилить голову засніжена сосна (Д. Фальківський).* [ ] **і** [ ]. *Тільки невсипуще море бурхає десь іздалеку* ***та*** *зорі тремтять у нічній прохолоді (М. Коцюбинський).* [ ] **та** [ ].

ilonk.iaknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

2) речення є питальним, спонукальним чи окличним: *Так чого ж я шукаю **і** чим я жива?! (Л. Костенко)*. [ ] **і** [ ]?!

3) вони є односкладними називними або безособовими: *Сніги і я (Л. Костенко)*. [ ] **і** [ ]. *О, як мені жилось **і** як мені страждалось! (Л. Костенко)*. [ ] **і** [ ].

Між частинами складносурядного речення можемо ставити **крапку з комою,** якщо частини далекі за змістом, мають значний обсяг або в середині їх уже є розділові знаки: *Бувало, вночі ніхто не пройде повз їх хату, не перехрестившись; а дітям-то й удень забороняли туди бігати... (Панас Мирний)*. [ ]; **а** [ ].

33. *Прочитайте. Поясніть наявність або відсутність коми у складносурядних реченнях.*

1) Надворі смеркало і сутеніло *(І. Нечуй-Левицький)*. 2) А десь біжать залізні коні і пахне холодом трава… *(В. Сосюра)*. 3) Вже листопад підкрався з-за дубів і гай знімає золоту перуку *(Л. Костенко)*. 4) Не читай три дні книжок, і мова твоя стане сірою *(Нар. тв.)*. 5) Не запитуй, і тобі не брехатимуть *(Нар. тв.)*. 6) Ось помандрують аж за синє море над смутком сіл високі журавлі; і хтось останній на полі дооре вузеньку смужку вогкої землі *(Є. Плужник)*.

34. *Спишіть речення, розставляючи, де потрібно, розділові знаки.*

1) Спека раптом почала спадати і з ріки прилетів свіжий вітерець *(М. Хвильовий)*. 2) Морозить і замітає снігом *(З посібника)*. 3) Він говорив і відбувалось диво *(Л. Костенко)*. 4) Тут співають пісню подолянки і веселка воду п'є з ріки *(Є. Гуцало)*. 5) То шумів зелений лист то в вінку мінився злотом ряст весняний то золотим дощем лились пісні *(Леся Українка)*. 6) Подекуди з-поміж верб та садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь *(І. Нечуй-Левицький)*. 7) Правда і з дна моря виринає а неправда потопає *(Нар. тв.)*. 8) Хто ви і чого вам треба? *(Ю. Яновський)* 9) Зрідка пробіжить тут заєць або спиниться на кручі вовк *(А. Шиян)*. 10) На річечці якійсь маленький стояв собі млинок і в нім Мірошник жив *(Є. Гребінка)*.

35. *Складіть речення за поданими схемами.*

1) **То** [ ], **то** [ ].

2) [ ] **і** [ ].
3) [ ], **але** [ ].
4) [ ] **і** [ ]?
5) [ ], **і** [ ].

Тире ставимо між частинами складносурядного речення перед сполучниками ***і, та (=і),*** якщо друга частина містить наслідок, раптову або несподівану зміну подій:

Ударив грім — і зразу шкереберть пішло життя (В. Стус).[ ] — **і** [ ]. *Ще мить — і сад загубить пишну вроду (Д. Луценко)*. [ ] — **і** [ ].

36. *Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Поясніть, який зміст містить друга частина складносурядного речення. Зробіть морфологічний розбір виділеного слова.*

1) Дунув вітер понад ставом — і сліду не стало *(Т. Шевченко)*. 2) Дай людині владу — і вона себе покаже *(Нар. тв.)*. 3) Дмухнув вітерець — і **мрії** ті пропали *(І. Франко)*. 4) Торкає вітер пальцем колосочки — й вони дзвенять *(В. Сосюра)*. 5) Туман уже піднявся — і небо стало сірим *(М. Коцюбинський)*.

37. *Спишіть спочатку речення, у яких потрібно поставити кому, а потім — у яких потрібно поставити тире. Яке речення не треба списувати? Чому?*

1) Розвиднеться і стане світ ясний *(О. Рута)*. 2) Джмелями літаки собі гудуть і джміль до них гуде собі спросоння *(І. Драч)*. 3) А десь біжать залізні коні і пахне холодом трава… *(В. Сосюра)* 4) Скільки не кажи «халва, халва» а в роті солодко не стане *(Нар. тв.)*. 5) Почалася у сонця безсонниця і подовшали раптом дні *(В. Симоненко)*.

38. *Спишіть речення, вставляючи пропущені орфограми та пунктограми. Зробіть фонетичний розбір виділених слів.*

1) Д..р..во стояло ще голе однак на ві(т,тт)ях його вже поч..налось пташине жи(т,тт)я *(Д. Бедзик)*. 2) Лину я лину думу гадаю і ні/би серце о(д,т)почиває *(Т. Шевченко)*. 3) Ані ш..л..сту не/було чути ані колиха(н,нн)я не/було помітно *(Марко Вовчок)*. 4) М..нулася буря і сонце засяяло *(М. Рильський)*. 5) Набігли хмари і пішов рясний **дощ** і застрибали краплі по калюжах *(З посібника)*.

ironik.ucoz.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

6) Ще мить і літак буде в повітрі *(З посібника)*. 7) Світ в..ликий і в ньому кожен може знайти своє місце *(З посібника)*. 8) Тільки не/всипуще море бурхає десь іздалеку та зорі тр..мтять у нічній прохолоді *(М. Коцюбинський)*. 9) Хай вітер знамена колише й **співають** в садах солов..ї! *(В. Сосюра)* 10) Настане час і все піде в архів *(Л. Костенко)*.

39. *Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Зробіть синтаксичний розбір простого речення.*

1) Сніги стежки заносять і алеї і не проїхати в них і не пройти *(І. Цабієнко)*. 2) Олесь згарячу ніяково посміхнувся поторкав мокрою рукавичкою тверду гулю під оком і ковзаючись побрів до школи *(Г. Тютюнник)*. 3) Сьогодні день вщерть сонця повен і груші гупають в саду *(П. Малєєв)*. 4) Сьогодні світ руками я обняв і навзаєм зі мною світ обнявся *(Є. Гуцало)*. 5) Погасли хвилі гори хмари і над землею в'ються чари *(О. Олесь)*.

Синтаксичний розбір складносурядного речення

Послідовність розбору

1. Визначте вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне чи спонукальне) та емоційним забарвленням (окличне чи неокличне).
2. Зазначте, що речення складне, а потім — сполучникове чи безсполучникове. Якщо сполучникове, то вкажіть вид — складносурядне чи складнопідрядне.
3. Визначте кількість частин у складносурядному реченні і засоби їх зв'язку.
4. З'ясуйте смислові зв'язки між частинами.
5. Розберіть кожну частину як просте речення.
6. Накресліть схему складносурядного речення.

Зразок усного розбору

Вишневі зацвіли сади, і сніг пахучий падає на воду (М. Рильський).

Речення розповідне, неокличне, складне, сполучникове, складносурядне, складається з двох частин, з'єднаних єднальним сполучником **і**. Смислові відношення між частинами — одночасність подій.

Перша частина: речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене. Граматична основа — сади *(підмет)* зацвіли *(присудок)*, сади *(які?)* вишневі *(означення)*.

Друга частина: речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене. Граматична основа — сніг *(підмет)* падає *(присудок)*, сніг *(який?)* пахучий *(означення)*, падає *(куди?)* на воду *(обставина)*.

Зразок письмового розбору

прикм. дієсл. ім. сп. ім. прикм. дієсл. прийм. ім.
Вишневі зацвіли сади, і сніг пахучий падає на воду (М. Рильський).

(Розпов., неокл, складне, сполучн., складносур., 2 част., спол. **і**, одночасн. подій.)

1 ч. — прост., двоскл., пошир., повн., неускл.;
2 ч. — прост., двоскл., пошир., повн., неускл.
[ ], **і** [ ].

40. *Зробіть синтаксичний розбір складносурядних речень.*

1) Вечірня плакала зоря, і небо слало сліз потоки *(В. Сосюра)*. 2) Минулася буря — і сонце засяяло *(М. Рильський)*. 3) У тихі червневі дні барви в природі м'які, світлі, і на всьому лежить якийсь відбиток ніжності і зворушливості* *(М. Коцюбинський)*. 4) Сонце ліниво вставало на обрії, і море, оповите ніжно-блакитним серпанком*, розкинулось навкруги у всій своїй ранковій красі *(З. Тулуб)*. 5) Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заломах провалля *(М. Коцюбинський)*.

41. *Підготуйте навчальний проект на одну із запропонованих тем:*

1) Чи потрібні розділові знаки у складносурядному реченні?
2) Види складносурядних речень у прислів'ях і приказках.
3) Смислові зв'язки між частинами складносурядних речень (на матеріалі газети «Гомін»).

§ 6. Узагальнення вивченого з теми «Складносурядне речення»

42. *Серед наведених речень знайдіть і випишіть складносурядні. Підкресліть граматичну основу.*

1) І ось знову весна, і летять гуси, і зеленіє озимина… *(Г. Тютюнник)*. 2) Сонце і повітря лоскочуть щоки *(М. Коцюбинський)*. 3) Не стрічаються

ilook.iknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

з горами гори, а братаються люди з людьми *(В. Лучук)*. 4) Вузенька стежечка щезала часом серед кам'яної пустелі або ховалась під виступом скелі *(М. Коцюбинський)*. 5) Мине небагато часу, і ти зрозумієш свою помилку *(Д. Бедзик)*. 6) Ні листя не шелестить, ні пташки не щебечуть *(Марко Вовчок)*.

43. *Спишіть складносурядні речення, встановлюючи смисловий зв'язок між їх частинами. Накресліть схеми речень.*

1) Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить *(Л. Глібов)*. 2) Слово — срібло, а мовчання — золото *(Нар. тв.)*. 3) Шануй людей, і люди шануватимуть тебе *(В. Земляк)*. 4) Се ви або жартуєте зі мною, або просто перевтома винна *(Леся Українка)*. 5) Збоку дивитися легко, одначе не так воно просто бігти *(О. Гончар)*. 6) Ані шелесту не було чути, ані колихання не було помітно *(Марко Вовчок)*.

44. *Доповніть кожне речення так, щоб при цьому утворилося складносурядне речення.*

1) Вікно було розчинене, і … . 2) Ліс почав світлішати, а … . 3) Галинка охоче б відпочила, але … . 4) Садок уже одцвів, проте … . 5) Ще мить — і … 6) Ні пташка не заспіває, ні … .

45. *Складіть речення за поданими схемами.*

1) [ ] — **і** [ ].
2) **Чи то** [ ], **чи то** [ ].
3) [ ], **та** (в значенні **але**) [ ].
4) [ ], **однак** [ ].
5) [ ] **і** [ ].

46. *Спишіть речення, розставляючи, де потрібно, розділові знаки.*

1) На його клумбах першими з'являлися нарциси і останніми зникали айстри *(В. Собко)*. 2) Мене ви дійсно не знаєте та це вже й не так важливо *(І. Ле)*. 3) Закукурікає півень на селі і чути його на Полтавщині й на Харківщині *(І. Цюпа)*. 4) На галявині зеленіє перший ряст і цвітуть проліски *(Леся Українка)*. 5) І літо минуло і осінь прийшла і листям пожовклим всі стежки прикрила і вітрик в садочку не так уже дише *(Л. Глібов)*. 6) Глянув і серце його завмерло *(В. Малик)*. 7) Встала весна чорну землю сонну розбудила уквітчала її рястом

барвінком укрила і на полі жайворонок соловейко в гаї землю убрану весною вранці зустрічають *(Т. Шевченко)*. 8) Літа ніколи не повертаються до людини а людина завжди повертається до своїх літ *(М. Стельмах)*.

47. *Прочитайте текст. Визначте його тему та головну думку. Випишіть складносурядні речення. Зробіть їх синтаксичний розбір.*

Перші рукописні книги зі сторінками та обкладинками називалися кодексами. Вони з'явилися у I столітті, тобто приблизно 1900–2000 років тому.

Старі книги переписувалися та ілюструвалися вручну, і на створення одного екземпляра йшло від кількох місяців до кількох років.

У Київській Русі для створення рукописних книг користувалися гусячим пір'ям, а для особливо важливих екземплярів використовували пір'я лебедя.

Оскільки рукописні книги були штучним та надзвичайно дорогим продуктом, вони були по кишені тільки знатним людям. А в бібліотеках їх приковували ланцюгами, щоб відвідувачі не прихопили їх із собою.

(З Інтернету)

48. *Виконайте тестові завдання.*

I варіант

1. Яке речення є складносурядним?

а) Я люблю чарівні мелодії української народної пісні, хвилюючу красу української музики, прекрасну українську мову, чудову українську говірку *(М. Горький)*.

б) Привчав мене батько трудитись до поту, а мати — любити пісні *(П. Воронько)*.

в) Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ *(О. Довженко)*.

г) Василько розчепірив руки і, падаючи грудьми на воду, швиденько звів їх докупи *(Г. Тютюнник)*.

2. Частини якого складносурядного речення поєднані єднальними сполучниками?

а) Я слухав рідну пісню, рідну мову, й вона лилась, наче струмок *(Ю. Мушкетик)*.

б) Чи вітер крізь кураїну свище, чи тоскно хтось наспівує поблизу *(О. Гончар)*.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

в) Цілісінький день залицялося сонце до хвилі морської, та не подається красуня лукава… *(Чайка Дністрова)*.

г) Із гілочки зросла в пісках верба, а з пісні в світі виросло безсмертя *(Є. Летюк)*.

3. Частини якого складносурядного речення поєднані протиставними сполучниками?

а) Дув теплий вітер, а в небесній блакиті весну славили жайворонки *(П. Панч)*.

б) Мабуть, батько ще дужче посивів і мати ще дужче зігнулася *(А. Головко)*.

в) Хай пригорнеться серце до серця і поллється тепло із зіниць *(Є. Таранюк)*.

г) І ми усі лиш часточка природи, проте від неї брати кожен звик *(П. Керанчук)*.

4. Частини якого складносурядного речення поєднані розділовими сполучниками?

а) Іще одна коротка мить — і не знайти мене у полі *(Л. Талалай)*.

б) Або ти змалку привчися перемагати свою байдужість, лінь та інертність, або висока мета ніколи не буде тобою досягнута *(А. Єланська)*.

в) Мене водило в безвісті життя, та я вертався на свої пороги *(Д. Павличко)*.

г) Утікала в далечінь дорога, а з-за лісу насувалась тьма *(О. Левада)*.

5. У якому складносурядному реченні між його частинами потрібно поставити тире (розділові знаки пропущено)?

а) Реве Дніпро й лани широкополі медами пахнуть колосом шумлять *(А. Малишко)*.

б) На морі стало поночі і тільки вітер свистів шипів та ревів як звір *(І. Нечуй-Левицький)*.

в) Дмухнув вітер понад ставом і сліду не стало *(Т. Шевченко)*.

г) Вдалині хиталися дерева і синів задуманий прибій *(В. Сосюра)*.

6. У якому складносурядному реченні між його частинами не ставиться кома (розділові знаки пропущено)?

а) Додолу з неба линули потоки та теплі краплі не були жорстокі *(Ю. Сегеда)*.

б) На траві на деревах довго не висихала роса а над ставком у яскравому сонці не танув низький синьо-зелений туманець *(Б. Харчук)*.

в) У лузі медовім зозуля на щастя кує і ходить босоніж городами сонячне літо *(Л. Семко)*.

г) Лише шугне завиє вітер в полі і зрідка зарипить старий трухлявий тин *(В. Шевчук)*.

7. Складносурядне речення утвориться, якщо серед варіантів продовження речення «Бабуся не прийшла до нас…» обрати:

а) тому що була хвора.

б) і ми занепокоїлись.

в) бо ми пішли до школи.

г) а приїхала тролейбусом.

*8. Яке речення відповідає схемі [ ], **і** [ ]. (розділові знаки пропущено)?*

а) Сонечко зійшло і надворі почало вже темніти *(І. Нечуй-Левицький)*.

б) Прийде весна і всюди крига скресне *(С. Пушик)*.

в) Пройшла гроза і ніч промчала і знову день шумить кругом *(В. Сосюра)*.

г) А за вікнами крекче мороз і посвистує вітер *(М. Стельмах)*.

9. Визначте смисловий зв'язок між частинами складносурядного речення ***Часом качка в повітрі дзвенить чи кажан проти місяця грає*** *(М. Рильський)*.

а) одночасність подій;

б) послідовність подій;

в) чергування подій;

г) причиново-наслідкова залежність між подіями.

10. Визначте смисловий зв'язок між частинами складносурядного речення ***Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара або пролітала пташина*** *(А. Шиян)*.

а) одночасність подій;

б) послідовність подій;

в) чергування подій;

г) причиново-наслідкова залежність між подіями.

lopk.lakner.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ІІ варіант

1. Яке речення є складносурядним?

а) Правда і в огні не горить, і в воді не тоне *(Нар. тв.)*.

б) Крик, та гул, та жарт стоять понад річкою *(П. Мирний)*.

в) Щохвилі творим ми нове, йдучи, співаючи і мислячи *(В. Бичко)*.

г) Ще на горбах парує земля, і всюди жебонять струмки, і по балках та яругах ховається сніг *(В. Чемерис)*.

2. Частини якого складносурядного речення поєднані єднальними сполучниками?

а) Буває каяття, та не буває можливості вороття *(М. Стельмах)*.

б) На небі хмарки біжать і сонце виглядає *(З посібника)*.

в) Над головою сонця круг, а під ногами трави ранні *(Г. Чубач)*.

г) То мете подільська сніговійниця, то волошки неба ваблять зір *(А. Бортняк)*.

3. Частини якого складносурядного речення поєднані протиставними сполучниками?

а) Дерево стояло ще голе, однак на віттях його вже починалося пташине життя *(О. Гончар)*.

б) Сідає зграя горобців — і сонях миттю порожніє *(Л. Талалай)*.

в) Ніколи не звинувачуй у своїх помилках інших людей, і успіх стане наслідком твоєї праці та наполегливості *(І. Ньютон)*.

г) Може, квіти зійдуть і настане ще й для мене весела весна *(Леся Українка)*.

4. Частини якого складносурядного речення поєднані розділовими сполучниками?

а) Ще мить — і сад загубить пишну вроду *(Д. Луценко)*.

б) На дубі довго не розкриваються бруньки, зате довго восени і не ронить дуб свого листя *(О. Копиленко)*.

в) Або ти вже зараз усвідомиш складність досягнення життєвого успіху, або твій життєвий шлях складеться не надто успішно *(З посібника)*.

г) Нове століття вже на видноколі, і час новітню створює красу *(Л. Костенко)*.

5. У якому складносурядному реченні між його частинами потрібно поставити тире (розділові знаки пропущено)?

а) Ранок стрічав їх холодним дощем і плакав десь вітер в саду під кущем *(О. Олесь)*.

б) Настане час і все піде в архів *(Л. Костенко)*.

в) Ні повітря не ворухнеться ні пташка не защебече *(М. Коцюбинський)*.

г) І наперед не треба ворожити і за минулим плакати не варт *(Л. Костенко)*.

6. У якому складносурядному реченні між його частинами не ставиться кома (розділові знаки пропущено)?

1) Уже потемніли степи і сутінки стали густими *(Л. Талалай)*.

2) Все на світі змінюється, та й ми самі не стоїмо на місці *(І. Вільде)*.

3) Дув теплий вітер а в небесній блакиті весну славили жайворонки *(П. Панч)*.

4) По-своєму квіточка кожна цвіте і барви відмінні і запах і плід і кожна в душі залишає свій слід *(І. Нехода)*.

7. Складносурядне речення утвориться, якщо серед варіантів продовження речення «Ми вивчили уроки…» обрати:

а) і пішли в театр.

б) і мама приготувала нам пиріг.

в) тому з задоволенням пішли до школи.

г) і підготувалися до контрольної роботи.

*8. Яке речення відповідає схемі [ ] **і** [ ]. (розділові знаки пропущено)?*

а) Сонечко зійшло і надворі почало вже темніти *(І. Нечуй-Левицький)*.

б) Прийде весна і всюди крига скресне *(С. Пушик)*.

в) Пройшла гроза і ніч промчала і знову день шумить кругом *(В. Сосюра)*.

г) А за вікнами крекче мороз і посвистує вітер *(М. Стельмах)*.

9. Визначте смисловий зв'язок між частинами складносурядного речення ***Пробіг автомобіль, і синя хмарка диму за ним розвіялась*** *(М. Рильський)*.

а) одночасність подій;

б) послідовність подій;

в) чергування подій;

г) причиново-наслідкова залежність між подіями.

interklas.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

10. Визначте смисловий зв'язок між частинами складносурядного речення ***Темно-зеленії садки дрімають вже без плоду, і тихо гріються хатки, і верби гнуться в воду*** *(І. Франко).*

а) одночасність подій;
б) послідовність подій;
в) чергування подій;
г) причиново-наслідкова залежність між подіями.

§ 7. *РЗМ* Говоріння. Вибірковий переказ тексту наукового стилю

49. *Розгляньте таблицю. Розкажіть про основні ознаки наукового стилю.*

Науковий стиль	
Основна функція	Повідомлення знань, пояснення, аналіз явищ, доведення наукових припущень
Сфера вживання	Наука, техніка, освіта, виробництво
Основні види висловлювань	Наукова доповідь, лекція, стаття; підручники й посібники, наукові звіти, реферати, тези, рецензії, наукові та науково-популярні журнали
Загальні ознаки	Узагальненість (відстороненість від несуттєвого), логічність, конкретність, точність (однозначність), об'єктивність, аргументованість, фактографічність, послідовність викладу
Мовні ознаки	Уживання слів у прямому значенні. Використання термінів. Використання слів з абстрактним значенням, слів іншомовного походження. Переважання іменників над дієсловами. Використання конструкцій із прийменниковими сполученнями *у відповідності, у зв'язку, на відміну, за допомогою, в результаті* і т. ін., складних речень із причиново-наслідковими, умовними, часовими зв'язками між частинами

У **науковому стилі** можна виділити такі підстилі: **власне науковий** (уживається в дисертаціях[1], монографіях[2], наукових доповідях), **науково-навчальний** (застосовується в підручниках, посібниках, учнівських рефератах) **науково-популярний** (використовується у виданнях наукового змісту для найширшого кола читачів).

[1] Дисертація, *-ї*, ж. Наукова робота, яку захищають на вченій раді наукової установи для одержання вченого ступеня.

[2] Монографія, *-ї*, ж. Наукове дослідження, у якому висвітлюється одне питання, одна тема.

50. *Прочитайте текст. Виконайте подані після нього завдання.*

Винахід* друкарського* верстата* став переломним моментом, і не тільки з технічної точки зору. Вперше стало можливим широке поширення писемної продукції. Загалом друкарський верстат став одним із найважливіших досягнень людства.

Незважаючи на те, що в стародавні часи в Римі, Вавилоні та Східній Азії вже використовувалися різні процеси друку, справжнім проривом став винахід Йоганна Гутенберга. Він базувався на серійному виробництві металевих літер, які можна було відтворювати за бажанням за допомогою матриці та пристрою для ручного лиття. Після багатьох років експериментів у 1440 році він вперше презентував друкарську систему для тиражування текстів рухомим металевим шрифтом.

Винахід Гутенберга повільно поширювався з Майнца (Німеччина) в Європу. Згідно з записами, у 1470 році вже існувало 17 друкарень, у 1490 році їх було понад 200. Друкувалися не лише книги, а й менші тексти, листівки, оголошення чи календарі. У XVI столітті лише друк творів Мартіна Лютера становив близько третини загального тиражу. У ході Реформації, завдяки друкарському верстату, стало можливим не лише поширювати переклад Біблії Лютера німецькою мовою, а й численні інші твори, що призвело до посилення уваги до освіти та просвітництва.

Процес верстки, характерний для книгодрукування Гутенберга, коли літери встановлюються окремо вручну, був однією з найпоширеніших технік друку аж до кінця XIX століття. Її замінили так звані набірні машини.

Як відбувався процес високого друку?

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Винахід Гутенберга полягав у складанні довільно відтворюваного шаблону друку з окремих рухомих літер. Окремі літери були виготовлені зі сплаву різних металів, включаючи свинець, олово, сурму та вісмут. Спочатку для кожного символу алфавіту робили так званий патріс — перевернутий рельєфний металевий шаблон. Потім це було забито в заглиблену мідну форму.

За допомогою матриці, створеної таким чином, окремі літери можна було відтворити, за бажанням, шляхом заливання рідкого металевого сплаву. Після охолодження готові літери можна було розрізати на однакову довжину та сортувати у футляри. Ці наборні футляри, які можна комплектувати знову й знову, зрештою уможливили серійне дублювання друкованої продукції та гарантували рівномірний, акуратний результат. Першою книгою, надрукованою таким способом, була «Biblialatina», так звана Біблія Гутенберга. Вона була завершена у 1454 році.

Сьогодні книги майже ніколи не виготовляються за допомогою оригінального високого друку. Замість цього зазвичай використовується офсетний або цифровий друк. Традиційний високий друк досі в основному використовується в контексті мистецьких амбіційних творів малими або дуже малими тиражами — якщо, наприклад, процес друку як такий є частиною художньої концепції, а певної естетики потрібно досягти за допомогою ручного виробництва.

(За Т. Свердлик)

— Визначте тему та головну думку тексту.

— Визначте стиль і тип мовлення.

— Хто був винахідником друкарського верстата? Чому цей винахід вважають найважливішим досягненням людства?

— Як відбувався процес високого друку? Поясніть значення слова «патріс». Як називалася перша книга, надрукована у такий спосіб?

— Поділіть текст на частини і складіть план.

— Зробіть вибірковий переказ тексту, акцентуючи увагу на розповіді про процес високого друку.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ЦІКАВА СТОРІНКА

Цікаві факти про мови в Придністровській Молдавській Республіці

1 У Придністровській Молдавській Республіці три офіційні мови: молдавська, російська, українська.

2 За даними перепису ПМР 2004 року, молдавани становлять 31,9 % жителів республіки; 30,3 % населення становлять росіяни; 28,8 % — українці; проживають також болгари (2,5 %), гагаузи (0,7 %), білоруси (0,7 %) та інші. Загалом на території Придністров'я проживають жителі 72 національностей і народностей, серед яких — німці, євреї, татари, вірмени та ін. І всі вони говорять своєю, рідною, мовою.

3 Російська мова є найпоширенішою і виконує функцію мови міжнаціонального спілкування, оскільки її знає переважна більшість жителів.

4 У школах Придністров'я навчання може проводитися трьома мовами: російською, молдавською та українською.

5 У Придністров'ї функціонують засоби масової інформації, які мовлять трьома державними мовами. Це телебачення, радіо та друковані ЗМІ (газети «Адевэрул Нистрян», «Приднестровье», «Гомін»).

(З Інтернету)

РОЗРІЗНЯЙ наголоси в українській і російській мовах

Українська мова	Російська мова
вербА	вЕрба
вітчИм	Отчим
граблІ	грАбли
дОшка	доскА
новИй	нОвый

ironk.ioknigi.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ЦІКАВА СТОРІНКА

ПАРОНІМИ

ДОСВІДЧЕНИЙ — ОСВІЧЕНИЙ

Досві́дчений — який має життєвий досвід *(досвідчений учитель).*

Осві́чений — який має освіту, здобув знання *(освічена людина).*

КНИЖКОВИЙ — КНИЖНИЙ

Книжко́вий — який стосується книжки, пов'язаний з нею (випускає книжки або торгує ними) *(книжковий ярмарок).*

Кни́жний — характерний для писемно-літературного викладу *(книжний стиль).*

ОСОБИСТИЙ — ОСОБОВИЙ

Особи́стий — який є власністю окремої особи, безпосередньо належить їй, персональний; який безпосередньо стосується певної особи *(особисті речі, особиста охорона).*

Особо́вий — який стосується особи; відкритий на окрему особу *(особове посвідчення, особовий склад, особова справа, особовий рахунок).*

ІНШОМОВНІ СЛОВА ТА ЇХНІ УКРАЇНСЬКІ ВІДПОВІДНИКИ

аналіз — розбір	**дебати — суперечка**
гуманність — людяність	**імідж — образ**
дайджест — огляд	**шоу — видовище**

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 8. Складнопідрядне речення, його будова й засоби зв'язку в ньому

50. *Прочитайте речення. Знайдіть граматичні основи. Чи є прості речення, що входять до складного, рівноправними за змістом? Від якого речення можна поставити питання до іншого? Як пов'язані між собою частини складного речення?*

1) Людина народжується, щоб робити добро. 2) Другові своєму побажай того, що бажаєш собі. 3) Де руки і охота, там скоро робота. 4) Найдорожча пісня, якою мати мене колисала. 5) Щасливий той чоловік, що не марно прожив свій вік (*З нар. тв.*).

Складнопідрядним (*рос.* сложноподчиненным) називається таке складне речення, у якому нерівноправні за змістом і граматично частини з'єднуються підрядним сполучником або сполучним словом: *Сиджу і слухаю, як народжується вітер (Гр. Тютюнник).* Це речення має головну частину і підрядну. Від головної частини *Сиджу і слухаю* можна поставити питання **що?** до підрядної частини *як народжується вітер.* Головна частина позначається [ ], підрядна — ( ).

Схема цього речення буде така:

що?
[ ], (як …).

Сполучник (сполучне слово) потрібно записувати в круглих дужках, бо він є невід'ємним складником підрядної частини.

Підрядна частина може стояти після головної частини, перед нею або в середині її:

Пахне хлібом земля, що дала мені сонце і крила (Д. Павличко).

яка?
[ ], (що …).

Де колись був перелаз через старий тин, тепер там стояли нові тесові ворота (І. Нечуй-Левицький).

де?
(Де …), [ ].

ironk.ioknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

І стежечка, де ти ходила, колючим терном поросла (Т. Шевченко).

яка?
[, (де …),].

Між частинами складнопідрядного речення ставиться кома. Підрядну частину, що стоїть у середині головної, відокремлюють комами з обох боків.

51. *Прочитайте речення. У кожному з них визначте головну і підрядну частину. Поставте питання від головної частини до підрядної.*

1) Я в світ прийшов, щоб жити і любити *(І. Гнатюк)*. 2) На світі вже давно ведеться, що нижчий перед вищим гнеться *(Л. Глібов)*. 3) Людина, яка втрачає рідну мову, втрачає душу. 4) Коли людина знає свої справжні позитивні риси і вади, їй легше досягти успіху в будь-якій роботі. 5) Люди, яких люблять і шанують, не обов'язково вродливі й не завжди винятково розумні *(Н. Бойко)*.

52. *Запишіть речення, розставляючи, де потрібно, розділові знаки. Накресліть схеми речень.*

1) Не брудни криниці бо схочеш водиці. 2) Якби глечиків не били гончарі голодними ходили б. 3) Дім у який не приходять гості є могилою для господаря. 4) Більше ніж було в мішку з нього не витрусиш. 5) Щоб знати треба питати. 6) Треба нахилитися щоб з криниці води напитися *(З нар. тв.)*.

53. *Прочитайте. Розкажіть про вживання сполучників і сполучних слів у складнопідрядному реченні.*

Засобами зв'язку головної й підрядної частини складнопідрядного речення є ***інтонація*** та ***сполучники підрядності*** або ***сполучні слова.***

Підрядні сполучники не є членами речення, вони тільки з'єднують підрядне речення з головним: *І все росте в душі моїй надія, що доля усміхнеться ще мені (М. Зеров)*.

Сполучні слова — це повнозначні слова. Вони не тільки зв'язують частини складнопідрядного речення, а й виступають членами підрядної частини: *Той ліс, що я дитиною садив, гуде й шумить на кам'янім узгір'ї (Д. Павличко)*. У цьому складнопідрядному реченні підрядна частина *що я дитиною садив* приєднується займенником ***що*** (його можна замінити словом ***ліс*** із головної частини) і виступає додатком: *садив* (що?) *що* (ліс).

Запам'ятайте: коли ***що*** можна замінити словом ***який*** або ***котрий***, то це займенник: *Перед очима слалися поля, що буйно поросли бур'янами (Г. Тютюнник)*. ***Що*** можна замінити словом ***які***: *Перед очима слалися поля, які буйно поросли бур'янами.*

Сполучником або сполучним словом починається саме підрядна частина.

Сполучник	Сполучне слово
службова частина мови (не буває членом речення): **що, бо, чи, щоб, оскільки, якби, тому що** та ін.: *І все росте в душі моїй надія, що доля усміхнеться ще мені (М. Зеров).*	самостійна частина мови — займенник або прислівник (є членом речення): **хто, що, який, чий, коли, де, як** та ін.: *Той ліс, що я дитиною садив, гуде й шумить на кам'яному узгір'ї (Д. Павличко).*

54. *Прочитайте складнопідрядні речення. Визначте в них головну й підрядну частини. За допомогою яких засобів ці частини з'єднано між собою?*

1) Життя тільки тоді має сенс, коли людина створює нове, красиве, хороше в ім'я щастя людства *(В. Собко)*. 2) Як добре знати, що тебе веде твій власний шлях — єдиний із можливих *(Л. Первомайський)*. 3) Хто правду любить, той наш брат *(Леся Українка)*. 4) Роби лише те, що гідне шани *(Нар. тв.)*. 5) Слово може стати живою водою, що повертає віру в добро *(В. Сухомлинський)*.

55. *За поданим зразком доведіть, що сполучні слова є членами речення.*

Зразок: *Хата, у якій розміститься музей, збудована ще в минулому столітті (З посібника).* Хата збудована ще в минулому столітті. У хаті розміститься музей. ***У якій*** замінили словом ***у хаті***, яке виступає в реченні обставиною. Таким чином, слово **якій** — сполучне слово, і воно виступає обставиною.

1) Старе те, що давно було новим *(О. Довженко)*. 2) Музика, яка одного разу ввірвалась у вашу душу, стає її частинкою й ніколи не вмирає *(Г. Лейбніц)*. 3) Пісню, яку виконують із душею, важко забути *(З посібника)*.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

56. *Складіть речення за поданими схемами.*

у яких?
[ ], (що …).

чому?
[ ], (бо …).

коли?
[ ], (коли …).

для чого?
(Щоб …), [ ].

57. *Запишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи. Накресліть схеми речень. Зробіть синтаксичний розбір простого речення.*

1) Люблю коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева *(В. Сосюра)*. 2) Не всім-бо хто має крило судилось здійматися в небо *(Р. Іванченко)*. 3) Він читав і підспівував і муркотів під ніс нехитрі співучі рядки напам'ять заучував з десяток сторінок *(В. Близнець)*. 4) І знов прийшла весна-красна і знов зазеленіло поле і розвилась верба красна *(Л. Глібов)*. 5) Яка совість така й честь *(Нар. тв.)*.

§ 9. Види складнопідрядних речень

58. *Прочитайте речення. Поставте питання від головної частини до підрядної. Поміркуйте, чи логічною є думка, що підрядні частини відповідають на питання другорядних членів речення.*

1) Не навчишся плавати, поки в вуха води не набереш. 2) Коли друг просить, тоді «завтра» немає. 3) Де руки й охота, там скора робота. 4) Хто дереться швидко вгору, той зненацька гепне долу. 5) На те щука в морі, щоб карась не дрімав (*З нар. тв.*).

59. *Розгляньте таблицю. Розкажіть про види складнопідрядних речень.*

За значенням розрізняють три основні види складнопідрядних речень:
— з підрядними означальними;
— з підрядними з'ясувальними;
— з підрядними обставинними.

Вид підрядного речення	Питання	Приклади
означальне	який? яка? яке? які?	*Нещасна людина,* ***(яка?)*** *що зрікається рідної мови*
з'ясувальне	хто? що? кого? чого?	*Ніхто не знав,* ***(що?)*** *коли випаде сніг*
обставинне	як? де? коли? з якою метою? з якої причини? яким способом? та ін.	*Екскурсанти підійшли туди,* ***(куди?)*** *де стояв автобус*

60. *Запишіть речення, розставивши розділові знаки. Позначте у дужках: 1) складносурядне речення; 2) складнопідрядне речення; 3) просте речення.*

1) Світить місяць та не гріє (*Нар. тв.*). 2) Осінній вечір тихо догорає і золото спадає з ясенів (*В. Сосюра*). 3) Людині треба щоб її робота залишилась після неї жити (*Ю. Яновський*). 4) Ні повітря не ворухнеться ні пташка не защебече (*М. Коцюбинський*). 5) Ті пісні любі що несуть радість межи люди (Нар. тв.). 6) Сила та розум краса людини (*Нар. тв.*).

61. *Запишіть речення. Поставте питання від головної частини до залежної. Визначте вид складнопідрядних речень.*

1) Не брудни криниці, бо схочеш водиці. 2) Не рубай дерева, яке дає тобі затінок. 3) Не підганяй того, хто біжить. 4) Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися. 5) Де троянда**,** там і соловей (*З нар. тв.*).

62. *Визначте граматичні основи складних речень, накресліть їх схеми.*

1) Шануй свою голову, бо друга не виросте. 2) Де слова з ділом розходяться, там непорядки водяться. 3) Кожна робота легка, коли її охоче робиш. 4) Якщо хочеш здоров'я мати, мусиш рано вставати. 5) Ніхто не знає, що його в житті чекає (*З нар. тв.*).

63. *Прочитайте. Визначте тему та основну думку тексту. Запишіть, вставляючи пропущені орфограми та пунктограми. Накресліть схему одного складнопідрядного речення і визначте його вид (на вибір). Зробіть морфемний розбір виділених слів.*

roipk.ldknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Пізнай самого себе

Коли людина знає свої справжні достоїнства і вади їй ле..ше домогтися успіху в будь/якій роботі визначити своє місце в колективі стати кращим.

Спробуй **дізнатися** який ти є насправді без не/дооцінок і **переоцінок** пізнай самого себе.

Завжди зважуй на те як ставляться до тебе люди. Якщо ти чимось не/сподобався другові якщо через тебе страждають батьки рідні якщо тобою не/вдоволь..ні вчителі ти теж повинен бути не/вдовол..ний собою.

Погано не те що в твоєму характері є вади а те що ти їх не/визнаєш не/виправляєш.

Якщо хочеш добре знати себе то випробуй свої сили в різних видах діяльності. Не втрачай можливості навчитися нової корис..ної справи берися за будь/яке громадське доручення *(З посібника)*.

64. *Продовжте складнопідрядні речення за поданим початком. Накресліть схеми речень.*

1) Потрібно гарно вчитися, щоб … . 2) Коли я прийду зі школи, то … . 3) Я виконав не все домашнє завдання, бо … . 4) Тетянка пішла в магазин, який … . 5) Усі знали, що … . 6) Переходити дорогу, де … , небезпечно.

§ 10. Складнопідрядні речення з підрядними означальними та з'ясувальними

65. *Прочитайте речення. Визначте головну і підрядну частину. На які питання відповідає підрядна частина? Від якої частини мови ставимо питання?*

1) Дні настали такі, що зрання допізна всі люди в полі орють *(І. Цюпа)*. 2) Старе те, що давно було новим *(О. Довженко)*. 3) І снилось, як гаряче дихають дні *(А. Малишко)*.

Складнопідрядним реченням з підрядним означальним (*рос.* придаточное определительное) називають таке складне речення, у якому підрядна частина пояснює в головній частині іменник або займенник, і відповідає на питання *який?*: *Усе життя нас супроводжує* ***пісня (яка?),*** *з якою звертаються далекі, невідомі прадіди й прабабусі (М. Сингаївський).*

[ім.], (з якою …).
яка?

Підрядні означальні речення приєднуються до головного за допомогою ***сполучних слів*** *(який, чий, котрий, хто, що, де, коли, куди, звідки)* або ***сполучників*** (*що, щоб, ніби, мов, наче* та ін.).

У головній частині складнопідрядного речення перед означуваним словом можуть бути вказівні слова *той, такий, все, кожний, всякий: І тільки природа знаходить* ***такі*** *барви, що їх не відтворити жодною фарбою (І. Нечуй-Левицький).*

Складнопідрядним реченням з підрядним з'ясувальним (*рос.* придаточное изъяснительное) називають таке складне речення, у якому підрядна частина з'ясовує, конкретизує в головній частині значення дієслова-присудка (рідше — прислівника, іменника, прикметника) зі значенням мовлення, мислення, волевиявлення, і відповідає на питання непрямих відмінків:

Тепер я ***знаю (що?),*** *що весна надворі (М. Рильський).*

[ ], (що …).
що?

Щасливий (хто?), *хто сни має милі (Леся Українка).*

[ ], (хто …).
хто?

З головним реченням підрядне з'ясувальне приєднується за допомогою сполучних слів *хто, який, чий, котрий, де, куди, коли, як* і сполучників *що, як, щоб, ніби, мов, наче, чи.*

66. *Прочитайте речення. Поставте питання від головної частини до підрядної. Визначте вид складнопідрядних речень і частину мови, яку пояснює підрядна частина.*

1) Українська народна пісня, яку складали й передавали в спадок, є унікальним явищем *(М. Сингаївський)*. 2) Легко беруть на себе обов'язки ті, кому легко їх не виконувати *(Нар. тв.)*. 3) Нас змалку вчили, що мовчання — золото *(В. Кордонець)*. 4) І обеліск нагадує про тих, що під гранітом вічним сном заснули *(В. Сосюра)*. 5) Обминувши хутірець-однохатку, ми опинилися на скошених луках, де темніли стіжки сіна *(М. Стельмах)*. 6) Книга вчить, як на світі жить *(Нар. тв.)*. 7) Джерела додають нам чистоти такої, що наміри одразу злі зникають *(П. Осадчук)*. 8) Не може кермувати той людьми, хто сам

ridok.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

не бачить шляху із пітьми *(Д. Павличко)*. 9) Я з вами згоден, що людині життя дається тільки раз *(О. Бойченко)*.

67. *Запишіть речення, розставляючи розділові знаки. Визначте вид складнопідрядних речень. Накресліть їх схеми.*

1) Цілую руки що крутили жорна у переддень космічної доби *(В. Симоненко)*. 2) Послухай що каже приказка й запам'ятай навіки *(Нар. тв.)*. 3) А в сторожці пахло сонцем що цілий день угрівало долівку та стіни *(Гр. Тютюнник)*. 4) На станції де сходилися залізничні колії* було багато пасажирів *(В. Бойко)*. 5) Щоранку Миколка вибігав у садок подивитись як там росте трава *(М. Вінграновський)*. 6) Я тільки хотів попросити щоб він допоміг мені розібратись у книзі *(М. Стельмах)*.

68. *Запишіть спочатку речення з підрядними означальними, а потім — з підрядними з'ясувальними. Розставте пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи. Накресліть схеми. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.*

1) Тепер шукаєш з далини ту стежку яка б тебе додому привела *(Г. Тарасюк)*. 2) Загляне місяць крізь дерев вершини де буде кликать **щастя** соловей *(В. Сосюра)*. 3) Що вуха почули хай очі побачать *(Нар. тв.)*. 4) **Згадується** школа край **узлісся** біла хата й батьківський поріг звідки у життя пішов колись я *(К. Дрок)*. 5) Спинюся я і довго буду слухать як бродить серпень по землі **моїй** *(Л. Костенко)*. 6) Щасливий хто сни має милі *(Леся Українка)*.

69. *З кожної пари простих речень утворіть складнопідрядні речення з підрядними означальними, використовуючи сполучні слова* ***який, що*** *та ін.*

1) Кожен любить чарівні українські пісні. Вони нікого не можуть залишити байдужим. 2) Стежка повела в лісок. Він вабив золотогарячою осінньою красою. 3) Над нашим селом щоосені пролітають журавлі. Село наше лежить над річкою.

70. *Доповніть речення підрядною означальною або з'ясувальною частиною.*

1) Ми зайшли в кафе, _____.
2) Парк, _____, був заснований понад століття тому.
3) Книга, _____, стала для мене дуже цікавою.

4) Учитель пояснив, _____.
5) Ми знали, _____.
6) Вони думали, _____.

71. *Розгляньте ілюстрацію. Які почуття вона у вас викликає? Поміркуйте, як погода впливає на настрій людей. Складіть і запишіть невеликий твір на тему «А на вулиці падав дощ…», використовуючи складнопідрядні речення з підрядними означальними і з'ясувальними.*

Ігорік.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

§ 11. Складнопідрядне речення з підрядними обставинними місця та часу

72. *Прочитайте речення. Поміркуйте, в яких з них підрядна частина вказує на час дії, а в яких — на місце.*

1) Не заспокоємось ми доти, аж поки з поля весь бур'ян не вирвемо *(П. Тичина)*. 2) Звідти, звідки показалась блискавка, насувались хмари *(П. Мирний)*. 3) А там, де сонце торкнулось вершечків дерев, листя спалахнуло злото-зеленим вогнем *(М. Коцюбинський)*. 4) Людина доти живе, доки добре діло робить *(В. Дрозд)*.

Підрядні обставинні речення відповідають на питання обставин і поділяються на *підрядні часу, місця, способу дії і ступеня, порівняльні, причини, мети, умовні, допустові, наслідкові.*

Складнопідрядним реченням **з підрядним часу** (*рос.* придаточное времени) називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на час або тривалість дії, про яку йде мова в головному реченні, пояснює речення в цілому і відповідає на питання ***коли? відколи? як довго? з якого часу? до якого часу?***:

У житті тоді велика туга ***(коли?), коли*** *втратить твоє серце друга (М. Бажан).*

коли?
[ ], (коли …).

Коваль клепле ***(як довго?), поки*** *тепле (Нар. тв.).*

як довго?
[ ], (**поки** …).

Підрядне речення приєднується до головного сполучниками **коли, як, після того як, з того часу як, як тільки, тільки що, скоро, ледве, щойно** та сполучними словами **відколи, поки, доки, аж поки, аж доки**:

Коли я прокинувся, вже розвидніло (Я. Стельмах).

коли?
(Коли …), [ ].

Складнопідрядним реченням **з підрядним місця** (*рос.* придаточное места) називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на місце або напрям дії, про яку йде мова в головній частині, залежить від усього головного речення і відповідає на питання *де? куди? звідки?*:

Там ***(де?), де*** *зорі сяють з-за гори, над водою гнуться явори (А. Малишко).*

де?
[…, (де …), …].

Підрядне речення місця приєднується до головного сполучними словами *де, куди, звідки*: ***Де*** *тонко, там і рветься (Нар. тв.).*

де?
(Де …), [ ].

73. *Прочитайте. Визначте головну і підрядну частини кожного складнопідрядного речення. Визначте їх вид.*

1) Де руки і охота, там скора робота. 2) Куди кінь з копитом, туди й рак з клешнею. 3) Коли друг просить, тоді «завтра» немає. 4) Звідки прийшло, туди й пішло. 5) Не навчишся плавать, поки в вуха води не набереш. 6) Доти ягнята скачуть, доки матір бачать *(З нар. тв.)*.

74. *Запишіть спочатку складнопідрядні речення з підрядними місця, а потім — з підрядними часу.*

1) Де лад, там клад *(Нар. тв.)*. 2) Ми підем, де трави похилі… *(А. Малишко)*. 3) Виспівує та щебече, поки сонце зійде *(Т. Шевченко)*. 4) Вертаймось назад, звідки прийшли *(З посібн.)*. 5) Коли ми йшли удвох з тобою вузькою стежкою по полю, я гладив золоте колосся… *(Д. Павличко)*. 6) Людина відчуває свою слабкість тоді, коли її покидають надії *(Б. Харчук)*.

75. *Запишіть речення, розставляючи розділові знаки. Визначте види складнопідрядних речень. Накресліть їх схеми.*

1) Коли виходиш із дому будь спокійним і доброзичливим *(С. Павличко)*. 2) Слова лиш тоді набувають сили коли перестаєш говорити їх дарма* *(Нар. тв.)*. 3) Там де рятуються не перемагають *(О. Довженко)*. 4) Як тільки до рук потрапляв придатний* шмат паперу я відразу ж брався за малювання *(Ю. Збанацький)*. 5) Доки сонце зійде роса очі виїсть *(Нар. тв.)*. 6) Тоді коли сон вирушав у далеку дорогу мати зав'язувала нам хліб у білу хустину *(З посібн.)*. 7) Іди туди де люди творять світло *(М. Рудь)*. 8) Раз на рік бувайте там де ви ніколи не були *(Далай Лама)*.

lopk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

76. *Доповніть головну частину речення так, щоб утворилося складнопідрядне речення з підрядним місця чи часу.*

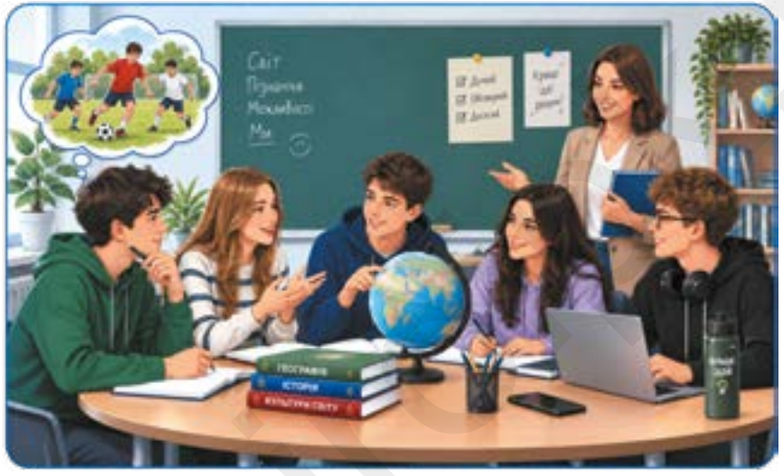
1) Ми повернемося, коли ...
2) Він пішов туди, де ...
3) Мама посміхається, коли ...
4) Вони поїдуть туди, де ...
5) Я завжди заходжу в магазин, коли ...

77. *Перепишіть, вставляючи пропущені орфограми та пунктограми. Підкресліть граматичні основи в складнопідрядних реченнях місця і часу. Накресліть їх схеми. Виділені слова розберіть за будовою.*

Коли з..ма огортає з..млю усе навколо змінюєт..ся. У лісі де д..р..ва **вкриті** снігом панує особлива тиша. Лише зрідка чути як падають **сніжинки.** Коли поч..нает..ся завірюха вітер підіймає сніг у повітря створюючи **сріблясті** хмари.

Там де річки ще не вкрилися кригою можна побачити птахів. Багато пернатих залишает..ся в нас з..мувати. Важко їм у/зимку добувати харч. Робіть годівнички для птахів. Вони **віддячать** вам у/літку *(З посібника).*

78. *Розгляньте малюнок. Опишіть думки або дії учнів, використавши складнопідрядні речення з підрядним місця або часу. Запишіть ці речення і накресліть їх схеми.*

§ 12. *РЗМ* Говоріння. Діалог

79. *Прочитайте. Розкажіть про поняття «**діалогічне мовлення**».*

Діалог — процес мовленнєвої взаємодії двох учасників спілкування.

Особливості діалогічного мовлення:
— емоційна забарвленість;
— спонтанність;
— двосторонній характер.

Типи діалогів:
— діалог-розпитування;
— діалог-домовленість;
— діалог-обмін думками;
— діалог-обговорення.

Основні діалогічні вміння:
— починати діалог;
— реагувати на репліку;
— підтримувати розмову;
— стимулювати співрозмовника;
— уміння вести діалоги різних функціональних текстів.

80. *Доберіть репліки до поданих речень.*

— Як добре, що ми зустрілися з тобою!
— … .
— Як подолати шкідливі звички?
— … .
— Мені так хочеться розповісти тобі про зустріч з письменником!
— … .
— А я вчора отримав з математики двійку…
— … .

81. *Прочитайте діалог. Визначте його основну думку. Доповніть діалог 3–4 репліками.*

— Як ти вважаєш, для чого нам потрібні знання з економіки?

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— А ти що не розумієш цього? Адже ми живемо у світі економічних явищ. Людина купує, продає, отримує доходи, сплачує податки, наймається на роботу…

— Та хіба без знань економіки не можна, наприклад, відкрити свою справу?

— Можна, але краще, коли кожен чинить свої дії свідомо, розумно використовуючи свої знання.

— Тобто ти хочеш стверди́ти, що економічна освіта стала потребою сьогодення?

— Думаю так. Знання економічних законів дають змогу людині орієнтуватися у сфері бізнесу, допомагають прийняти правильне рішення.

— Ти переконав мене, однак шкільний курс не дає економічної освіти. На мій погляд, це марнування часу.

82. *Складіть діалог на одну із запропонованих ситуацій.*

1) **Ситуація**: річка ваша дуже забруднена, бо односельці влаштували на її берегах звалище для сміття. А приїжджі з міста теж дають свій внесок: миють у річці машини, залишають уламки скла, папір, бляшки тощо.

2) **Ситуація:** розпочалися літні канікули. Не треба рано вставати і йти до школи. Ви цілими днями гуляєте у дворі й радієте, що вас не примушують нічого робити.

3) **Ситуація:** однокласники радять після 9 класу вступати до коледжу, а ти хочеш продовжити навчання у 10 класі, щоб потім вступити до університету.

§ 13. Складнопідрядне речення з підрядними обставинними способу дії і ступеня та підрядними порівняльними

83. *Прочитайте речення. Визначте головну й підрядну частину. На які питання відповідає підрядна частина?*

1) Сонце так світить ласкаво, що аж каміння сміється *(М. Коцюбинський)*. 2) Криниця наша ця така глибока, що видно зорі з неї і у ній *(В. Загороднюк)*. 3) Мій час пливе так тихо-тихо, як по ставку пливе листок сухий *(Леся Українка)*. 4) Під стукіт коліс і дерева біжать, немовби і їм проти ночі не спиться *(І. Гнатюк)*.

Складнопідрядним реченням із **підрядним способу дії і ступеня** (*рос. образа действия и степени*) називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на спосіб дії або ступінь вияву ознаки, про яку йдеться в головній частині, і відповідає на питання ***як? яким чином? яким способом? якою мірою? наскільки?***:

*Стукнула дверима **(як?)**, **що** аж стільчики всі скакнули, й вийшла (Марко Вовчок).*

як?
[ ], (що …).

Підрядне речення способу дії і ступеня приєднується до головної частини сполучними словами **як, скільки, наскільки** або сполучниками **як, мов, ніби, наче, що .. то, що, щоб**. Головна частина може містити вказівні слова **так, такий, стільки, настільки:**

*Карпо вийшов з хати і хрьопнув дверима **так (як?)**, **що** вікна задзвеніли (І. Нечуй-Левицький).*

як?
[ ], (що …).

Складнопідрядним реченням із **підрядним порівняльним** (*рос. сравнения*) називають таке складне речення, у якому зміст головної частини розкривається через порівняння зі змістом підрядної, і відповідає на питання ***як? як саме? подібно до чого?:***

*Гуркочуть брили грому в скалах **(як?)**, мов неба колеться горіх (Д. Павличко).*

як?
[ ], (мов …).

Підрядне порівняльне приєднується до головної частини речення сполучниками **як, мов (немов, немовби, немовбито), наче (неначе), ніби, начебто:**

*Душа співа **(як?)**, **як** все співає (Олександр Олесь).*

як?
[ ], (як …).

ilopk.iokpo.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

84. *Прочитайте складнопідрядні речення. Визначте їх вид. Випишіть з третього речення словосполучення. Зробіть їх синтаксичний розбір.*

1) Сонце стояло велике й червоне, наче на нього напнули* круглий пурпуровий абажур *(В. Винниченко)*. 2) Червоні яблука в кімнатах насипані, що ніде стать *(Д. Павличко)*. 3) Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина *(Т. Шевченко)*. 4) Хатки біленькі виглядають, мов діти в білих сорочках у піжмурки в яру гуляють *(Т. Шевченко)*. 5) Я скучив так без вас, мої тополі, що не сказать, не висловить жалю *(О. Довгий)*. 6) Сонце так світить ласкаво, що аж каміння сміється *(М. Коцюбинський)*.

85. *Прочитайте речення. Випишіть спочатку складнопідрядні речення з підрядним способу дії і ступеня, а потім — з підрядним порівняльним. Накресліть схеми речень.*

1) Книжку вибирай, як вибираєш друга *(Нар. тв.)*. 2) В людині поміщається вселенна, як в насінині просторінь зелена *(Д. Павличко)*. 3) Так груба річ калічить наші душі, немов іржа залізо роз'їда *(С. Жук)*. 4) Мороз ударив так нагло, що побив геть усі чорнобривці в саду *(С. Павленко)*. 5) Як постелешся, так і виспишся *(Нар. тв.)*. 6) Час спливає, як в річці спливає вода *(В. Раєвський)*.

86. *Поміркуйте, яке з речень є складнопідрядним з підрядним порівняльним, а яке — просте з порівняльним зворотом? Поясніть, чому.*

1) Почищену лозу розставляють, розстеляють, як сіно, для швидшого висихання на сонці *(Л. Забашта)*. 2) Кругом усієї хати обходить місяць, немов хоче освітити причілки *(Панас Мирний)*.

87. *Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Визначте вид підрядних речень. Накресліть схеми.*

1) Білий берег так блищав проти місяця неначе од його лився білий світ на саме море *(І. Нечуй-Левицький)*. 2) Дорогу так приполошило цвітом немов проліг новий Чумацький шлях *(Г. Білоус)*. 3) Це сталося так швидко й несподівано що ніхто нічого не второпав *(З. Тулуб)*. 4) Сяє дощик на зеленім листі наче сльози капають на лист *(Є. Гуцало)*. 5) Вдар словом так щоб аж дзвеніло міддю! *(П. Тичина)* 6) Ви так пишіть щоб сонцем грала мова *(Д. Луценко)*. 7) На липах листя золоте тріпоче понад нами неначе знову ліс цвіте осінніми квітками *(Олександр Олесь)*. 8) Світла було так багато що аж дивитися боляче *(Панас Мирний)*.

88. *Запишіть речення, вставляючи пропущені орфограми та пунктограми. Зробіть синтаксичний розбір речення з однорідними членами.*

Усе що походить від бджіл корисне для людини. Майже всі продукти бджільництва з часів сивої давнини використовували з лікувал..ною м..тою. Мед віск квітковий пилок прополіс сприяют.. подовже(н,нн)ю жи(т,тт)я людини. Енергетична ці(н,нн)ість меду не/має собі рівних з/поміж інших продуктів харчува(н,нн)я.

Мед це соло..ка рідина з приємним запахом. Збираючи нектар бджола збагачує його ферментами. Прилетівши з нектаром у вулик вона передає його іншим молодим нел..отним бджолам які багато/разово переганяють нектар з хоботка в зобик і назад. Дозрілий мед бджоли зап..чатують.. у комірки стільників* восковими кришечками. Він абсолютно стерил..ний і до того/ж не/втрачає своїх властивостей тр..валий час.

(*За Ю. Куровським*)

89. *Доповніть речення так, щоб утворилися складнопідрядні речення з підрядним способу дії і ступеня або підрядним порівняння.*

1) Вітер гнав хмари так швидко...
2) Квітка розпустилася так гарно...
3) Сонце піднялося над горизонтом...
4) Діти сміялися так щиро...
5) Хмари пливли небом...
6) Спів солов'я лунав так мелодійно...

§ 14. Складнопідрядне речення з підрядними обставинними причини й наслідку

90. *Прочитайте складнопідрядні речення. Визначте підрядні частини. На яке питання відповідає підрядна частина в першому реченні? А в другому?*

1) Повибивало шибки, бо ударив грім. 2) Грім ударив, так що повибивало шибки *(З посібника)*.

ilibrok.ldknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Складнопідрядним реченням з **підрядною частиною причини** *(рос. причины)* називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на причину, про яку розповідається в головній частині, і відповідає на питання **чому? з якої причини? через що?:**

*Доростай, мій сину, до Людини (**чому?**), бо життя дається лише раз (П. Камінський).*

чому?
[ ], (бо …).

Підрядне речення причини приєднується до головної частини за допомогою сполучників **бо, оскільки, адже, що, тому що, через те що, затим що, з тієї причини що, у зв'язку з тим що:**

*Годуй діда на печі (**чому?**), тому що й сам там будеш (Нар. тв.).*

чому?
[ ], (тому що …).

Складнопідрядним реченням з **підрядною частиною наслідку** *(рос. следствия)* називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на наслідок дії, про яку йдеться в головній частині. Підрядна частина наслідку на питання не відповідає і приєднується до головної лише за допомогою сполучника **так що:** *На небі збиралися великі хмари, **так що** можна було сподіватися дощу (Н. Рибак).* [ ], (так що …).

91. *Прочитайте речення. З'ясуйте, на які питання відповідають підрядні речення. Визначте вид підрядного речення.*

1) Час — найлютіший кат якраз тому, що він — найгуманніший лікар *(В. Пахаренко).* 2) Я не клянусь, тому що я не зраджу *(Л. Костенко).* 3) Плаче хмаринка мала, що більше не буде тепла *(В. Сторожук).* 4) Молоді чорняві скрипалі позакидали назад голови, так що на них ледве держалися шапки *(І. Нечуй-Левицький).* 5) Сьогодні сонце не зійшло, бо хмари геть усе заполонили *(С. Кічун).* 6) Хлопці вийшли до села з заходу, так що їм не було чого боятися *(Г. Тютюнник).* 7) Листя горобини з зеленого стало жовтим, а подекуди і червоним, так що його важко було відрізнити від ягід *(В. Гжицький).* 8) У нас була сильна злива, так що довелося перенести прогулянку на інший день *(З посібн.).*

92. *Запишіть речення, розставляючи розділові знаки. Визначте вид складнопідрядних речень. Укажіть речення, в якому вживається звертання.*

1) Не вір кобилі в дорозі бо серед болота скине *(Нар. тв.).* 2) Здоровенний дуб розлігся розширився своїм кострубатим* гіллям так що аж темно під ним *(М. Коцюбинський).* 3) Листя горобини із зеленого стало жовтим так що його важко було відрізнити від ягід *(В. Гжицький).* 4) Не давай коневі їсти щоб серед дороги не спинився *(Нар. тв.).* 5) Теплий туман слався по полю і наливав балку по самі вінці так що дерева потопали в ньому *(М. Коцюбинський).* 6) Я колись прийду до тебе знову луже-друже річко гомінка щоб згадати материнську мову в шепоті забутого рядка *(М. Руденко).*

93. *До поданих підрядних речень допишіть головні речення. Визначте їх вид. У реченнях, що утворилися, підкресліть граматичні основи.*

1) ... тому що нічого немає святішого за материнську любов. 2) … так що залишилося багато часу на відпочинок. 3) ... бо для матінки ти завжди мале дитя. 4) … так що нам довелося рухатися дуже повільно.

94. *Складіть речення за поданими схемами.*

для чого?
[ ], (для того щоб …).

з якої причини?
[ ], (тому що …).

чому?
[ ], (бо …).

чому?
[ ], (оскільки …).

[ ], (так що …).

95. *Запишіть текст, вставляючи пропущені орфограми та пунктограми. Визначте вид складнопідрядних речень. Побудуйте схеми. Зробіть морфологічний розбір виділених слів.*

З..ма завжди **пр..носить** із собою ка(з,с)кову атмосферу бо все довкола вкриває..ся білим **снігом**. На деревах з..являє..ся **пухнаста** снігова ковдра так що гілки здають..ся чарівними м(е,и)реживами.

Кожного ранку можна побачити як синички пр..літають до годівниць **шукаючи** їжу. Річка спокійно дрімає під кр(и,е)жаним панцирем тому що мороз зробив її не/рухомою. Усюди панує тиша яка здає..ся особливою через відсутність літнього гомону природи.

Зима це пора коли ми ч..каємо новорічних див і радіємо кожному сніжному дню *(З посібника).*

ironk.ioknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

96. *Запишіть складнопідрядні речення. Вкажіть їх вид. Підкресліть граматичні основи, накресліть схеми. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.*

1) Вічності б у вічі подивитись, бо ж для чогось в **світі** ми живем! *(В. Кордонець).* 2) Жити завжди треба так, щоб не було совісно *(Нар. тв.).* 3) Там, де було колись чорно і голо, зазеленіло **селянськеє** поле *(Б. Грінченко).* 4) Мій час пливе так тихо-тихо, як по ставку пливе листок сухий *(Леся Українка).* 5) Що розказував нам батько, не забуть до скону *(Д. Білоус).*

§ 15. *РЗМ* Контрольний письмовий переказ тексту художнього стилю

Щоб правильно написати контрольний стислий переказ:

1. Уважно прослухайте текст для переказу.
2. За потреби запишіть на чернетці ключові слова і словосполучення, конкретні найменування (прізвища, географічні назви, дати, цифри тощо).
3. Визначте стиль, тип, жанр мовлення, тему та основну думку тексту.
4. Під час повторного прослуховування тексту зробіть записи на чернетці у вигляді плану, окремих слів і словосполучень, потрібних для розкриття основної думки, зв'язку частин тексту тощо.
5. Поміркуйте над змістом і послідовністю викладу матеріалу переказу.
6. На чернетці напишіть стислий переказ тексту, підпорядковуючи висловлення темі та основній думці, дотримуючись композиції, мовних і стильових особливостей, авторського задуму (роботу можна записувати як у повному, так і в скороченому варіанті). Виконайте на чернетці творче завдання.
7. Відредагуйте написане для поліпшення мовного оформлення своєї роботи, подбайте про точність висловлення думок, розстановки розділових знаків.
8. Перепишіть роботу начисто охайно, без виправлень, відповідно до норм української літературної мови.
9. Здійсніть перевірку написаного в чистовому варіанті.

97. *Прочитайте текст. Виконайте подані після нього завдання.*

Чарівний світ Катерини Білокур

Пензлі були рівнесенькі, тонкі, однакової довжини, мов щойно застругані олівці. Їх було багато: для кожної фарби окремий пензель. Катерина робила їх сама з волосинок пухнастого хвоста домашнього кота, акуратно підбираючи для одного пензля дев'ять волосинок, для другого — дванадцять, для третього — тридцять шість. То й справді дуже важливо, яким буде пензлик. Хоч і не вірила в жодні прикмети й забобони, знала з власного досвіду, що навіть нестача однієї волосинки або її зайвина — і вже не вийде потрібний мазок. Зробивши чимало пензлів, нарешті відібрала найкращі.

Усеньке літо малювала Катерина картину «Рідне поле». Не маючи сама надто міцного здоров'я, Катерина Білокур особливо ревно любила усе здорове, прекрасне, досконале. З діда-прадіда селянка, вона не переставала дивуватися незбагненній силі землі, скропленій дощем і зігрітій сонцем: з малесенького зернятка, вкинутого у пухку ріллю, виростає отака краса! Де беруться з води, землі й світла найтонші переливи червоного, жовтого, вишневого, рожевого, блакитного!

Де знаходить природа такі розмаїті барви, що їх не відтворити точно жодною фарбою, жодним пензлем! Ой, як хотілося жінці бодай хоч трохи передати цю красу на папері! На її малюнках квіти вражали своїми дивовижними формами, багатством барв.

Війна, пережите лихо зробили скромну хворобливу жінку певною мірою філософом: зло, руїна, смерть змусили її по-новому глянути на світ, на прекрасне.

… Ніхто й ніколи не вчив її, що існують такі поняття у мистецтві, як узагальнення, композиція, перспектива. Художниця завжди малювала обмежені у просторі куточки городу, квітника, саду.

… Коли виходила на край села й озирала рівнину, ще більше тужила: як такий простір умістити в маленькому прямокутнику полотна?

Вона могла працювати над однією квіткою так довго, поки та не одцвітала. День за днем, пелюсточку за пелюсточкою вимальовувала шість червоних жоржин біля плетеного тину. Вона вирізнила їх з-поміж* інших квітів. Ще коли змальовувала весняні квіти, залишила для жоржин осібне* місце — у правій частині картини, нижче від троянд. Бо жоржини найкращі наприкінці літа і на початку осені. Катерина всміхалася, згадавши, що якось один художник сказав їй, що зможе змалювати квітку за кілька хвилин. Він-бо вчений…

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Так й не такі в нього квіти, як оце у неї в городі і взагалі у Богданівці. Вчені художники люблять малювати натюрморти, мертву природу. Тому й поспішають. Мертве треба схопити відразу, бо завтра піде на сміття. А вона завжди малювала живе, малювала повільно, як пливе саме життя.

Завжди Катерина побоювалася малювати природу, була переконана, що «не вийде», що не зуміє правильно зіставити далекий і близький плани, передати повітря, умістити весь великий простір у малу площу картини. Односельці дивувалися, коли зустріли Катерину, яку звикли бачити між квітів, на краю села: стояла, мов зачарована, і довго дивилася на обрій, на широкі лани, на небо, по якому пливли білі хмарки. Художниця ніби заново відкривала для себе незбагненний світ природи, такі її таїни, яких раніше не помічала зі свого зарослого квітами, городиною і садом подвір'я.

(*За Д. Степовиком*)

— До якого стилю та типу мовлення належить текст?

— Визначте тему та головну думку тексту.

— Що зображувала Катерина Білокур на своїх полотнах? Які картини вам ще відомі?

— Складіть план тексту.

— Перекажіть стисло текст за складеним планом.

§ 16. Складнопідрядне речення з підрядними допустовими, мети та умови

98. *Прочитайте речення. Визначте головну й підрядну частину. Поставте питання від головної частини до підрядної.*

1) Дарма що в голові пусто, аби грошей густо (*Нар. тв.*). 2) А по небі нічка ходить і, щоб краще було спати, мрії нам з-над хмар приводить *(Б. Лепкий)*. 3) Якби я турбувався сам про себе, вже б онімів давно від самоти *(Д. Павличко)*.

Складнопідрядним реченням **із підрядним допустовим** (***рос.*** *уступительным*) називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на явища, усупереч яким відбувається дія, про яку йдеться в головній частині, і відповідає на питання ***незважаючи на що? усупереч чому?*** Підрядне

допустове речення приєднується до головної частини сполучниками ***хоч (хоча), хай, дарма що, незважаючи на те що:***

*Листя не збиралося набирати жовтої барви (**незважаючи на що?**), хоч вже настали холоди (І. Орлова).*

незважаючи на що?

[ ], (хоч …).

99. *Прочитайте складнопідрядні речення із підрядним допустовим. Визначте головну і підрядну частину. Накресліть схеми цих речень.*

1) Зима літо з'їдає, хоч сама перед ним і тікає. 2) Стид, хоч він не дим, очі виїсть. 3) Хоч копійка у кафтані, зате на сто рублів чвані (*3 нар. тв.*). 4) Дарма що стояло тихо, сонячне безвітря, листя тріпотіло на деревах вздовж шляху (*Ю. Смолич*). 5) Хоч було холодно, проте хуторяни, жаліли чобіт, прийшли босі (*О. Гончар*).

100. *Перебудуйте складносурядні речення на складнопідрядні з підрядними допустовими.*

Завдання було надзвичайно складним, проте майже всі виконали його правильно. Довелося звернутися до словників і довідників, зате робота виявилася цікавою. Було витрачено чимало часу, але жоден з нас про це не пожалкував.

Складнопідрядним реченням **із підрядним мети** (*рос.* цели) називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує, з якою метою відбувається дія, про яку йдеться в головній частині, і відповідає на питання ***навіщо? нащо? з якою метою? для чого?*** Підрядне речення мети приєднується до головної частини сполучниками ***щоб, аби, для того щоб, з тим щоб***:

*Зберемось відразу (**навіщо?**), щоб далі йти дорогою одною (О. Теліга).*

навіщо?

[ ], (щоб …).

Складнопідрядним реченням з підрядним умови (*рос.* условия) називається таке складне речення, в якому підрядна частина вказує на умову, при якій стане можливим те, про що йдеться в головній частині, і відповідає на питання ***за якої умови? при якій умові?*** Підрядне речення умови приєднується

ГДЗ.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

до головної частини за допомогою сполучників ***коли (коли б), якби (аби), якщо, як, як же, раз:***

Людину тоді помічають ***(за якої умови?)****, як знаходить вона себе (Р. Кудлик).*

за якої умови?
[ ], (як …).

101. *Прочитайте речення. Визначте види підрядних частин. Накресліть схеми речень.*

1) А по небі нічка ходить і, щоб краще було спати, мрії нам з-над хмар приводить *(Б. Лепкий)*. 2) Коли б ти нашого наслухавсь півня, тоді б ще краще заспівав *(Л. Глібов)*. 3) Коли хочеш ти добро зробити, поспішай його зробити швидше *(Б. Грінченко)*. 4) Хоч труд важкий у хліборобa, але висока в хлібі проба! *(Л. Забашта)*. 5) Даю тобі цей меч, дарма що ти не сильна *(Леся Українка)*. 6) Христя, щоб як-небудь скоротити час, почала вишивати сорочку *(Панас Мирний)*.

102. *Запишіть речення. Вкажіть їх вид. Підкресліть граматичні основи. Накресліть схеми речень.*

1) І хрестить нас мати на ріднім порозі, щоб нам, її дітям, щастило в дорозі *(Д. Білоус)*. 2) І якщо порівняти яблуню з галактикою, то пізні яблука на такій кристалій галактиці сприймаються за сузір'я, за ґрона зірок *(Є. Гуцало)*. 3) На те щука в річці, щоб карась не дрімав *(Нар. тв.)*. 4) Щоб з людьми було тобі не студно, не скупись на ласку і тепло *(П. Камінський)*. 5) Хоч ішов на спад вересень, сонце пекло немилосердно *(П. Загребельний)*. 6) Незважаючи на те, що є тисячі сортів культурних троянд, шипшина також заслуговує на повагу *(Б. Заверюха)*. 7) А коли б цього не було, то взимку наші суботні сорочки не пахли б м'ятою, не озивалися б зозулею, і не марилося б нам весною *(М. Стельмах)*. 8) Мати життям прикриває життя, коли в небезпеці її дитя *(П. Воронько)*.

103. *Складіть складнопідрядні речення з підрядними частинами мети за поданими схемами.*

для чого?
1) (Для того щоб …), [ ].

з якою метою?
2) [ ], (з тим щоб …).

навіщо?
3) (Щоб …), [ ].

104. *Перебудуйте прості речення на складнопідрядні з підрядними умови. Підкресліть граматичні основи.*

1) За бажання він міг би стати відмінником. 2) Заняття гуртка відбудеться за наявності 2/3 його членів. 3) У разі потреби працюватимемо без перерви. 4) За вчасної сівби буде добрий урожай. 5) Успіхів можна досягти завдяки великій наполегливості та працелюбності.

105. *Запишіть текст, вставляючи пропущені орфограми та пунктограми. Визначте вид складнопідрядних речень, обведіть сполучники. Підкресліть граматичні основи в складносурядних реченнях. Зробіть морфемний розбір виділених слів.*

Як міняється колір снігу

Коли (с,з)ход..ть сонце **снігові замети** рожеві. Це сонце **забарвлює** їх сво..м промі..ям. Сонце підійма..ться а сніг стає сліпучо-білим. Он в ст..пу на білому килимі пурхає пташка.

Сонечко (з,с)х..лилось (до)заходу. Сніг стає с..нюватим мов небо відбива...ться в бл..скучому дзеркалі. А (в)затінку — він аж фіолетовий.

Сонце (за)йшло. **Відблиск** в..чірн(о,ьо)ї заграви ліг і на снігові замети. Ніби їх сонце обл(е,и)ло багряними барвами. Гасне заграва і багряний відблиск (на)снігу (з,с)гасає *(З посібн.)*.

§ 17. Складнопідрядне речення з кількома підрядними

106. *Прочитайте складнопідрядні речення. Визначте в них кількість підрядних частин. На які питання вони відповідають?*

1) Я чую, як плаче стебло, коли ви зрізаєте колос *(Г. Чубач)*. 2) І не обдуриш годинник, не зупиниш, бо він — вартовий часу, бо створений для того, щоб міряти й міряти його за будь-яких обставин *(В. Яворівський)*. 3) Навіть квітка квітує для того, щоб зоставити після себе насіння, щоб знову відтворити свій квіт у майбутньому *(О. Гончар)*.

iroipr.iokmet.com

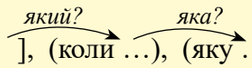
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Складнопідрядні речення можуть мати у своєму складі дві або більше підрядних частин. Такі конструкції називаються **складнопідрядними реченнями з кількома підрядними.** *За характером взаємозв'язку головного та підрядних речень* вони поділяються на такі різновиди:

1) складнопідрядні речення з послідовною підрядністю;
2) складнопідрядні речення з однорідною підрядністю;
3) складнопідрядні речення з неоднорідною підрядністю.

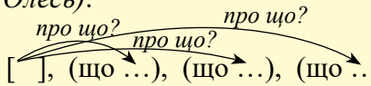
Послідовною (*рос.* последовательной) називається така підрядність, при якій перша підрядна частина залежить від головної, друга — від першої підрядної частини, третя — від другої і т. д.:

*Благословен той день і час **(який?)**, коли прослалась килимами земля **(яка?)**, яку сходив Тарас малими босими ногами (М. Рильський).*

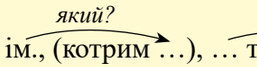
Однорідною (***рос.*** однородной) називається така підрядність, при якій однакові за значенням підрядні частини відносять до одного й того ж члена речення головної частини чи до всієї головної частини і відповідають на одне й те ж саме питання:

*Стоять вишні і журяться похилі, **(про що?)** що в хмари сонечко зайшло, **(про що?)**, що листя й квіти облетіли, **(про що?)** що їх снігами замело (О. Олесь).*

Неоднорідною (***рос.*** неоднородной) називається така підрядність, при якій підрядні частини відповідають на різні питання (можуть бути підрядними різних видів) і відносяться до різних членів головного речення або головного речення в цілому:

*Сизий бузок, **(який?)** котрим обсаджені були стежки, переліз на їх гладеньке місце й вільно ріс там, **(де?)** де ходили людські ноги (Панас Мирний).*

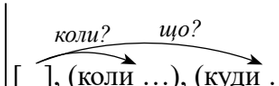
Названі види підрядності можуть поєднуватися у складнопідрядному реченні й утворювати речення з послідовною і однорідною підрядністю, з однорідною і неоднорідною підрядністю, з неоднорідною і послідовною підрядністю та ін.:

*Ти не дивуйся **(чому?)**, що гаснуть зорі **(коли?)**, як зійде ранок золотий **(який?)**, що хвилі ніжні і прозорі зливають берег кам'яний (О. Олесь).*

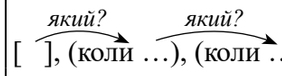

107. *Доберіть до кожного речення схему. Свою відповідь обґрунтуйте. Усно визначте вид взаємозв'язку головного й підрядних речень.*

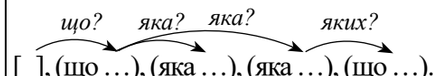
У кожної людини буває такий день, коли вперше радієш сонцю, коли вперше деревами тішишся (*Д. Павличко*).

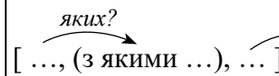
Найдовша дорога тоді, коли не знаєш, куди йти (*Нар. тв.*).

З-поміж безлічі книг, з якими має справу історія світової літератури, поодиноко виділяються ті, що ввібрали в себе науку віків і мають для народу значення заповітне (*О. Гончар*).

Треба глибоко розуміти, що мова тільки та невичерпно багата й гарна, яка виплекана твоїм рідним народом, яка живиться із народних джерел, що ніколи не замулюються (*М. Рильський*).

108. *Прочитайте речення. Визначте граматичні основи. Накресліть схеми речень, визначте види взаємозв'язку головного й підрядних речень.*

1) Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, змалюй дуби, могутні і крислаті, котрі од вітру гнуться до землі *(Л. Костенко).* 2) Залишу я синові у спадок батьківське терпіння і хоробрість, щоб збагнув із вдячністю нащадок, як життя плекалося і добрість *(Д. Луценко).* 3) Я так давно не чув, як перепел вночі запідпадьомкає, як в лузі деркачі охриплим голосом задеркотять жагуче *(М. Рильський).* 4) Зернинка, що в землю не впала, ніколи не взнає про те, як пахне водиця розтала, як перший корінчик росте

lotok.lokmt.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

(Г. Чубач). 5) Я між братами щастя розділю, щоб всі були однаково щасливі, бо я — людина і людей люблю *(Д. Луценко).*

109. *Запишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Накресліть схеми речень. Визначте види взаємозв'язку головного й підрядних речень.*

1) Страшні слова коли вони мовчать коли вони зненацька причаїлись коли не знаєш з чого їх почать бо всі слова були уже чиїмись *(Л. Костенко).* 2) Я чув як плачуть журавлі коли у вирій відлітають *(М. Бакай).* 3) Розкажи як за горою сонечко сідає як у Дніпра веселочка воду позичає *(Т. Шевченко).* 4) Якби не жовте листя в садках то можна було б подумати що надворі не бабине а справжнє літо *(І. Нечуй-Левицький).* 5) Сизий бузок котрим обсаджені були стежки переліз на їх гладеньке місце й вільно ріс там де ходили людські ноги *(Панас Мирний).*

110. *Прочитайте текст. Визначте його тему та головну думку. Випишіть складнопідрядне речення з кількома підрядними. Накресліть його схему. Зробіть морфологічний розбір виділених слів.*

У рідному домі не все завжди гаразд. Є в нас своє лихо і своє горе. Говорячи про них, **пам'ятай**: ти говориш про горе і лихо рідного дому. Говорити про недоліки — для цього великого розуму не треба. Зневажай демагогію і балаканину*. Думай і роби все для того, щоб перемогли добро і справедливість…

Будьте добрими дітьми **своїх** батьків, матерів. Три нещастя є в людини: смерть, старість і погані діти — говорить українська народна мудрість. Старість — невідворотна*, смерть — невблаганна*; перед цими нещастями ніхто не може зачинити двері свого дому. А від поганих дітей можна вберегтися, як від вогню. І це залежить не лише від батьків, а й від самих дітей.

Бути справжньою людиною… Це означає віддавати сили своєї душі в ім'я того, щоб люди навколо тебе були найкращими, найкрасивішими, духовно багатшими, щоб у кожної людини, з якою ти зустрічаєшся в житті, залишилося хороше враження від тебе, від твоєї душі (*За В. Сухомлинським*).

111. *Складіть складнопідрядні речення з кількома підрядними за поданими схемами.*

1) (Коли ...), [...], (дарма що ...).
коли? *незважаючи на що?*

2) (Хто ...), (хто ...), [той ...].
хто саме? *хто саме?*

3) [..., (коли ...), (коли ...), ...].
коли? *коли?*

4) (Щоб ...), [...], (щоб ...).
з якою метою? *для чого?*

5) [ ], (що ...), (хоч ...).
незважаючи на що? *що*

112. *Розгляньте схему розбору складнопідрядного речення.*

Синтаксичний розбір складнопідрядного речення

Схема розбору

1. Вид речення за метою висловлювання та інтонацією.
2. Вид складного речення.
3. Кількість простих речень, що входять до складного, смислові відношення між ними.
4. Вид підрядності — послідовна, однорідна, неоднорідна або поєднання цих видів (якщо речення з кількома підрядними).
5. Визначити вид підрядного, указати засоби його зв'язку з головним.
6. Пояснити вживання розділових знаків.
7. При потребі — проаналізувати структуру складових частин.
8. Накреслити схему речення.

Зразок розбору

В таку добу під горою, біля того гаю, що чорніє над водою, щось біле блукає (Т. Шевченко).

(Розпов., неокл., складне, складнопід. з підр. означальним; складається з 2-х частин, зв'яз. сп. сл. **що**.)

1-а частина — гол. реч. — двоск., повне, пошир., ускладнене відокр. обстав.; 2-а частина — підр. реч. — двоскл., повне, пошир).

[… ім., (що …), …].
якого?

ironukr.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

113. *Запишіть речення. Зробіть їх синтаксичний розбір.*

1) Сиджу і слухаю, як народжується вітер *(Г. Тютюнник)*. 2) Щасливий той, хто ще не вміє грати *(Л. Костенко)*. 3) Шумить під вікном тополина висока, мов звісточку дальню несе *(А. Малишко)*. 4) Знаю тільки, що людина, яка зазнала горя, стає чуйнішою до горя інших *(О. Гончар)*. 5) Де літо маки стелить килимами, дитя в городі ходить коло мами *(Л. Костенко)*. 6) Я стояв і радів, що минула зима, що весна наближається й літо *(О. Олесь)*.

§ 18. Узагальнення вивченого з теми «Складнопідрядне речення»

114. *Спишіть текст, розставляючи розділові знаки. Підкресліть граматичні основи у складнопідрядних реченнях. Визначте їх вид.*

Якщо ви вирішили глибше вивчати самого себе перед вами безсумнівно постане цілий ряд питань щодо вашого сучасного і майбутнього.

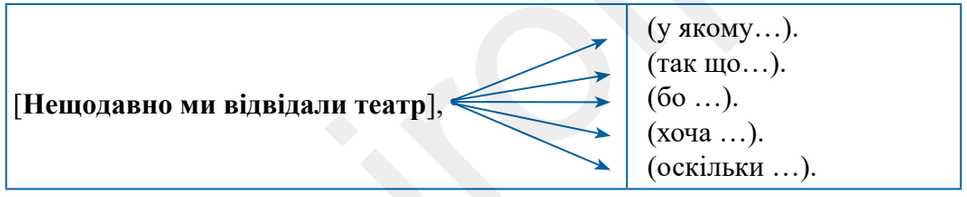
Той хто собі усвідомив що він хоче у житті зробити чого досягти має далеко більше шансів на успіх ніж той хто здався на плин* життя і не пробує спрямувати свої сили до певної мети.

Чи замислювались ви коли-небудь над тим що можете «взяти долю у свої руки» і шляхом наполегливої роботи над собою зробити своє життя змістовним і потрібним?

Як же працювати над собою? Насамперед ви повинні поставити перед собою основні життєві цілі. Їх необхідно глибоко усвідомити проаналізувати власні можливості. Але це вимагає праці над собою — цілеспрямованої систематичної наполегливої.

Отже запам'ятаймо: смисл нашого життя у пізнанні себе у пізнаванні своєї особистості. Особистістю ніхто не народжується але стати нею може кожен якщо звичайно докладе до цього максимум зусиль і старання *(З журн.)*.

115. *Складіть і запишіть складнопідрядні речення за поданою схемою. Визначте види складнопідрядних речень.*

116. *Зробіть синтаксичний розбір речень.*

1) Не знаю я, що буде після нас, в які природа убереться шати* *(Л. Костенко)*. 2) Коли орел кидається до бою, він ховає своїх дітей *(Ю. Яновський)*. 3) Зернинка, що в землю не впала, ніколи не взнає про те, як пахне водиця розтала, як перший корінчик росте *(Г. Чубач)*. 4) Коли я вам присвячую пісні, надію маю, що вони безсмертні *(Г. Чубач)*. 5) Журитись мало, плакать мало, коли печуть морози злі, коли душа, яка співала, листком примерзла до землі *(Г. Чубач)*.

117. *Складіть опис (5–6 речень) рідного міста чи села, використавши у структурі тексту складнопідрядні речення. Визначте їх вид.*

118. *Виконайте тестові завдання.*

І варіант

1. Яке речення є складнопідрядним?

а) І літо минуло, і осінь прийшла, і листям пожовклим всі стежки прикрила *(Л. Глібов)*.

б) Це добре, коли хтось добра бажає і розуміє твій душевний стан *(О. Підсуха)*.

в) Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село *(І. Нечуй-Левицький)*.

г) Над нами падало і падало листя — золоті сльози осіннього лісу *(М. Стельмах)*.

2. Укажіть вид складнопідрядного речення.

Люблю, коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева (В. Сосюра).

а) підрядне означальне;
б) підрядне з'ясувальне;
в) підрядне часу;
г) підрядне місця.

3. Укажіть вид складнопідрядного речення.

З великою любов'ю, яку може подарувати тільки матуся, виспівується ніжна мелодія (М. Сингаївський).

ilook.lokinet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

а) підрядне означальне;
б) підрядне з'ясувальне;
в) підрядне часу;
г) підрядне місця.

4. Укажіть вид складнопідрядного речення.

Щоб не втрапила в хату біда, треба до всього докласти труда (О. Ющенко).

а) підрядне місця;
б) підрядне часу;
в) підрядне мети;
г) підрядне порівняльне.

5. Складне речення з підрядним означальним утвориться, якщо серед варіантів продовження речення ***Стали спускатися в темний яр…*** *вибрати:*

а) коли почало сходити золоте сонце.
б) хоч нас умовляли цього не робити.
в) що давно обріс цікавими легендами.
г) щоб сховатися від пекучого сонця.

6. Складне речення з підрядним обставинним місця утвориться, якщо частину … ***де кує зозуля*** *вписати замість крапок у реченні:*

а) У гаю, …, свято весни вповні.
б) Чекай мене біля ставу, … .
в) У тих місцях пісні, …, ліризм посилюється.
г) Виглядатиму тебе, … .

7. Установіть відповідність.

Вид підрядного речення	Приклад
1) підрядне часу 2) підрядне мети 3) причини 4) умови	а) Якби ви вчились так, як треба, то й мудрість би була своя *(Т. Шевченко).* б) Ясен віти простягає, щоб обняти срібну хвилю і про смуток розказати *(О. Олесь).* в) Згинуть роси, як над світом сонечко зійде багряне *(Д. Павличко).* г) Не злякать вам нікого, холодні сніги, бо розтопить вас сонце блискуче *(О. Олесь).*

8. Укажіть різновид складнопідрядного речення з кількома підрядними.

І росло ще, пригадую, багато тютюну, в якому ми, маленькі, ходили, мов у лісі, в якому пізнали перші мозолі на дитячих руках (О. Довженко).

а) з послідовною підрядністю;
б) з однорідною підрядністю;
в) з неоднорідною підрядністю;
г) змішаного типу.

9. Розставте розділові знаки: укажіть всі цифри, на місці яких у реченні повинні стояти коми.

Ті (1) хто займається наукою (2) повинні дивитися на знання (3) як на довірену скарбницю (4) що становить власність всього народу *(К. Тимірязєв).*

10. Розставте розділові знаки: укажіть всі цифри, на місці яких у реченні повинні стояти коми.

Чи може людина бути щаслива (1) якщо життя її перетвориться в бездушне споживання радощів (2) якщо вона не знає (3) який важкий (4) тернистий шлях веде до джерел цього потоку радощів... *(З посібн.)*

ІІ варіант

1. Яке речення є складнопідрядним?

а) Той, що занепав духом, уже не страждає *(Д. Павличко).*
б) Слова, забуті і нові, мелодією вишиті у мові *(Н. Гуменюк).*
в) Тремтить осіння прохолодна тиша, і відлітають сумно журавлі *(Т. Пащенко).*
г) Попрощалось ясне сонце з чорною землею, виступає круглий місяць з сестрою зорею *(Т. Шевченко).*

2. Укажіть вид складнопідрядного речення.

Усе життя нас супроводжує пісня, з якою звертаються далекі, невідомі прадіди й бабусі (М. Сингаївський).

а) підрядне означальне;
б) підрядне з'ясувальне;
в) підрядне часу;
г) підрядне місця.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

3. Укажіть вид складнопідрядного речення.

Щастя знає, кого шукає (Нар. тв.)

а) підрядне означальне;
б) підрядне з'ясувальне;
в) підрядне часу;
г) підрядне місця.

4. Укажіть вид складнопідрядного речення.

Білі ночі бувають тоді, коли цвіте акація (О. Тихий).

а) підрядне місця;
б) підрядне часу;
в) підрядне мети;
г) підрядне порівняльне.

5. Складне речення з підрядним з'ясувальним утвориться, якщо серед варіантів продовження речення ***Мабуть, почну писати…*** *вибрати:*

а) коли настане слушна мить.
б) якщо наполягатимуть друзі.
в) як велить чисте сумління.
г) про що мовчить більшість.

6. Складне речення з підрядним обставинним часу утвориться, якщо частину ***…коли випікають паску*** *вписати замість крапок у реченні:*

а) Я дуже люблю день, … .
б) Відчуття свята посилюється, … .
в) Нагадай час, … .
г) Завжди збираємося того вечора, … .

7. Установіть відповідність.

Вид підрядного речення	Приклад
1) підрядне часу 2) підрядне мети 3) підрядне причини 4) підрядне умови	а) Якби ви з нами подружились, багато б дечому навчились *(Т. Шевченко).* б) Земля прекрасна, тому що на ній живуть дзвінкоголосі малюки *(Ю. Бедзик).* в) Я прийшов у цей світ з любові, щоб спізнати дороги круті *(П. Осадчук).* г) Як я малим збирався навесні піти у світ незнаними шляхами, сорочку мати вишила мені червоними і чорними нитками *(Д. Павличко).*

8. Укажіть різновид складнопідрядного речення з кількома підрядними.

Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізростало (О. Довженко).

а) з послідовною підрядністю;
б) з однорідною підрядністю;
в) з неоднорідною підрядністю;
г) змішаного типу.

9. Розставте розділові знаки: укажіть всі цифри, на місці яких у реченні повинні стояти коми.

Була (1) навчають хлопчаків зелених (2) коли в життя виводять із осель (3) що справжнє щастя (4) то синиця в жмені... *(Є. Гуцало).*

10. Розставте розділові знаки: укажіть всі цифри, на місці яких у реченні повинні стояти коми.

Якби зірким спромігся оком ти в доконечності цілість охопити (1) то знав би (2) що прямуєш до мети (3) яка у вічності буде світити *(Ю. Клен).*

119. *Підготуйте навчальний проект на одну із запропонованих тем.*

1) Види складнопідрядних речень (на матеріалі публіцистичних статей газети «Гомін»).

2) Особливості складнопідрядних речень з кількома підрядними (на матеріалі творів придністровських або українських письменників).

3) Створіть плакат на тему «Чому потрібно вивчати українську мову», використовуючи складнопідрядні речення.

lnjok.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ЦІКАВА СТОРІНКА

Цікаві факти про давньоруську писемність

1 З прийняттям християнства на Русі 988 року розпочався бурхливий розвиток писемної культури. У Києві в XI—XII столітті існувало три осередки київської писемної школи. Одним із таких осередків була бібліотека Софії Київської.

2 За князювання Ярослава Мудрого у Києві розвиток писемної культури на Русі став державною справою, оскільки був тісно пов'язаний з поширенням у країні християнства. Саме ці літописні джерела вважають найголовнішою заслугою київського князя і називають його «продовжувачем добрих справ Володимира».

3 Ярослав Мудрий створював бібліотеку протягом сімнадцяти років — до своєї смерті. Саме створював, а не збирав, оскільки кожну книгу доводилося перекладати з грецької, болгарської або інших мов, а потім вручну переписувати і переплітати. Ярослав був поліглотом, тому історики вважають, що він теж міг брати участь у цій кропіткій роботі. У результаті вдалося виготовити близько тисячі книг.

4 За підрахунками дослідників, у бібліотеці при Софійському соборі налічувалося до 900 томів рукописних книг — вражаюча цифра для середньовіччя. Серед них були не тільки богослужбові, а й для повсякденного повчального читання. Поява книжкової писемності була вищим виявом розвитку писемної культури. На жаль, від усього книжкового багатства до нашого часу дійшли лічені екземпляри, що можна пояснити війнами, пожежами, князівськими усобицями. Найбільш відомими є: Рейнське Євангеліє, Остромирове Євангеліє, два Ізборники 1073 та 1076 рр., Мстиславове Євангеліє XII ст.

(З Інтернету)

РОЗРІЗНЯЙ
наголоси в українській і російській мовах

Українська мова	Російська мова
кропив**А**	крап**И**ва
к**У**рятина	кур**Я**тина
ласк**А**вий	л**А**сковый
л**Е**гко	легк**О**
нен**А**видіти	ненав**И**деть

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ЦІКАВА СТОРІНКА

ПАРОНІМИ

БУДІВЕЛЬНИК — БУДІВНИК — БУДІВНИЧИЙ

Будіве́льник — людина, яка має будівельну спеціальність *(досвідчений будівельник)*.

Будівни́к — узагальнена назва для людини, яка бере участь у спорудженні чогось; творець *(будівник нового життя)*.

Будівни́чий — архітектор; творець.

ВДАЧА — УДАЧА

Вда́ча — сукупність психічних особливостей людини, які виявляються в її діях, поведінці, характері; нахил, звичка (також про тварин) *(щаслива вдача)*.

Уда́ча — позитивний, бажаний наслідок чогось; успіх *(мисливська удача)*.

ОСНОВАНИЙ — ЗАСНОВАНИЙ

Осно́ваний — який ґрунтується* на чомусь, в основі якого лежить те, про що йдеться *(оснований на праці, оснований на успіхах* (питання ***на чому?***)).

Засно́ваний — який кладе початок існуванню чогось, створює, організовує щось *(фонд, заснований волонтером* (питання ***ким? де? коли?***)).

ІНШОМОВНІ СЛОВА ТА ЇХНІ УКРАЇНСЬКІ ВІДПОВІДНИКИ

ексклюзивний — винятковий	**паркінг — стоянка**
інформація — відомості	**пасивний — бездіяльний**
комерсант — торговець	**реалізувати — втілити**

ironyk.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 19. Безсполучникове складне речення. Смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення

120. *Прочитайте речення. Визначте граматичні основи. Як поєднані прості речення у складне?*

1) Шумів травою степ шовковий, сміявся день, пісні лилися *(О. Олесь)*. 2) Хай оживає істина стара: людина починається з добра *(Л. Забашта)*. 3) Забудеш рідний край — тобі твій корінь всохне *(Нар. тв.)*.

Безсполучниковим (*рос.* бессоюзным) називається речення, частини якого об'єднані за змістом та інтонацією (без сполучників та сполучних слів):

Ось весна прокинеться в саду, в білі сукні вдягнуться черешні (І. Гнатюк). [ ], [ ].

Безсполучникові складні речення за характером синтаксичних і смислових зв'язків між простими реченнями, що входять до їх складу, поділяються на дві основні групи:

а) **з однорідними простими** реченнями, які є синтаксично рівноправними: *Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе (Нар. тв.)*. [ ], [ ], [ ].

Такі речення синонімічні зі складносурядним, у ньому легко з'єднати частини за допомогою сполучника **і**: *Місяць на небі, **і** зіроньки сяють, **і** тихо по морю човен пливе.*

Безсполучникові складні речення з однорідними простими реченнями можуть виражати такі ***смислові відношення***: *1) одночасність дій та явищ, 2) часову послідовність дій та явищ, 3) зіставлення чи протиставлення дій та явищ.*

б) **з неоднорідними простими** реченнями, одне з яких пояснює інше: *Зрубав дерево — посади два (Нар. тв.)*. [ ] — [ ].

Такі речення синонімічні зі складнопідрядними: ***Якщо** зрубав дерево, то посади два*.

У безсполучникових складних реченнях із неоднорідними частинами можуть бути ***смислові відношення***, близькі до тих, що є в складнопідрядних

реченнях, а саме: *1) причинові, 2) наслідкові, 3) умовні, 4) часові, 5) способу дії і ступеня, 6) з'ясувальні*.

Іноді безсполучникові конструкції важко перебудувати у сполучникові. Це буває тоді, коли між складовими частинами існують пояснювальні смислові відношення: *І не можна долі дорікати: всіх не може обігріть вона (В. Симоненко)*.

У безсполучниковому складному реченні немає головної та залежної частин.

121. *Прочитайте речення. Доведіть, що вони є складними безсполучниковими.*

1) Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива, додолу* верби гне високі, горами хвилю підійма *(Т. Шевченко)*. 2) Здобудеш освіту — побачиш більше світу *(Нар. тв.)*. 3) Защебетав соловейко — пішла луна гаєм *(Т. Шевченко)*. 4) Я відчуваю: день минає *(Г. Алексєєва)*. 5) Ідемо вдвох: тут для гучних компаній не місце *(М. Рильський)*.

122. *Запишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Вкажіть смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення.*

1) Не бійся ворогів — у гіршому випадку вони можуть тебе вбити. Не бійся друзів — у гіршому випадку вони можуть тебе зрадити. Бійся байдужих — … з їхньої мовчазної згоди існують на землі зрада* і вбивства *(Б. Ясенський)*. 2) Уже скотилось із неба сонце, заглянув місяць в моє віконце (*Леся Українка*). 3) Сонце гріє, вітер віє з поля на долину, над водою гне з вербою червону калину *(Т. Шевченко)*. 4) Можеш вибирати друзів і дружину, вибрати не можна тільки Батьківщину *(В. Симоненко)*. 5) Захоче людина — на голій верховині квіти зацвітуть *(Нар. тв.)*.

123. *Спишіть складні безсполучникові речення з неоднорідними частинами. Встановіть смислові відношення між ними.*

1) Дощ іде — гриби будуть *(Нар. тв.)*. 2) Не повернуть минулого ніколи, воно пройшло і вже здається миттю *(М. Рильський)*. 3) Як мудро все у таємничім світі: велике пізнається у малім *(М. Терещенко)*. 4) Нап'юся з живої кринички — візьму доброти від землі *(П. Сингаївський)*. 5) Учись — на старість буде як знахідка *(Нар. тв.)*.

lolpk.ldknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

124. *Із наведених складнопідрядних та складносурядних речень утворіть складні безсполучникові. Накресліть їх схеми.*

1) Якщо хочеш їсти калачі, то не вилежуйся на печі. 2) Відразу видно, чи добре ти працював, чи ні. 3) Є дивний час, коли не відчуваєш ні вічності, ні миті. 4) Це корисний напій із трав, тому випий замість ліків. 5) Якщо не вмієш, то тебе навчать.

125. *Прочитайте текст. Випишіть безсполучникові складні речення. Підкресліть граматичні основи. Вкажіть смислові відношення між їх частинами. Зробіть морфологічний розбір виділених слів.*

Я пригадую, з яким особливим нетерпінням **чекав**, коли прилетять **лелеки** до нашого села. І була якась особлива радість зустрічі з цими птахами: вони всідалися на старій клуні і, **закинувши** голову до неба, розсипалися клекотом. Разом із ними приходила весна, земля прокидалася й виповнювалася знову безліччю істот. Жаби кумкали, жайворонки вимірювали піснями височінь неба, бджоли стрімко проносилися над головою, джмелі особливо довірливо щось проказували до розцвіченої синенької кропивки. Який багатий світ! Спориш зворушливо зеленів дрібнесенькими листочками, червонясті язички кінського щавлю ловили тепле проміння, а на оболоні, залитій водою, походжали на певній відстані один від одного, поважно переставляючи ноги, лелеки.

Мені кортіло підійти ближче й погладити їх по чорно-білих перах, доторкнутися до червоного дзьоба, до лискучих шкіряних чобітків. Але це заборонено: ані торкатися, ані вилазити до гнізда, ані пускати по них із рогатки камінчики. Свята птиця, яка за кривди може помститися, кинувши на солом'яний дах жарину, діставши її з нічного неба. Лелеки повернулися з вирію, країни далекої, незнаної, яка невідомо де. Але дуже-дуже далеко, за краєм землі.

(*З посібника*)

Синтаксичний розбір безсполучникового складного речення

Послідовність розбору

1. Визначити вид речення за метою висловлювання й емоційним забарвленням.
2. Указати, що речення безсполучникове складне.
3. Визначити кількість частин.

4. Визначити смислові відношення між частинами.
5. Указати на розділовий знак між частинами.
6. Накреслити схему.
7. Виконати розбір кожної частини як простого речення.

Зразок усного розбору

Сонце сідає, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє (*Т. Шевченко*).

Речення розповідне, неокличне, безсполучникове складне, складається з чотирьох частин, ідеться про одночасність подій, між частинами ставимо кому.

Перша частина: речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

Друга частина: речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

Третя частина: речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

Четверта частина: речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

Зразок письмового розбору

ім. дієсл. ім. дієсл. ім. дієсл. ім. дієсл.

Сонце сідає, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє (Т. Шевченко).

(Розпов., неокл., скл., безсполучн., 4 част., одночасн. подій, кома.)

I ч. — прост., двоскл., пошир., повн., неускл.;

II ч. — прост., двоскл., пошир., повн., неускл.;

III ч. — прост., двоскл., пошир., повн., неускл.;

IV ч. — прост., двоскл., пошир., повн., неускл..

[ ], [ ], [ ], [ ].

126. *Запишіть речення. Зробіть їхній синтаксичний розбір.*

1) Ще вчора джміль гудів — сьогодні вже нема *(І. Драч).* 2) Шелестить пожовкле листя по діброві; гуляють хмари, сонце спить, ніде не чуть людської мови *(Т. Шевченко).* 3) Весело землі: цвіте, красується цвітами, садами темними, лугами *(Т. Шевченко).* 4) Жайворонки дзвенять у синьому небі, пшениця

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

колосом шумить на полях *(А. Малишко)*. 5) Чисте сумління маєш — спокійно спати лягаєш *(Нар. тв.)*.

127. *Розгляньте малюнок. Складіть опис весняного лісу, використовуючи складні безсполучникові речення.*

§ 20. Розділові знаки в безсполучникових складних реченнях

128. *Прочитайте речення. Які смислові відношення виражають частини безсполучникових складних речень? Подумайте, чому в деяких реченнях вжито кому, тире чи двокрапку.*

1) Сонце сідає за обрій, на землю опускається прохолода. 2) Настала осінь: листя почало жовтіти, вранці з'явилися тумани. 3) Зробиш домашнє завдання — підеш гуляти з друзями.

У безсполучникових складних реченнях вживаються такі розділові знаки, як кома, двокрапка, тире, крапка з комою. Уживання розділових знаків між частинами складного безсполучникового речення залежить від їх смислових відношень.

129. *Розгляньте таблицю. Розкажіть про вживання розділових знаків у безсполучниковому складному реченні.*

Розділовий знак	Правило	Приклад
,	Між частинами безсполучникового складного речення зі значенням одночасності чи послідовності подій	На білу гречку впали роси, Веселі бджоли одгули, Замовкло поле стоголосе В обіймах золотої мли. *(М. Рильський)*
;	Між частинами складного безсполучникового речення, якщо вони поширені або в середині їх уже є розділові знаки	Білі акації будуть цвісти в місячні ночі жагучі; промінь морями залле золотий річку, і верби, і кручі… *(В. Сосюра)*
:	Між частинами безсполучникового складного речення, якщо друга частина розкриває, уточнює, пояснює чи обґрунтовує зміст усієї першої частини чи якийсь один її член	А я то добре собі знаю: словами люди серце гоять *(Г. Чубач)*. На схід сонця квітнуть рожі: будуть дні погожі *(П. Тичина)*
—	При порівнянні, протиставленні чи зіставленні першої і другої частин; якщо друга частина виражає наслідок; якщо в першій частині виражається час або умова; якщо передається швидка зміна подій або явищ	Подивилась ясно — заспівали скрипки *(П. Тичина)*. Посієш вчасно — збереш рясно *(Нар. тв.)*

130. *Прочитайте речення. Поясніть вживання розділових знаків.*

1) Легко втратити, тяжко заробити. 2) Поспішиш — людей насмішиш. 3) Не шукай зайця в гущавині: він сидить на узліссі *(З нар. тв.)*. 4) Розтанули сніги, збігли струмки й струмочки *(Ю. Збанацький)*. 5) Навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець віє; з гаїв холодок дише *(Марко Вовчок)*. 6) Забудьмо все у цю священну мить, забудьмо наші розбрати і чвари *(І. Драч)*.

interklas.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

131. *Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Поясніть вживання двокрапки у безсполучникових реченнях.*

1) Такий наш Йосип: нема й просить *(Нар. тв.)*. 2) Стало відомо: старші учні гімназії організували літературний гурток *(Я. Гримайло)*. 3) Не завиду багатому: багатий не знає ні приязні, ні любові — він все те наймає *(Т. Шевченко)*. 4) Простої істини не забувай: людина й слово — то світи космічні *(М. Самійленко)*. 5) Найтепліший спогад із дитинства: мама вишиває рушники *(В. Кордонець)*.

132. *Спишіть. Поясніть вживання тире у безсполучникових складних реченнях. Яке речення не є складним? Зробіть його синтаксичний розбір.*

1) Вкусиш гіркого — узнаєш ціну солодкого. 2) Землі кланяйся низько — до хліба будеш близько. 3) Не візьмешся за роботу — сама робота не зробиться. 4) Життя прожити — не поле перейти. 5) Не вважай на врожай — усю землю засівай.

(З нар. тв.)

133. *Спишіть складні безсполучникові речення, розставляючи розділові знаки. Підкресліть граматичні основи. Зробіть розбір за будовою виділених слів.*

1) Не спіши язиком квапся ділом. 2) Прийде година **достигне** калина. 3) Я **запитував** про рибу ти відповідаєш про раки. 4) Днем раніше **посієш** на тиждень скоріше збереш. 5) Є хліб солі нема є сіль хліба нема *(З нар. тв.)*. 6) Вечірня хмарина розтанула в небі упала зоря за крутий небосхил *(В. Куликов)*. 7) Був теплий дощ в траві стоїть вода на гілці синя бабка* обсихає запáх буркун* гостріше молода уперше в небі ластівка ширяє *(М. Рильський)*. 8) Я в давню істину увірував глибоко найвища мудрість в простоті високій *(Б. Олійник)*.

134. *Перебудуйте складні речення із сполучниками на безсполучникові, використовуючи правильні розділові знаки.*

1) Коли він побачив друга, його обличчя засяяло. 2) Ми зайшли до музею, бо хотіли дізнатися більше про історію міста. 3) Якщо ти вивчиш правило, ти виконаєш вправу правильно. 4) Оскільки почалася злива, ми вирішили залишитися вдома. 5) Тому що автобус запізнювався, ми вирушили пішки.

135. *Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. Випишіть безсполучникові складні речення. Зробіть їх синтаксичний розбір. Знайдіть у тексті антоніми. Зробіть морфологічний розбір одного антоніма (на вибір).*

Є така тонка і ніжна, сильна і мужня, недоторкана і незламна річ — гідність людської особистості. У житті людина зустрічається з красою і підлістю, радістю і горем; в її духовному житті бувають торжества і години страждання; душу її стрясає всепоглинаюча любов і відчуття мерзенності. Бувають такі повороти і збіги обставин, коли треба відмовлятися від задоволення і піти на жертву в ім'я блага дітей, треба піднестися силою своїх думок, переконань над почуттям і емоційними поривами.

Усе вимагає гідність. Треба з гідністю жити, працювати, переживати радість і горе, з гідністю зустрічати свою останню годину. У найважчих обставинах, навіть тоді, коли життя здається неможливим, не можна переступати ту грань, за якою кінчається владарювання розуму над нашими вчинками і починається темна стихія інстинктів і егоїстичних бажань.

Гідність — це мудра влада тримати себе в руках. Благородство твоєї людської особистості виявляється в тому, наскільки мудро і тонко ти зумів визначити, що гідне і що негідне. Гідне повинно стати самою суттю твоєї культури, негідне нехай викликає в тебе презирство й огиду *(В. Сухомлинський)*.

§ 21. Узагальнення вивченого з теми «Безсполучникове складне речення»

136. *Перепишіть речення. Підкресліть граматичні основи. З'ясуйте смислові відношення між частинами безсполучникових складних речень.*

1) Хай оживає істина стара: людина починається з добра *(Л. Забашта)*. 2) Пливуть човни, блищать весельця *(П. Тичина)*. 3) Сонце впало на жовту хмарку, обрій полум'ям запалав *(В. Симоненко)*. 4) Я знаю: світ росте із доброти *(О. Довгий)*. 5) Сонце зійде — лід розстане *(М. Сингаївський)*. 6) Грім ударив — захиталось темне небо і земля *(Я. Жарко)*.

137. *Наведені складносурядні й складнопідрядні речення перетворіть на безсполучникові, укажіть у дужках вид смислових зв'язків. Поставте відповідні розділові знаки.*

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

1) Ще довго в залі не стихали оплески, тому що всім сподобався цей спектакль. 2) Андрій здивувався, що за цей недовгий час довкола все так змінилося. 3) Якщо дружба є, то й сила буде. 4) Третій дзвінок пролунав, і поїзд рушив. 5) Бачу я здалеку, що хвиля іскриста грає по синьому морю. 6) Стежку засипало снігом, так що до хутора не дібратись.

138. *Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть орфограми у виділених словах.*

1) Затишно в хаті тепло і чисто мову про хліб я заводжу навмисне *(Ю. Кравченко).* 2) Вже й ніч землю обіймає зійшов місяць і вдарив ясним **промінням** по білих хатах *(Марко Вовчок).* 3) Сонце піднімаючись угору привітно сяє-гріє вітерець **легенький** дише жайворонки **в'ючись** над дорогою **щебечуть** там у **темненькому** лісочку кують зозулі *(Панас Мирний).* 4) У мене настрій радісний і добрий рожевою щокою тихий обрій залюблено **торкається землі** *(М. Косякевич).* 5) Глянеш в плесі відбиті справжні зорі небесні *(Д. Білоус).*

139. *Зробіть синтаксичний розбір речень.*

1) Степ, струснувши з себе росу та зігнавши непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим кольором; висока трава починає гнутись, хилитись, поверх неї тільки гарячий вітер гуляє та сонце розсіва своє пекуче, іскристе промінння *(Панас Мирний).* 2) Затям: доброзичливість вартісніша за золото й срібло *(З Біблії).* 3) Хліб — не з неба: працювати треба *(Нар. тв.).* 4) Сонце піднялося; туман розходився по лісу, осідав на траву золотою росою *(Панас Мирний).* 5) Я входжу в ліс — трава встає навшпиньки *(Л. Костенко).*

140. *Виконайте тестові завдання.*

І варіант

1. Укажіть безсполучникове складне речення.

а) Де пасіка була, трава зазеленіла *(Л. Глібов).*
б) Була метелиця — і тиша залягла *(М. Рильський).*
в) Ревуть вітри суворі, сніги покрили гори *(Р. Бернс).*
г) Книга вчить, як на світі жить *(Нар. тв.).*

2. Укажіть кількість частин у безсполучниковому складному реченні.

В затишних долинах темнисто сріблились тихі стави; на них, неначе в глибокому сні, зривалися птиці, крила їхні маяли і над водою, і в воді (М. Стельмах).

а) дві; б) три; в) чотири; г) просте речення.

3. Укажіть смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення.

Виглянуло сонце — озеро вмить проясніло… (Т. Масенко).

а) причинові; в) часові;
б) з'ясувальні; г) міри і ступеня.

4. Позначте речення, яке відповідає схемі: [ ] — [наслідок].

а) Защебетав соловейко — пішла луна гаєм *(Т. Шевченко).*
б) Данька не будили — він сам устав спозаранку *(Є. Шморгун).*
в) Пізній листопад — буде сувора зима *(Нар. тв.).*
г) Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля *(М. Рильський).*

5. Позначте, який розділовий знак потрібно поставити на місці риски.

Над водами хиляться лози / лелека пливе в висоті (М. Рильський).

а) кома; в) тире;
б) крапка з комою; г) двокрапка.

6. Позначте, який розділовий знак потрібно поставити на місці риски.

Рук ми тоді не складали / праці було нам чимало (Б. Грінченко).

а) кома; в) тире;
б) крапка з комою; г) двокрапка.

7. Позначте, який розділовий знак потрібно поставити на місці риски.

Повітря прозоріло, поміж золотим морем сонячного світла темними плямами лежали тіні по землі / роса на тих місцях, наче срібло, біліла (П. Мирний).

а) кома; в) тире;
б) крапка з комою; г) двокрапка.

mipk.nkmc.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

8. Позначте, який розділовий знак потрібно поставити на місці риски.
Спину не зігнеш / хліба не візьмеш (Нар. тв.).
а) кома; в) тире;
б) крапка з комою; г) двокрапка.

Прочитайте текст. Виконайте завдання 9–10.

1) Над річкою і лісом синіло небо: здалеку, погуркуючи та поблискуючи, накочувала гроза. 2) Потемніла вода в річці, зашуміли дерева, заметалися птахи. 3) Хмара, чорна й низька, пустила із себе першу стрілу-блискавицю. 4) У надрах хмари зарокотало, спершу неголосно, а далі ліс охнув від жаху — так по ньому вдарило згори.

5) Аж тоді прокинувся сич-громовик: він заворушив крильми, вийшов з дупла, сонно поводячи сюди-туди головою. 6) Краплі води котилися по кривому дзьобові, скапували вниз *(За Г. Тютюнником).*

9. У якому безсполучниковому складному реченні прості речення виражають одночасність дій та явищ?
а) першому; б) другому; в) третьому; г) п’ятому.

10. Випишіть граматичні основи з п’ятого речення.

II варіант

1. Укажіть безсполучникове складне речення.
а) Як сонечко сміється, то любо всім живеться *(С. Черкасенко).*
б) Бузково пахне вечорова тиша, садками ніч крадеться у село *(С. Жадан).*
в) Німує небо, і мовчить земля *(М. Рильський).*
г) Вівсяна каша хвалилась, ніби вона з маслом родилась *(Нар. тв.).*

2. Укажіть кількість частин у безсполучниковому складному реченні.
Білі цуцики гуляють на соломі, сонце гріє мордочки смішні; тіні віт дрижать на білім домі; плине чапля в синій вишині (М. Рильський).
а) дві; б) три; в) чотири; г) просте речення.

3. Укажіть смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення.

На годину спізнишся — за рік не доженеш (Нар. тв.).
а) причинові; в) часові;
б) з’ясувальні; г) міри і ступеня.

4. Позначте речення, яке відповідає схемі: [умова] — [ ].
а) Защебетав соловейко — пішла луна гаєм *(Т. Шевченко).*
б) Данька не будили — він сам устав спозаранку *(Є. Шморгун).*
в) Пізній листопад — буде сувора зима *(Нар. тв.).*
г) Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля *(М. Рильський).*

5. Позначте, який розділовий знак потрібно поставити на місці риски.
У душі хлопець непокоївся / весна видалася засушливою (Г. Тютюнник).
а) кома; в) тире;
б) крапка з комою; г) двокрапка.

6. Позначте, який розділовий знак потрібно поставити на місці риски.
За обрій кликала стежина / вона у шлях переросла (П. Перебийніс).
а) кома; в) тире;
б) крапка з комою; г) двокрапка.

7. Позначте, який розділовий знак потрібно поставити на місці риски.
Клониться дерево, плодом обтяжене / чесний, розумний, і ти так клонись! (І. Франко)
а) кома; в) тире;
б) крапка з комою; г) двокрапка.

8. Позначте, який розділовий знак потрібно поставити на місці риски.
Подружилось з котом сало / його відразу не стало. (Нар. тв.).
а) кома; в) тире;
б) крапка з комою; г) двокрапка.

Прочитайте текст. Виконайте завдання 9–10.

1) Після відлиги земля оголена, де-не-де її притрусив легенький сніжок. 2) Стримлять безбарвні бур’янини, розсипає і не може всю зиму розсипати

lroipk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

свого причепливого насіння череда, горбатяться лисячі хвости рудої глиці. 3) Що крок помічаю сліди бездумних відвідин природи — стомилася від такого, не хочу більше бачити. 4) Хай то буде не присипаний снігом шмат газети, а крило птаха. 5) Он на вершечку вільхи сховалася сорока: її скрик схожий на порипування замерзлого листу під ногами *(За Н. Пільчук)*.

9. У якому безсполучниковому складному реченні друга частина доповнює зміст першої?

а) першому; б) другому; в) третьому; г) п'ятому.

10. Випишіть з другого речення граматичні основи.

§ 22. РЗМ Твір у публіцистичному стилі на суспільну тему

Рекомендації до написання твору в публіцистичному стилі на суспільну тему:

1. Чітко визначте тему і мету твору.

— Оберіть суспільно значущу проблему, яка вас хвилює. Наприклад, екологія, освіта, соціальна нерівність, права людини тощо.

— Зрозумійте, що саме ви хочете донести до читача: привернути увагу, закликати до дії, проінформувати чи викликати емоції.

2. Використовуйте логічну структуру твору.

— Вступ: коротко окресліть проблему, приверніть увагу читача цікавим фактом, запитанням чи яскравою цитатою.

— Основна частина: викладіть свої думки, підкріплюючи їх фактами, прикладами з життя, статистикою чи історичними подіями.

— Висновок: підсумуйте основні ідеї, висловіть свою позицію та запропонуйте шляхи вирішення проблеми чи закличте до дії.

3. Дотримуйтеся чіткості й лаконічності.

— Використовуйте прості, зрозумілі речення, уникайте складних мовних конструкцій.

— Не перенасичуйте текст зайвими деталями — кожен абзац повинен мати конкретну мету.

4. Працюйте над мовою.

— Уникайте канцеляризмів і надмірної формальності.

— Використовуйте багатство української мови: метафори, епітети, порівняння — це додасть тексту виразності.

5. Наведіть приклади й аргументи.

— Щоб переконати читача, використовуйте реальні події, наукові дані, думки експертів або історії з життя.

— Перевіряйте достовірність фактів, які ви подаєте.

6. Перевірте текст після написання.

— Перечитайте твір кілька разів, виправте граматичні та стилістичні помилки.

— Зверніть увагу, чи логічно і послідовно викладені думки.

141. *Напишіть твір-роздум у публіцистичному стилі на суспільну тему, висловивши своє ставлення до думки: «Ти кермуй туди спокійно, де горить мета твоя». При потребі скористайтеся поданим нижче епіграфом, цитатою та планом.*

Епіграф: Ти ж кермуй туди спокійно, де горить мета твоя.

Цитата.

У драмі людській небагато дій:
Дитинство, юність, молодість і старість.
Роби, що хоч, ридай або радій —
Неси свій хрест. Все інше — позасталість.

Ліна Костенко

План

I. Вступ
1. Важливість мети у житті людини.
2. Значення метафори «горить мета»: мета як орієнтир і джерело натхнення.
II. Основна частина
1. Роль мети в житті людини:
а) Мета як джерело сенсу життя та руху вперед.
б) Приклади видатних людей, які досягли успіху завдяки чіткій меті.
2. Необхідність «кермувати спокійно»:
а) Спокій і витримка як запорука досягнення результату.
б) Протистояння труднощам і розчаруванням на шляху до мети.
в) Важливість планування та зважених дій.
3. Особистий досвід або приклади з життя:

lroik.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

а) Як спокій і наполегливість допомогли досягти власної мети (наприклад, підготовка до важливого екзамену, спортивні досягнення).

б) Ситуації, коли поспіх або хаотичність заважали досягти бажаного.

4. Горіння мети як мотивація:

а) Як віра у свою мету допомагає долати перешкоди.

б) Мета як джерело енергії та натхнення.

III. Висновок

1. Підсумок: мета — це дороговказ, який допомагає будувати своє життя.

2. Заклик до дії: спокійно, впевнено йти до своїх мрій, не боячись викликів.

3. Віра в те, що кожен, хто має мету й працює над її досягненням, обов'язково знайде свій шлях.

§ 23. РЗМ Читання мовчки тексту публіцистичного стилю

142. *Прочитайте текст. Виконайте після нього тестові завдання.*

Новий рік. Що криється за цим дивовижним святом?

У багатьох давніх народів Новий рік пов'язувався з початком польових робіт. Наприклад, єгиптяни святкували його у другій половині вересня, коли розливався Ніл. Адже Ніл був головним годувальником єгиптян, від нього залежав урожай, який забезпечував їжею жителів долини. Тож, розлив Нілу розпочинав новий етап у повсякденному житті, і відповідно, новий рік. І святкували його початок дуже урочисто. У Стародавньому Вавилоні, навпаки, Новий рік припадав на початок весни, бо саме тоді вони розпочинали роботи в полі після того, як наприкінці березня у Тигрі та Євфраті прибувала вода. Святкували там початок року дуже бурхливо. За переказами, цар разом зі слугами їхав із міста на кілька днів. Мешканці ж Вавилона повністю віддавалися веселощам.

До 46 року до н. е. римляни також святкували Новий рік у березні. Потім Юлій Цезар увів новий, юліанський календар, і зустріч нового року перенесли на 1 січня. Саме цей день нині вважається офіційною датою початку року в Європі та багатьох інших країнах світу.

1582 року католицька церква ввела григоріанський календар. Католицькі країни майже відразу почали святкувати Новий рік саме 1 січня. Інші країни переходили до цього літочислення поступово. Наприклад, Шотландія почала відзначати Новий рік 1 січня лише з 1660 року, Німеччина та Данія — з 1770, Англія — з 1725, Швеція — з 1753 року.

Проте донині в багатьох країнах початок нового року припадає на різні дати. Причина в тому, що там прийнято місячний або місячно-сонячний календар. Скажімо, в Китаї, В'єтнамі та Японії Новий рік святкують між 20 січня та 20 лютого. А в Ізраїлі Новий рік святкують два дні восени, на початку місяця Тишрей. У М'янмі його відзначають між 12 та 17 квітня. Точну дату щороку встановлює міністерство культури країни. Газети друкують інформацію про прибуття Духа Танджаміна, і всі виходять його зустрічати.

Ми, українці, з давніх-давен аж до XV століття зустрічали Новий рік 1 березня. Потім православна церква здійснила перехід на святкування Нового року 1 вересня. Петро I, який прагнув до європейських зразків, 15 грудня 1699 року ввів літочислення від Різдва Христового. Тож, з 1700 року наш народ святкує початок нового року 1 січня.

За багато тисячоліть відзначання Нового року обросло величезною кількістю традицій. Зокрема, у багатьох країнах світу в ніч проти Нового року приносить подарунки загадковий дідусь або чоловік.

Кожен народ по-своєму називає його. Японці звуть цього доброго чарівника Санта Одзи-сан, а китайці — Шен Дань Лаожень. Праобразом європейських Діда Мороза, Пера Ноеля (Франція), Баббо Натале (Італія), Фадер Крисмас (Англія), Василиса (Греція), Діда Микулаша (Чехія), американського Санта Клауса найімовірніше є архієпископ Мирлікійський Миколай, відомий всім християнам як Святий Микола Чудотворець.

У давні часи святковою прикрасою слугували різні вічнозелені дерева. Наприклад, у Римській імперії будинок прикрашали гілками лавра, який приносив у сім'ю здоров'я та щастя. У Шотландії кельти ходили в гості до найбагатших сусідів із привітаннями і проханням пригостити їх. Ті, хто жертвував щось, отримував на знак вдячності гілку вічнозеленої омели або падуба, яку прикріплювали біля входу в дім.

Проте звичай прикрашати ялинку прийшов від давніх германців. Вони були впевнені, що так можна вмилостивити духів, які живуть у вічнозелених ялинах. А «ялинкові прикраси» символізували їх жертви. На Далекому Сході сосна, гілки якої використовують для прикрашання будинку в Японії та Китаї,— символ вічної молодості, здоров'я та щастя. У нас ялинка прижилася лише в першій половині XIX століття. Традиційним українським символом на Новий рік був Дідух. Виготовляли його з першого зажинкового снопа. Кільканадцять пучків, окремо обплетених соломинками, ув'язували в пишний вінок.

Якими не були б дивними деякі національні традиції, суть їх у тому, щоб лишити позаду, в минулому, все старе і з чистою душею ввійти в нове життя.

подаккем.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

«Як зустрінеш Новий рік, так його і проживеш», — кажуть китайці. Новорічні свята в Китаї — це шалені витрати, адже, по-перше, китайці святкують два нових роки — за григоріанським та місячним календарями, по-друге, дарувати подарунки потрібно всім, навіть малознайомим, і подарунки ці мають бути парними (дві вази, дві ручки, дві книги).

У японських селах перед Новим роком міняють старі татамі на нові, чистять усе в домі, облаштовують домашній олтар.

На Кубі на Новий рік годинник б'є лише 11 разів. На цю коротку мить і припадає 12 удар — годинник має перепочити, а потім розпочати підрахунок часу наступного року.

Греки на знак побажання безбідного життя, приходячи в гості, кидають біля дверей великий камінь, приказуючи, щоб гаманець господаря дому був таким само важким.

Шведи вважають гарною прикметою розбити посуд біля дверей сусіда. Чим більше скалок, тим щасливішим буде новий рік.

Болгари б'ють один одного кизиловими лозинами: отримаєш багато ударів — успіх частіше супроводжуватиме тебе у майбутньому році.

У Гвінеї на Новий рік вулицями частенько водять слонів, які символізують могутність, багатство та успіх.

В Україні теж є багато самобутніх новорічних традицій. Саме з Новим роком пов'язана традиція щедрувати. Увечері дівчатка-підлітки поодинці чи гуртом обходили оселі сусідів та родичів, щоб защедрувати *(С. Кушнір)*.

Тестові завдання

1. Коли саме римляни святкували Новий рік до введення юліанського календаря?
а) у лютому; б) у березні; в) у квітні; г) у вересні.

2. З ім'ям якого давнього правителя пов'язано виникнення юліанського календаря?
а) Август; б) Македонський; в) Цезар; г) Ромул.

3. На яку дату припадало святкування українцями Нового року аж до XV ст.?
а) 1 лютого; б) 1 березня; в) 1 квітня; г) 1 вересня.

4. Хто є праобразом європейського Діда Мороза?
а) Святий Микола Чудотворець;

б) Святий апостол Петро;
в) Святий великомученик Юрій;
г) Святий Андрій Первозванний.

5. Від кого прийшов звичай прикрашати ялинку на Новий рік?
а) японців; б) китайців; в) шотландців; г) германців.

6. У якій країні Новий рік святкують два дні восени?
а) Китай; б) В'єтнам; в) Ізраїль; г) Японія.

7. З якого часу наш народ святкує Новий рік 1 січня?
а) з 1700 року; б) з 1770 року; в) з 1800 року; г) з 1815 року.

8. У яких давніх народів Новий рік пов'язувався з початком польових робіт? *(Два варіанти відповіді.)*
а) римляни; в) греки; д) вавілоняни.
б) єгиптяни; г) кельти;

9. Установіть відповідність між народами і назвами дідуся-чарівника, який приносить подарунки.

а) японці	1. Фадер Крисмас
б) французи	2. Василис
в) англійці	3. Одзи-сан
г) чехи	4. Дід Микулаш
	5. Пер Ноель

10. Установіть відповідність між країнами та їх національними традиціями зустрічати Новий рік.

а) Китай	1. Б'ють один одного кизиловими лозинами.
б) Куба	2. З Новим роком пов'язана традиція щедрувати.
в) Болгарія	3. Уважається гарною прикметою розбити посуд біля дверей сусіда.
г) Україна	4. Дарувати подарунки потрібно всім, навіть малознайомим, і подарунки ці мають бути парними.
	5. На Новий рік годинник б'є лише 11 разів

irnpk.ukr.net

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ЦІКАВА СТОРІНКА

Цікаві факти про українську мову

1 Українська мова займає третє місце серед слов'янських мов після російської та польської за кількістю носіїв. Нею розмовляють близько 45 мільйонів людей у світі.

2 Найчастіше в українських словах використовується літера «п», а найрідше — «ф», оскільки вона здебільшого запозичена з інших мов.

3 Українська мова славиться своєю пісенністю та мелодійністю. Українські народні пісні визнані одними з найкрасивіших у світі. Не випадково українські колядки та щедрівки стали частиною світової культурної спадщини.

4 Українська мова має сім відмінків, включаючи кличний відмінок, який є унікальним серед слов'янських мов. Він використовується для звертання, наприклад, «Олеже!» або «Маріє!».

5 Першою друкованою книгою українською мовою вважається «Апостол» Івана Федорова, видана в 1574 році у Львові.

6 Щороку 9 листопада в Україні святкують День української писемності та мови, приурочений до пам'яті преподобного Нестора Літописця — першого історика Київської Русі.

(З Інтернету)

РОЗРІЗНЯЙ
наголоси в українській і російській мовах

Українська мова	Російська мова
дИхання	дыхАние
перЕпис	пЕреписьь
помОвчати	помолчАть
рукОпис	рУкопись
рибИна	рЫбина

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ЦІКАВА СТОРІНКА

ПАРОНІМИ

ЖИТЛОВИЙ — ЖИЛИЙ

Житлови́й — 1) стосовний до житла, жител, пов'язаний з ними; 2) пристосований, призначений для життя людей *(житловий фонд)*.

Жили́й — заселений, залюднений (*жилий будинок* — той будинок, у якому живуть люди, заселений).

ЗВИЧКА — НАВИЧКА

Зви́чка — схильність до повторення однотипних дій у подібних ситуаціях.

На́вичка — уміння, набуте вправами, досвідом.

ПОВНОВАЖЕННЯ — УПОВНОВАЖЕННЯ

Повнова́ження — право, надане зазначеній особі на проведення певних дій (заходів) *(здійснювати свої повноваження)*.

Уповнова́ження — надання певній особі дозволу (прав) говорити (діяти) від імені іншої особи *(за уповноваженням керівництва)*.

ІНШОМОВНІ СЛОВА ТА ЇХНІ УКРАЇНСЬКІ ВІДПОВІДНИКИ

легітимний — законний	**мурал — стінопис**
мобільність — рухливість	**стрес — потрясіння**
модернізація — оновлення	**трансформація — перетворення**

irok.lokal.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

§ 24. Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку

143. *Прочитайте речення. Визначте граматичні основи. Як поєднані між собою прості речення у складному? Який висновок можна зробити про вид зв'язку у складному реченні?*

1) Мати через пліт запитала сина, куди він зібрався, і хлопець, подумавши, відповів, що йде подивитись на латку старого саду, який бозна-коли був посаджений ще в лісах *(М. Стельмах)*. 2) Тут росли колючі кущі терну, шипшини та глоду, красувалися й дозрівали на вітах ламкої крушини темно-червоні ягоди, що їх у народі звуть вовчими *(А. Шиян)*.

Складне речення, у якому поєднано різні види зв'язку, називається **складним реченням з різними видами зв'язку.**

У складних реченнях можуть поєднуватися різні типи сполучникового і безсполучникового зв'язку:

1. Складне речення із ***сурядним і безсполучниковим зв'язком:***

Співають птицями діброви, шумлять, хвилюються жита, і соняшник злотоголовий лице за сонцем поверта (В. Сосюра). [ ], [ ], і [ ].

2. Складне речення із ***підрядним і безсполучниковим зв'язком:***

Облітає під вітром жоржина, знов печаль на небеснім чолі, бо в далекі і теплі країни одлетіли давно журавлі (В. Сосюра).

чому?
[ ], [ ], (бо …).

3. Складне речення із ***сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком:***

Осріблені місяцем гори блищать, їм кедри і сосни казки шелестять, і дивні пісні їм співають вітри, що нишком підслухали в моря з гори (Б. Олійник).

які?
[ ], [ ], і [ ], (що …).

4. Складне речення із ***сурядним і підрядним зв'язком:***

За вікном у галуззі тріщить зима, ***і*** *дерева гойдаються,* ***щоб*** *нагрітись (М. Лиходід).*

чому?
[ ], **і** [ ], (щоб …).

144. *Прочитайте речення. Визначте кількість частин у кожному реченні, вид зв'язку між ними.*

1) Ніч насунула свої брови, а вітер ущух і заснув у березовім гаю; пшеничний лан озивався сюрчанням коників, які не могли вгамуватись *(М. Стельмах)*. 2) Книги — морська глибина: хто в них пірне аж до дна, той, хоч і труду мав досить, дивнії перла виносить *(І. Франко)*. 3) Проснулось коріння, зметнулися трави, і вдарили в дзвони круті береги *(М. Стельмах)*. 4) Коли сніжині ніжно стане, вона всміхнеться і розтане, сльозою зробиться вона *(І. Жиленко)*. 5) Пожертвуй словом, що в душі цвіте, і, може, в пролісок воно переросте *(Г. Коваль)*.

145. *Прочитайте. Випишіть спочатку речення з сурядним і безсполучниковим зв'язком, а потім з сурядним і підрядним зв'язком. Яке речення не потрібно виписувати? Підкресліть граматичні основи.*

1) Коли сонце сховалося за обрій, на небі з'явилися перші зірки, і тиша поступово огорнула все навколо. 2) Небо потемніло, розпочався дощ, і люди поспішили сховатись під дахами будинків. 3) Ми закінчили контрольну роботу, але вчитель попросив нас залишитися трохи довше, щоб пояснити складні завдання. 4) Пролунав дзвоник, діти вибігли на подвір'я, а вчителі залишилися в класі, щоб обговорити плани на завтра. 5) На уроці було тихо: всі старанно виконували завдання, і навіть найгаласливіші учні не порушували спокій.

(З посібника)

146. *Запишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Накресліть схеми речень. Вкажіть вид зв'язку між частинами складних речень.*

1) Мовчала ніч; усі мовчали; і соловейко задрімав; на небі зірочки блищали, за гаєм місяць виглядав *(Л. Глібов)*. 2) Мандрівники бачать, що

lopk.ldknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

потік досить широкий і стрімкий, а вода в ньому крижана *(М. Пригара)*. 3) Жито посіяно сівалкою, і я не звожу очей з міжрядь, які під зеленим дашком своїм біжать кудись в сутінь буйного травостою *(І. Сенченко)*. 4) А я додам: любити можна поезію в добу ракет, бо, дивна річ, людина кожна якоюсь мірою поет *(М. Рильський)*. 5) І я знайшов дорогоцінну істину, гартовану залізом і вогнем: без роботи жити нам немислимо, і без любові ми не проживем! *(М. Сингаївський)*

147. *Складіть речення за поданими схемами.*

1) [ ], але [ ], (бо …). *чому?*

2) [ ], і [ ], (що …). *що?*

3) [ ]: [ ], і [ ], і [ ].

4) [ ], (що …), а [ ], (щоб …). *що?* *з якою метою?*

5) [ ], а [ ], [ ].

148. *Продовжте складні речення, використовуючи різні види зв'язку.*

1) На вулиці здійнявся сильний вітер, ...
2) Коли прийшла весна, ...
3) Я помітив веселку, і ...
4) Річка була спокійною; ...
5) Ліс оживав: пташки співали, а…

149. *Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Випишіть складне речення з різними видами зв'язку. Накресліть його схему. Доберіть антоніми до виділених слів.*

У наші дні значна частина населення Землі проживає в містах, і може скластися враження, що **сучасна** людина не залежить від природи, але це глибока помилка. Людина є частиною природи. Як і будь-яка інша жива істота, людина потребує **чистого** повітря для дихання, чистої води для пиття, екологічно чистих продуктів сільськогосподарського виробництва, для вирощування яких потрібні родючі ґрунти і **багаті** пасовища.

(З посібника)

150. *Розгляньте малюнок. Усно розкажіть, що зображено на малюнку, використовуючи складні речення з різними видами зв'язку.*

§ 25. Розділові знаки в складному реченні з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку

151. *Прочитайте речення. Назвіть граматичні основи. Як поєднані між собою частини складного речення?*

1) Життя наше — це подорож, а дружня бесіда — це візок, що полегшує мандрівникові дорогу *(Г. Сковорода)*. 2) Тьмяно світили ліхтарі, обабіч дрімали каштани, а за ними, куди не досягало електричне сяйво, купчились темні мовчазні дерева *(О. Донченко)*. 3) Плоди й насіння збирали після повного їх достигання, а корені викопували наприкінці літа або восени: у цей час у них нагромаджується найбільший запас речовин, які потрібні для лікування *(Р. Кобальчинська)*.

ilolok.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

У складних реченнях із різними видами зв'язку вживаються такі ж розділові знаки, що й у складносурядних, складнопідрядних і безсполучникових складних реченнях: *Я знов біля моря стою, не бачив його я вже роки, і чайка летить одинока в його голубому краю (В. Сосюра). Пише брат мені з села, що трава вже поросла, та північний вітровій холодить листочки їй (О. Лупій).*

Між двома сурядними реченнями, з'єднаними сполучниками і (й), та (і), кома не ставиться, якщо вони мають спільне підрядне речення:

І коли химерною габою спеленає землю довга ніч, довго серце тужить за собою ***й*** *довго сон мені не йде до віч (В. Симоненко).*

152. *Прочитайте речення. Визначте види зв'язку у складних реченнях. Поясніть вживання розділових знаків.*

1) Перецвітуть у липні картоплі, відгупають антонівки у серпні, і защемить, засвітиться у серці осіння тиша і печаль землі *(М. Луків).* 2) Море так невинно голубіє під стінами скель і сонце так світить ласкаво, що аж камінням сміється *(М. Коцюбинський).* 3) Перед сонцем і небом ми рівні усі: кожен з нас народився, щоб пам'ять лишити для нових поколінь, для прийдешніх часів *(М. Луків).* 4) Є люди як дуби, і є дуби як люди: безстрашно грому підставляють груди, що немічну берізку захистить *(Д. Павличко).* 5) Сонце ще не зайшло, а вже виплив місяць, якось непомітно виступив з млистого туманного небосхилу, і вже вони, обидва світила, освітлюють цей тихий простір, що з правіку, мабуть, носив назву Чари-Комиші *(О. Гончар).*

153. *Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть орфограми у виділених словах.*

1) Не жаль мені що житиму лиш раз та жаль що гасне мрій моїх алмаз *(Д. Павличко).* 2) День згаса за обрієм ліг туман долиною і зоря у небі скоро спалахне *(Д. Луценко).* 3) Коли він торкнувся смичком до струн скрипки все на світі зникло і залишилася тільки музика *(В. Собко).* 4) Наступила та передвечірня пора коли повітря стає джерельно-прозорим і навіть якісь **непомітні** досі тоненькі дубчики що там і сям стриміли у заплавах набрали соковитих контурів і **непорушно** відбилися на воді створюючи враження **бездонної** глибини *(Г. Тютюнник).* 5) Тісто вимішувалося крутішало коли ж воно ставало **в'язким** як ґума і вже важко було працювати руками мати **припиняли** роботу *(В. Скуратівський).*

Синтаксичний розбір
складного речення з різними видами зв'язку

Послідовність розбору

1. Визначити вид речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.
2. Указати, що речення складне.
3. Указати, скільки частин має складне речення.
4. Назвати види зв'язку простих речень у складному.
5. Накреслити схему речення.
6. Охарактеризувати кожну частину як просте речення (при потребі).

Зразок усного розбору

День сонячний і прозорий, і хочеться, щоб йому не було краю (Є. Гуцало).

Речення розповідне, неокличне, складне, з різними видами зв'язку, складається з трьох частин; між першою і другою частиною — зв'язок сурядний, частини поєднані сполучником сурядності ***і,*** між другою і третьою — підрядний, частини поєднані сполучником підрядності ***щоб.***

Зразок письмового розбору

ім. прикм. сп. прикм. сп. дієсл. сп. займ. частк. дієсл. ім.
День сонячний і прозорий, і хочеться, щоб йому не було краю (Є. Гуцало).

Розпов., неокл., скл., з різн. вид. зв., 3 ч., між 1 і 2 — сурядн. зв., сполучн. **і**, між 2–3 ч. — підрядн. зв., сполучн. **щоб**.

що?
[ ], і [ ], (щоб …).

154. *Зробіть синтаксичний розбір поданих речень.*

1) Йому здавалося, що живе він споконвіку на цій безмежній, широкій землі: таке довге було життя, наповнене думами й спогляданнями великого таємничого світу… *(В. Малик).* 2) Село також у тумані, але з гори видно, як сонце прудко біжить десь із поля *(В. Винниченко).* 3) Осяяні місяцем гори блищать, осріблені місяцем сосни шумлять, а море і сердиться й лає вітри, що нишком

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

його підслухають згори *(Б. Олійник)*. 4) Люблю легенький запах диму, що лине з лану, де копають восени картоплю, а ще люблю, як бродять по свіжій ріллі граки, які ніби роздумують над майбутнім врожаєм *(М. Гжицький)*. 5) Повертало на обід, але здавалося, що день ще й не починався *(С. Скляренко)*.

155. *Прочитайте текст. Визначте його тему та головну думку. Випишіть складні речення з різними видами зв'язку. Зробіть їх синтаксичний розбір.*

Головні ознаки сучасного життя — швидка зміна технологій, суспільних, економічних, виробничих обставин. Тому жоден навчальний заклад не може забезпечити людину знаннями на все життя, бо самі знання швидко застарівають. Переконаємось у цьому на конкретному прикладі. Випускник коледжу працює на конвеєрі, збирає якийсь вузол автомобіля. Мине 4–5 років, і модель авто зміниться, обладнання оновиться, технологія випуску удосконалиться. Стануть іншими й умови праці. Знання фахівця застаріють, відчуватиметься їх нестача, необхідно буде знову навчатися, щоб не втратити кваліфікації.

Сьогодні дуже гостро стоїть питання про безперервну* освіту, про те, що випускник школи, коледжу повинен бути готовий вчитися протягом усього життя, а для цього за шкільною лавою вам треба не просто засвоїти певний обсяг знань, а оволодіти культурою розумової діяльності, культурою мислення. Творчого підходу до навчання, здатності до самоосвіти, потенціалу до постійного інтелектуального розвитку, уміння застосовувати набуті* знання на практиці — ось чого вимагатиме від вас життя за шкільним порогом. Людина, спрагла* до знань, відчуває постійну потребу в їх поповненні. Чим більше вона пізнає, тим більше їй хочеться знати, бо нові поняття, наукові відкриття, ідеї розширюють коло інтересів, відкривають привабливі обрії ще не пізнаного.

Космонавт Андріян Ніколаєв згадував: «Якось Генеральний конструктор Сергій Павлович Корольов під час прогулянки з космонавтами несподівано здивував запитанням: чи вміємо ми вчитися? Помітивши загальне збентеження*, пояснив: «Постійно навчаючись, людина здатна творити нове, а саме така праця є справжньою радістю». Жодна праця не принесе радості, якщо ми не вміємо її виконувати.

Тож треба наполегливо виробляти в собі вміння вчитися, щоб навіть після тривалої, утомливої навчальної праці відчувати велике задоволення, радість, вірити в силу свого розуму й волі.

(З посібника)

156. *Складіть речення за поданими схемами. Зробіть їх синтаксичний розбір.*

для чого?
[ ]: [ ], (щоб …).

з якою метою?
[ ], і [ ], (щоб …).

чому?
[ ], [ ], але [ ], (тому що …).

незважаючи на що? *чому?*
(Куди б …), [ ], [ ], (бо …), (бо …).

157. *Складіть опис заходу сонця, використавши у структурі тексту складне речення: 1) з сурядним і безсполучниковим зв'язком; 2) з сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком.*

§ 26. Узагальнення вивченого з теми «Складне речення з різними видами зв'язку»

158. *Прочитайте текст. Виконайте подані після нього завдання.*

(1) Юрій Нечипоренко хотів бачити свого вчителя. (2) Він задовго до зустрічі уявляв собі, як поцілує натруджені руки Григорія Матвійовича, але в той же час йому було якось соромно, ніяково через те, що от він, такий молодий, такий ще порівняно невправний, став відомим усьому світові, у той час як його вчителя знає тільки оце маленьке сонне місто на березі теплого моря.

(3) Але всі його побоювання пропали, як тільки він побачив Григорія Матвійовича. (4) Той зовсім не постарів і, здавалося, був ще бадьорішим, ніж кілька років тому, очі його сяяли молодо й радісно.

(5) — Ну що ж, — сказав він Нечипоренку, — пишаюся тобою, Юро. (6) Ти, може, й забув уже про свого вчителя, але я ще пам'ятаю, як будив тебе вдосвіта і вкладав у твої втомлені* руки смичок. (7) Ти тепер лауреат, відомий музикант, але все ж я твій учитель, і ти мусиш ще раз, можливо, востаннє, позмагатися зі мною перед людьми, серед яких я прожив усе життя. (8) Ми будемо грати з тобою разом. (9) Згода?

(10) — Звичайно, — відповів йому Нечипоренко. (11) — Як ви скажете, так і буде, Григорію Матвійовичу.

ІОПК.КИЇВ.ua

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

(12) На цей не зовсім звичайний концерт зійшлося стільки людей, що невеличкий зал місцевого театру не вмістив і половини їх. (13) Першим виступав Нечипоренко. (14) Лауреат грав так, як мусить грати лауреат — не гірше й не краще, вітали його, як вітають у нас лауреатів — щиро й бурхливо. (15) Але ось одлунали останні оплески. (16) Нечипоренко зійшов зі сцени, сів у першому ряду і тим самим перетворився з виконавця у звичайного слухача.

(17) Завіса довго не одкривалася. (18) Коли ж нарешті вона розсунулася і Нечипоренко рвучко* підвівся зі свого стільця, він побачив таке, від чого в нього перехопило подих.

(19) На сцені, вишикувавшись у п'ять рядів по вісім чоловік у кожному ряду, стояло сорок ще зовсім юних музикантів — хлопчиків і дівчаток — зі скрипками в руках. (20) У білих сорочечках і в білих блузках вони стояли тихо, непорушно*, і всі дивилися на свого вчителя Григорія Матвійовича, який скромно притулився десь збоку.

(21) Усі присутні встали. (22) Ще мить — і мертву тишу розбив сплеск чиїхось долонь, і шалені, нестримні овації загриміли в приміщенні.

(23) Учитель переміг навіть без гри. (24) Коли в залі врешті запанувала тиша, Григорій Матвійович точним коротким рухом затиснув скрипку під підборіддям. (25) Найбільший критик не міг би зробити жодного зауваження, побачивши цих юних музикантів. (26) Центр ваги тіла — на ліву ступню, лікоть лівої руки — навпроти серця, гриф затиснутий великим пальцем, щоб не лягав на долоню — все так, як у найбездоганніших маестро.

(27) Потім Григорій Матвійович ледь помітно кивнув головою, і сорок смичків блиснули в повітрі й ударили по струнах, і струни заплакали, а потім засміялися своїй силі й міцності і заспівали пісню, прекрасну й широку, як море. (28) Нечипоренко слухав до того багато прославлених квартетів, секстетів, був присутній на концертах, де виступали так звані унісони, але таке він бачив уперше. (29) Це було торжество життя старого вчителя, торжество людської праці, це було те, що називають великим і хвилюючим словом — безсмертя...

(За П. Загребельним)

1) Визначте тему та головну думку тексту.

2) Прочитайте друге речення. Назвіть види зв'язку простих речень у складному.

3) Серед речень 1–10 знайдіть те, яке відповідає схемі [ ]$_{\text{що?}}$, (як …), але [ ]$_{\text{через що?}}$, (що …)$_{\text{коли?}}$, (як …).

4) Випишіть сьоме речення. Підкресліть граматичні основи. Накресліть схему складного речення.

5) Зробіть синтаксичний розбір 20 речення.

6) Поясніть розділові знаки у 22, 27 реченнях.

7) Укажіть кількість частин у 27 реченні. Накресліть його схему. Укажіть смислові зв'язки між частинами складносурядного речення.

159. *Виконайте тестові завдання.*

І варіант

1. Укажіть складне речення з різними видами зв'язку.

а) У народі давно знають: де ростуть верби, там чисті джерела води, а тому і садять біля криниці вербицю *(В. Скуратівський)*.

б) Я довго лежу і слухаю, як дзвонить у такт дзвонів степу моє серце *(Г. Косинка)*.

в) Чорнокрилі розбишаки відлітають геть, сердито та хрипко перемовляються між собою *(Г. Тютюнник)*.

2. Укажіть речення, яке складається з чотирьох частин.

а) Недарма деякі люди життя своє присвячують, щоб вибудувати й дослідити своє генеалогічне дерево, бо людина — єдина істота, яка має відчуття історії, і коли відчуття в ній згасає, вона морально дичавіє *(В. Шевчук)*.

б) Щоб прогнати сон, що навалювався на нього теплою хвилею і вистилав ватою тверду підлогу, хлопець бродив по світлиці, блукаючи незрячим поглядом по стінах *(Г. Тютюнник)*.

в) Щойно прибитий вогонь знову оживав, ріс, вітер потужно роздимав полум'я, багряне гаддя проповзало поміж людей, рвалося вперед, зухвало накидаючись на високу стерню, яка немовби сама тяглася до вогню *(О. Гончар)*.

3. Укажіть речення, яке поєднується сурядним і підрядним зв'язком.

а) Ти б дивувався: дощ і пізня ніч, а в мене світло і вікно нарозстіж *(О. Теліга)*.

б) До польового стану вони під'їхали саме в обідню пору, коли притомлені люди сідали на землю, а здивовані соняшники придивлялись до них… *(М. Стельмах)*.

в) Обридло жабам, як на гріх, в болоті жити самостійно… *(Л. Глібов)*.

iroplakat.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

4. Укажіть речення з безсполучниковим і підрядним зв'язком.

а) Протягом усієї минулої зими я відчував: щось має статись у цьому світі, щось неминуче станеться *(Є. Гуцало)*.

б) В'ючиться стежка поміж очеретами, іде Єлька туди, куди сама стежка веде *(О. Гончар)*.

в) Був на селі вівчар Тарас, він панових овечок пас *(Л. Глібов)*.

5. Укажіть складне речення, яке поєднується безсполучниковим, сурядним і підрядним зв'язком.

а) Людина, що вміє правильно й гарно говорити, легко встановлює стосунки зі своїми близькими, з іншими людьми довкола себе, знаходить собі справжніх друзів, товаришів, супутника в житті *(З посібн.)*.

б) Нехай серця не знають супокою, хай обганяють мрії часу біг, і наша юність буде хай такою, щоб їй ніхто не заздрити не міг *(В. Симоненко)*.

в) А малі хлопці йшли з рукавицею, в якій повно зерна: пшениці, жита, ячменю, вівса, гороху *(Р. Кобальчинська)*.

6. Укажіть вид зв'язку між частинами складного речення.

Ми просили дозволу зайти оглянути помешкання, колишню домівку славного сина острова, але господар щось невиразно миркнув у відповідь, і ми вже бачили тільки червоний гладкий карк і чули грюкіт залізного жалюзі, що його опустив господар (О. Гончар).

а) сурядний і безсполучниковий;

б) сурядний і підрядний;

в) сурядний, підрядний і безсполучниковий;

7. Укажіть вид зв'язку між частинами складного речення.

Пройшла гроза — і знову літня проза: парує степ, і оживає ліс (В. Симоненко).

а) сурядний і безсполучниковий;

б) сурядний і підрядний;

в) сурядний, підрядний і безсполучниковий.

8. Укажіть цифри, на місці яких потрібно поставити кому.

Трапляється (1) що кепський твір напише (2) й великий письменник (3) але ще ніколи не траплялося таке (4) щоб кепський письменник написав великий твір *(Р. Дідула)*.

9. Укажіть цифри, на місці яких потрібно поставити кому.

Стародавня Ольвія давно їх цікавить (1) давно їм хочеться досліджувати (2) розкопувати її (3) щоб дізнатися (4) чому вона загинула *(О. Гончар)*.

10. Укажіть цифри, на місці яких потрібно поставити кому.

Бо пам'ятайте (1) що на цій планеті (2) відколи сотворив її пан Бог (3) ще не було епохи для поетів (4) але були поети для епох *(Л. Костенко)*.

ІІ варіант

1. Укажіть складне речення з різними видами зв'язку.

а) Літа мої молодії марно пропадають, очі плачуть, чорні брови од вітру линяють *(Т. Шевченко)*.

б) Є багато радостей у дитинстві, але не знав я більшої, ніж Різдво Христове, коли можна колядувати, коли в кожній оселі свято *(І. Гоян)*.

в) Я допускаю, що в мені живе душа коня, бо на зелені трави мене весною тягне, хоч під осінь люблю я в білім золоті вівса купатися *(Д. Павличко)*.

2. Укажіть речення, яке складається з трьох частин.

а) Щойно прибитий вогонь знову оживав, ріс, вітер потужно роздимав полум'я, багряне гаддя проповзало поміж людей, рвалося вперед, зухвало накидаючись на високу стерню, яка немовби сама тяглася до вогню *(О. Гончар)*.

б) Щоб прогнати сон, що навалювався на нього теплою хвилею і вистилав ватою тверду підлогу, хлопець бродив по світлиці, блукаючи незрячим поглядом по стінах *(Г. Тютюнник)*.

в) Недарма деякі люди життя своє присвячують, щоб вибудувати й дослідити своє генеалогічне дерево, бо людина — єдина істота, яка має відчуття історії, і коли відчуття в ній згасає, вона морально дичавіє *(В. Шевчук)*.

3. Укажіть речення, яке поєднується сурядним і підрядним зв'язком.

а) Вже не пригадую, та, може, і ніхто не знав гаразд, яка була в їх масть *(О. Довженко)*.

б) Так швидко відминули кавуни, відчервоніли з ними й помідори, і тишком-нишком ожили млини… *(М. Вінграновський)*.

в) Гарна та хата, що добрими людьми багата *(Нар. тв.)*.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
loipk.ldknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

4. Укажіть речення з безсполучниковим і підрядним зв'язком.

а) Небо чисте, на заході якісь дві–три хмари, а гримить на грозу *(М. Вінграновський)*.

б) Сина мати будити не зважується: пізно ліг, хай ще поспить *(О. Гончар)*.

в) Мене ліси здоров'ям напували, коли бродив у їхній гущині, мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні *(В. Симоненко)*.

5. Укажіть складне речення, яке поєднується безсполучниковим, сурядним і підрядним зв'язком.

а) Навколо рівно поблискував сніг, він був ще таким молодим, що навіть одсвіт зірок не тремтів на ньому *(М. Стельмах)*.

б) На квітучий весняний степ впали перші несміливі краплини, і вже через хвилину широкою чарівною музикою зашумів дощ, змив пилюку, що припорошила за цей час квітковий килим, за кілька хвилин знову засяяло сонце *(З посібн.)*.

в) Ліворуч, за довгою греблею, що перетинала став, видно було млини, над колесами яких завжди стояв райдужний водяний пил *(М. Старицький)*.

6. Укажіть вид зв'язку між частинами складного речення.

Усе життя готуйся до хвилини, коли життям не зможеш довести, що сильна духом народилась ти, що в грудях не шматок глевкої глини, а людське серце щире ти несеш (Л. Первомайський).

а) сурядний і безсполучниковий;

б) сурядний і підрядний;

в) сурядний, підрядний і безсполучниковий.

7. Укажіть вид зв'язку між частинами складного речення.

Сонця ще нема; воно десь там за вигином планети, а ці хлопці й дівчата вже передчувають його, вже бачать його вгорі у вранішнім першім промінні, там, де міниться барвами білий летючий метал (О. Гончар).

а) сурядний і безсполучниковий;

б) сурядний і підрядний;

в) сурядний, підрядний і безсполучниковий.

8. Укажіть цифри, на місці яких потрібно поставити кому.

Мовчали зажурені поля (1) німувала насічена рубцями-переметами дорога (2) тільки діброва (3) до якої він саме дійшов (4) пересварювалася з хуртовиною (5) і вітром *(М. Стельмах)*.

9. Укажіть цифри, на місці яких потрібно поставити кому.

З тихим дзвоном упали перші краплини (1) все стрепенулося (2) і вже широкою чарівною музикою зашумів дощ (3) про який кажуть (4) що це сиплеться з неба золото *(О. Гончар)*.

10. Укажіть цифри, на місці яких потрібно поставити кому.

Здається (1) що хтось над землею розвішав невидимі хмарини пахощів (2) а серед них владно тремтить чебрецевий настій (3) і ніжний дух прив'ялої суниці *(М. Стельмах)*.

§ 27. *РЗМ* Контрольний твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему

Підготовка до написання твору починається з вибору теми, яка вас хвилює. Наприклад, це може бути проблема доброти, відповідальності, дружби, поваги до інших або боротьби зі стереотипами. Важливо чітко визначити головну думку, яку ви прагнете донести до читача.

Текст твору зазвичай має три частини:

Короткий ***вступ*** до проблеми, яка буде обговорюватися. Тут можна використати цитату, риторичне запитання або короткий приклад, щоб зацікавити читача.

Основна частина — аргументація вашої позиції. Використовуйте логічні докази, приклади з життя, літератури, історії чи власного досвіду. Ця частина має бути найбільш розгорнутою.

Висновок — підсумок ваших думок і заклик до читача задуматися над проблемою чи діяти певним чином.

При написанні твору уникайте занадто офіційного тону або надмірної емоційності. Замість цього зосередьтеся на чітких, логічних та переконливих аргументах. Пам'ятайте, що ваш текст має бути цікавим, зрозумілим і нести суспільно важливу ідею.

160. *Прочитайте текст. Сформулюйте тему та ідею тексту. Визначте вступ, основну частину, висновок.*

library.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

У світі, де конкуренція постійно зростає, працьовитість залишається однією з найцінніших рис характеру. Вона є основою будь-якого досягнення та рушійною силою, яка допомагає нам подолати труднощі та рухатися вперед. Але чому саме працьовитість можна назвати ключем до успіху?

По-перше, працьовитість формує характер і виховує дисципліну. Людина, яка щоденно працює над своїми цілями, навіть якщо результати не є миттєвими, поступово стає впевненішою у своїх силах. Відомий український філософ Григорій Сковорода писав, що праця є природною потребою людини. Йому належить ідея «сродної праці», до якої людина має природний нахил, хист, певні здібності. Філософ нагадує нам, що старанна праця не тільки приносить матеріальні блага, а й додає радості від власних досягнень.

По-друге, працьовитість допомагає долати невдачі. Ніхто не застрахований від помилок, але саме наполеглива праця дозволяє їх виправляти. Історії багатьох видатних людей доводять це. Наприклад, Томас Едісон, винахідник електричної лампи, зазнав понад тисячу невдач, перш ніж досяг успіху. Його знамениті слова: «Я не зазнав поразки — я просто знайшов десять тисяч способів, які не працюють», — надихають мільйони людей у всьому світі.

По-третє, праця відкриває нові можливості. Людина, яка працює, набуває нових знань, навичок та досвіду, що дозволяє їй рухатися до ще більших висот. Прислів'я говорить: «Без труда нема плода». І це не просто слова, а життєва істина, адже будь-який успіх є результатом тривалих зусиль.

Однак важливо пам'ятати, що працьовитість повинна бути розумною. Не варто забувати про відпочинок і турботу про своє здоров'я, адже втомлена людина втрачає продуктивність. Баланс між працею і відпочинком є запорукою тривалого успіху.

Отже, працьовитість справді є ключем до успіху. Вона формує характер, дає сили долати труднощі й відкриває нові можливості. Нехай кожен із нас пам'ятає: успіх — це не випадковість, а результат постійної і наполегливої праці.

(З посібника)

161. *Напишіть твір на одну із запропонованих тем у публіцистичному стилі, використовуючи у своєму тексті наведену цитату або прислів'я.*

1) **«Добро починається з малого».**

Цитати: «Лише на добро земля обізветься добром» *(М. Сингаївський).* «Раз добром нагріте серце — вік не охолоне» *(Т. Шевченко).*

Прислів'я: Роби добро — і воно до тебе повернеться. Доброму всюди добре.

2) **«Байдужість — найгірший ворог людяності».**

Цитати: «Людям не те що позакладало вуха — людям позакладало душі» *(Л. Костенко).*

«Не бійся ворогів — у гіршому випадку вони можуть тебе вбити.

Не бійся друзів — у гіршому випадку вони можуть тебе зрадити.

Бійся байдужих — вони не вбивають і не зраджують, але з їхньої мовчазної згоди існують на землі зрада і брехня» *(Бруно Ясенський).*

Прислів'я: Байдужий сидить у хаті, доки лихо не загляне у вікно. Моя хата скраю.

3) **«Справжній друг — це рідкість».**

Цитати: «Без справжньої дружби життя — ніщо» *(Цицерон).*

«Близькі друзі — справжній скарб життя. Іноді вони знають нас краще, ніж ми знаємо себе» *(Вінсент Ван Гог).*

Прислів'я: В лиху годину пізнаєм вірну людину. Дерево міцне корінням, людина — друзями.

4) **«Праця — це шлях до самопізнання та розвитку».**

Цитати: «Не відкладайте на завтра те, що можна зробити сьогодні» (Б. Франклін). «Коли праця — задоволення, життя — хороше! Коли праця — обов'язок, життя — рабство!» *(Максим Горький).*

Прислів'я: Хочеш їсти калачі — не сиди на печі. Під лежачий камінь вода не тече.

5) **«У чому сенс життя?»**

Цитати: «Щасливий, хто мав змогу знайти щасливе життя. Але щасливіший той, хто вміє ним користуватись» *(Григорій Сковорода).*

«Весь сенс життя полягає в нескінченному завоюванні невідомого, у вічному зусиллі пізнати більше» *(Еміль Золя).*

Прислів'я: Живи своїм розумом та своєю працею. Життя дано на добрі справи.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Цікаві факти про мови світу

1 У світі сьогодні існує 2700 мов із понад 7000 окремих діалектів. Найпоширенішими з них є китайська, іспанська, англійська та гінді. Китайська займає першу позицію серед найбільш поширених мов світу, і має понад 50 000 символів. Хоча, знаючи навіть 2000, ви зможете прочитати газету.

2 Чи знали ви, що японська мова є однією з найшвидших мов світу? Носії японської мови промовляють аж 7,84 складу в секунду. Оце так швидкість!

3 Французька є єдиною мовою, разом з англійською, яку викладають у кожній країні світу, де навчається 100 мільйонів студентів і є 2 мільйони вчителів, 20 % з яких не є франкомовними.

4 У багатьох мовах світу відсутні знаки пунктуації. Наприклад, в тайській чи китайській.

5 Індія є країною з найбільшою кількістю офіційних мов — їх там аж 17.

(З Інтернету)

РОЗРІЗНЯЙ
наголоси в українській і російській мовах

Українська мова	Російська мова
вИсоко	высокО
кухОнний	кУхонный
пОдруга	подрУга
рЕшето	решетО
спИна	спинА

ПАРОНІМИ

ІНФОРМАТИВНИЙ — ІНФОРМАЦІЙНИЙ

Інформати́вний — наповнений інформацією *(інформативний виклад).*

Інформаці́йний — який містить, опрацьовує інформацію *(інформаційне бюро).*

КАМПАНІЯ — КОМПАНІЯ

Кампа́нія — сукупність заходів, спрямованих на виконання певного завдання *(виборча кампанія).*

Компа́нія — 1) група осіб, пов'язаних певними інтересами *(дружна компанія);* 2) торговельне або промислове товариство, що об'єднує підприємців *(торговельна компанія).*

МИМОХІДЬ — МИМОХІТЬ

Мимохі́дь — проходити мимо по дорозі, побіжно.

Мимохі́ть — без певного наміру, мимоволі, несвідомо.

ІНШОМОВНІ СЛОВА ТА ЇХНІ УКРАЇНСЬКІ ВІДПОВІДНИКИ

аграрний — земельний, сільськогосподарський **активний — діяльний** **антураж — оточення**	**диференціація — поділ** **ера — літочислення** **конкретний — певний**

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

lrok.lokal.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ПОВТОРЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО В 5–9 КЛАСАХ

§ 28. Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія. Будова слова. Словотвір

162. *Назвіть кількість букв і звуків у словах. Які букви позначають два звуки?*

Життя, їжак, щастя, яблуко, мить, сміється, зв'язок, дзвінок, вишня, тираспольський.

163. *Запишіть слова у дві колонки: 1) з м'яким приголосним; 2) з пом'якшеним приголосним. Яке слово потрібно записати і в першу, і в другу колонку?*

Квітка, кіт, м'яч, щітка, вишня, день, гілка, літо, алюміній, сніг, бігти, кажуть, гроші.

Приголосні звуки ***б, п, в, м, ф, г, ґ, к, х, ж, ч, ш, дж*** ніколи не бувають м'якими. Можуть пом'якшуватися перед **І.**

164. *Запишіть слова фонетичною транскрипцією.*

Джміль, об'їзд, зілля, щедрий, осінь, джерело, боротьба, косьба, любуєшся, льотчик.

165. *Поставте наголос у поданих словах. Перевірте за орфографічним словником.*

Аргумент, крайовий, життєвий, кропива, фарфор, новий, одинадцять, чотирнадцять, зокрема, гуртожиток, корисний, феномен, діалог, монолог, завдання, виняток, випадок, незліченний, незлічений, навчання.

166. *Зробіть морфемний розбір слів.*

Перевірка, нагородити, небокрай, темнесенький, розписати, сінокіс, безхмарний, приїхавши, вранці, проспіваний.

167. *Доберіть спільнокореневі слова до поданих слів.*

Хліб, сонце, ліс, вода.

168. *Замініть словосполучення, утворені способом керування, на словосполучення, утворені способом узгодження.*

Зразок: стіл для письма — письмовий стіл.

Сік із яблука, вузол залізниці, промінь сонця, поле пшениці, вулиці Парижа, коктейль із молока, жовток із яйця, пляжі Туреччини, катакомби в Одесі, шлях чумаків, звичаї козаків.

169. *Утворіть від кожної пари поданих слів нові слова способом складання.*

Зразок: робити, хліб — хлібороб.

Любити, правда; білий, грива; темні очі; український, англійський; Чорне море; сільський, господарство; світлий, зелений; гарячий, жовтий; Західна Європа; південний, східний; земля, трусити; сніг, падати; зоря, падати.

170. *Зробіть словотвірний аналіз слів.*

Хмарний, хмарність, безхмарний, біліший, ООН, стук, лісостеп, підсвічник.

171. *Утворіть прикметники за допомогою суфікса* ***-н-****. Підкресліть слова, у яких не відбувається спрощення.*

Пропуск, ненависть, тиждень, випуск, швидкість, контраст, радість, виїзд, захист, честь, доблесть, студент.

172. *Утворіть від поданих слів прикметники за допомогою суфікса* ***-ськ-****. Зверніть увагу на зміни приголосних звуків.*

Оренбург, казах, Волга, Запоріжжя, гігант, француз, Рига, Сиваш, печеніг, Норвегія, Гамбург, Калуга, Кременчук, словак, Острог, Петербург, Париж.

173. *Спишіть, вставляючи на місці крапок, де потрібно, апостроф або м'який знак. Поясніть написання.*

1) Бур..я, бур..ян, кров..ю, зор..яний, солов..їний, кам..яний, черв..як, мавп..ячий, торф..яний, надвечір..я, різдв..яний, духм..яний, пір..їна, Лук..ян, Лук..янівка, під..їхати, вітр..як, Св..ятослав, В..ячеслав, св..ято, пам..ятка, тьм..яний, цв..ях, під..яр..я, возз..єднання.

ilonk.iqkmet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

2) Повір.., голуб.., розкіш.., дитин..ці, матін..ці, Гал..чин, дівчин..ці, сниш..ся, стан..те, батон..чик, сип..те, тр..ома, дяд..ко, вуз..ко, українс..кий, с..огодні, запізниш..ся, ніч.., наймен..ший, вір..те, брин..чати, різ..ко, пал..ці, тон..ший, бояз..кий.

174. *Спишіть, вставляючи на місці крапок пропущені букви* ***е, и*** *або* ***і.*** *Поясніть написання.*

Пр..шити, пр..бігти, пр..щасливий, пр..звище, пр..зирливо, пр..подобний, пр..крашати, пр..крашений, пр..красний, пр..далеко, пр..дністровський, пр..дорогий, пр..мудрий, пр..звисько, пр..рва, пр..гощати, пр..клеїти, пр..завзятий, пр..веселий, пр..писати.

175. *Від поданих слів утворіть і запишіть нові слова з префіксом* ***з-, с-*** *або* ***зі-.***

Робити, косити, брати, пиляти, садити, грати, ховати, ходити, темніти, горіти, міряти, дути, пиляти, формулювати, чистити, м'яти, різати, терти, сохнути, ламати, варити, планувати, найти.

176. *Спишіть текст, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені орфограми і пунктограми.*

На городі багато в_ликих яскравих голівок. То соняшники. Особливо гарні вони на світанку. Йдеш ст_жиною і милу_шся їхн_ю красою. Прих(е,и)ля(є,ї)ш (до)себе один соняшник а він весь омитий чистою вранішн_ю росою.

Соняшник завжди повернений голівкою до сонця. Кожну рослину сонечко обдаровує т_плом і ласкою. Сто_ш на полі зачарований золотою нивою. І ніби багато мален_ких сонць (по)сміхнулись тобі теплою усмішкою.

(З посібника)

177. *Прочитайте текст. Виконайте подані після нього завдання.*

У житті кожної людини настають моменти, коли вона потребує допомоги. Але чи завжди ми готові протягнути руку підтримки тим, хто опинився в складній ситуації? На це питання можна відповісти лише тоді, коли замислишся: а що, якби допомога знадобилася тобі?

Допомагати іншим — це не лише про благодійність чи великі вчинки. Іноді навіть невелика підтримка, добре слово чи проста порада можуть змінити чиєсь життя на краще. У світі, де багато людей зіштовхуються із труднощами, наша здатність бути людяними є надзвичайно важливою.

Допомога ближньому — це також вияв моральної зрілості. Вона формує довіру та об'єднує суспільство. Якби кожен з нас був байдужим до чужих проблем, світ перетворився б на місце, де панує егоїзм і холодність. Уявіть, як би виглядало наше суспільство без взаємопідтримки: зруйновані стосунки, занепад моралі, постійне відчуття самотності.

Крім того, допомога іншим приносить користь і нам самим. Вона дає відчуття власної потрібності, зміцнює зв'язки між людьми та дарує душевне задоволення. Вчені навіть довели, що люди, які допомагають іншим, частіше відчувають щастя, ніж ті, хто цього не робить.

Однак, варто зазначити, що допомога повинна бути щирою та обдуманою. Не завжди можливо допомогти всім, і це нормально. Але кожен із нас може знайти спосіб підтримати хоча б одну людину, яка цього потребує.

Отже, допомога іншим — це шлях до кращого світу. Вона робить нас сильнішими, добрішими і щасливішими. Тож не бійтеся бути опорою для тих, хто поруч, адже, можливо, саме ваша допомога стане для когось порятунком.

(З посібника)

1) Визначте тему і головну думку твору.

2) Випишіть з тексту по два слова, у яких: а) однакова кількість звуків і букв; б) звуків більше, ніж букв; в) звуків менше, ніж букв.

3) Запишіть фонетичною транскрипцією слова ***життя, замислишся, зв'язки.***

4) Зробіть морфемний розбір слів ***приносить, підтримати, сильнішими.***

5) Випишіть з тексту два слова, які мають тільки корінь і закінчення.

6) Зробіть словотвірний розбір слів ***протягнути, перетворити, добріший.***

7) Запишіть четвертий абзац тексту. Підкресліть орфограми.

8) Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

9) Накресліть схему речення: ***Якби кожен з нас був байдужим до чужих проблем, світ перетворився б на місце, де панує егоїзм і холодність.***

liniyk.naklas.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

178. *Виконайте тестові завдання.*

І варіант

1. У якому рядку в усіх словах є літери, що позначають два звуки?
а) їдальня, пісня;
б) щоп'ятниці, безталанно;
в) їхати, дощовий;
г) щирість, свідчення.

2. У якому слові наголос падає на перший склад?
а) аргумент;
б) виняток;
в) зокрема;
г) феномен.

3. У якому рядку в усіх словах можливе чергування голосних звуків при словозміні чи словотворенні?
а) піч, джерело;
б) вікно, ложечка;
в) ворота, слово;
г) шовк, город.

4. У якому рядку в усіх словах пишеться м'який знак?
а) дівчинон..ці, бад..орий;
б) борот..ба, кобзар..;
в) тр..ох, сторін..ці;
г) промін..чик, ручен..ка.

5. У якому рядку в усіх словах пишеться апостроф?
а) верб..я, рутв..яний;
б) торф..яний, різдв..яний;
в) львів..янин, матір..ю;
г) пор..ядок, слов..яни.

6. У якому рядку в усіх словах на місці пропуску треба писати букву **е***?*
а) дв..рцята, стріч..чка;
б) пташ..ня, тр..вога;
в) з..мівник, п..люстка;
г) с..рцевий, к..сіль.

7. У якому рядку в усіх словах пишеться префікс ***з-****?*
а) ..рівняти, ..сунути;
б) ..косити, ..носити;
в) ..шити, ..кривдити;
г) ..творювати, ..щепити.

8. У якому рядку в усіх словах пишеться префікс ***пре-****?*
а) пр..крашати, пр..гарний;
б) пр..подобний, пр..святий;
в) пр..білений, пр..красно;
г) пр..бережний, пр..цікаво.

9. У якому рядку в усіх словах спрощення приголосних позначається на письмі?
а) проїз..ний, облас..ний;
б) совіс..ний, контрас..ний;
в) шіс..надцять, доблес..ний;
г) хвас..ливий, щас..ливий.

10. Від якого слова можна утворити прикметник із суфіксом ***-зьк-****?*
а) Париж; б) латиш; в) чех; г) грек.

11. У якому рядку всі слова спільнокореневі?
а) радісний, радісно, радісному, радісна;
б) широкий, широкого, широченний, широкі;
в) везу, везеш, везете, везуть;
г) морозець, морозний, заморозки, підморозило.

12. У якому рядку обидва слова утворено префіксальним способом?
а) подорожник, підвіконня;
б) надавати, вив'язати;
в) синь, блакить;
г) придорожній, вишиванка.

ІІ варіант

1. У якому рядку в усіх словах є літери, що позначають два звуки?
а) їхній, вечеря;
б) комп'ютер, їжаченя;
в) щодня, підкреслювати;
г) щедрий, свято.

2. У якому слові наголос падає на перший склад?
а) новий; б) випадок; в) кропива; г) навчання.

3. У якому рядку в усіх словах можливе чергування голосних звуків при словозміні чи словотворенні?

ironik.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

а) радість, кінь; в) корінь, атом;
б) черешня, студент; г) лікоть, очерет.

4. У якому рядку в усіх словах пишеться м'який знак?
а) сер..озний, син..ого; в) бад..орий, ра..он;
б) л..отчик, давн..ого; г) пол..овий, смієш..ся.

5. У якому рядку в усіх словах пишеться апостроф?
а) з..їсти, хутор..янин; в) п..ятнадцять, сер..йозний;
б) сузір..я, медв..яний; г) узгір..я, під..яр..я.

6. У якому рядку в усіх словах на місці пропуску треба писати букву **е***?*
а) вул..чка, оз..речко; в) ч..решня, ц..буля;
б) гус..ниця, в..делка; г) подуш..чка, дал..чина.

7. У якому рядку всі слова пишуться з префіксом ***с-****?*
а) ..пекти,..цілити; в) ..чепити, ..фальшивити;
б) ..фабрикувати, ..подобатися; г) ..тягнення, ..цупити.

8. У якому рядку в усіх словах пишеться префікс ***при-****?*
а) пр..казка, пр..морський;
б) пр..дністровський, пр..добрий;
в) пр..хорошений, пр..гарний;
г) пр..думати, пр..смішний.

9. У якому рядку в усіх словах спрощення приголосних позначається на письмі?
а) сер..цевий, контекс..ний; в) пес..ливий, піз..ній;
б) блис..нути, особистіс..ний; г) радіс..ний, шіс..десят.

10. Від якого слова можна утворити прикметник із суфіксом ***-зьк-****?*
а) викладач; б) козак; в) товариш; г) Прага.

11. У якому рядку всі слова спільнокореневі?
а) річка, річці, річковий, річенька;
б) садівник, садок, саджанці, садити;

в) нести, несу, несеш, несуть;
г) високий, високого, вищий, найвищий.

12. У якому рядку обидва слова утворено префіксальним способом?
а) безвість, вовчище; в) передісторія, праліс;
б) дівчина, візок; г) книжечка, доброта.

§ 29. Лексикологія. Фразеологія

179. *Прочитайте речення. Порівняйте значення виділених слів. Що в них спільного? Чи є слово «земля» багатозначним?*

1) Рідна **земля** — золота колиска *(Нар. тв.)*. 2) Рідна **земля** ніколи не набридає *(П. Загребельний)*. 3) Вели мене сюди мої пригоди дивні, коли я плив до нашої **землі** *(І. Кочерга)*. 4) Коли вилізає з **землі** всяка рослиночка, ото мені радість… *(О. Довженко)*. 5) **Земля** навесні оживає, вкриваючись зеленою травою та першими квітами *(З посібн.)*. 6) З космосу планета **Земля** виглядає як яскрава блакитна куля, оточена хмарами *(З посібн.)*.

180. *Прочитайте. Випишіть однозначні слова.*

Бізнес, Великдень, викладач, Альпи, бароко, надія, бджола, префікс, зима, клен, море, шелест, туман, сузір'я, полум'я, Придністров'я, вітер, ручка.

181. *Складіть і запишіть речення з поданими словами у різних значеннях.*

Дорогий: а) той, що має велику ціну; б) приємний, коханий;
Горіти: а) знищувати вогнем; б) червоніти від приливу крові;
Історія: а) наука про минуле, розвиток суспільства і природи; б) пригода, випадок.

182. *Запишіть словосполучення. Вкажіть, які з них вживаються у прямому значенні, а які — в переносному.*

Гострий ніж, гострий язик; крутий підйом, крутий характер; м'яка перина, м'яка вдача; золоті руки, золоті сережки; розбити склянку, розбити парк; підняти вантаж, підняти галас.

lolpk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

183. *Згрупуйте подані слова в синонімічні ряди.*

Бігти, алфавіт, горизонт, гарний, говорити, мчати, обрій, вродливий, азбука, казати, абетка, нестися, крайнебо, промовляти, красивий, гнатися, балакати, славний, небосхил.

184. *Прочитайте. Доберіть і запишіть до кожного словосполучення антоніми.*

Свіжа газета, свіжа сорочка, свіжий вітер, свіжі огірки, свіжий хліб, свіже обличчя; чисті руки, чиста совість, чистий сніг, чисте небо, чиста ріка.

185. *Складіть речення з поданими словами, щоб вони були омонімами.*

Ніс і ніс, моторний і моторний, мати і мати, ключ і ключ.

186. *Доберіть слова-синоніми до фразеологізмів.*

Як кіт наплакав; ні пари з вуст; за царя Гороха; як оселедців у бочці; під самим носом; як зірок на небі; від горшка два вершка; кований на всі чотири копита; бити байдики; як сніг на голову.

187. *Прочитайте текст. Виконайте подані після нього завдання.*

1) Як відомо, взаємини між людьми можуть обмежуватися посмішкою, кивком голови та іншим жестом, але найчастіше — це привітання, а далі — жвава розмова або поважна бесіда. 2) Якщо художники мислять образами, музиканти — звуками, учені — поняттями, то всі разом, а з ними і решта людства, послуговуються мовою, словом як основним засобом вияву наших думок. 3) Зрозуміло, не можна навчити думати, не вміючи говорити, і навпаки.

4) Що ж потрібно, аби оволодіти вмінням говорити? 5) Певно, знати мову — цього замало, треба ще усвідомлювати, як і про що розмовляти. 6) Опанувати мистецтво ведення бесіди людство намагалося здавна. 7) На основі багатовікового досвіду воно виробило основні правила бесіди.

8) Ще стародавній філософ Епіктет пояснював, що людина має слухати вдвічі більше, ніж говорити. 9) Мудрець наполягав: «Краще слухати, ніж говорити. 10) Недарма нам Бог дав один язик і пару вух».

11) На початку XII століття на Русі широко відоме «Повчання до дітей князя Володимира Мономаха», де дітям князів та дружинників рекомендувалося вести бесіду таким чином: «У присутності старших мовчати, мудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними собі й молодшими в любові перебувати, без

лукавого наміру розмовляючи, якомога більше вдумуватися, не шаленіти словом, не осуджувати мовою, не багато сміятися…»

12) У XVII столітті у Франції побачила світ книжка, яка згодом стала відомою у всій Західній Європі під назвою «Мистецтво галантних бесід», «Як стати людиною з добрими манерами». 13) Не одне покоління, додержуючись приписів подібних книжок, оволоділо вмінням вести світську бесіду на теми, які ні до чого не зобов'язували: про погоду, лови, перегони тощо.

14) Дейл Карнегі пропонує простий спосіб стати цікавим співрозмовником: для цього, по-перше, слід бути уважним слухачем з початку і до кінця розмови, заохочувати інших розповідати про себе, бо їх набагато більше цікавлять свої проблеми, ніж ваші; по-друге, треба приєднатися до погляду співрозмовника. 15) А охочим побесідувати Карнегі дає поради від супротивного: «Якщо ви хочете дізнатись, як змусити людей уникати вас, сміятися з вас поза очі або навіть зневажати вас, то ось вам на цей випадок рецепт: ніколи нікого довго не вислуховуйте. 16) Безперестанку говоріть про самого себе. 17) Якщо у вас з'являється якась думка в той момент, коли розмовляв ваш співрозмовник, не чекайте, поки він закінчить. 18) Він не такий розумний, як ви. 19) Задля чого витрачати час, вислуховуючи його пусту балаканину? 20) Відразу ж втрутіться й перебийте його на середині фрази». 21) Підсумовуючи, Карнегі запевняє, що такі люди — нудні, невиховані, самозакохані та самовпевнені. 22) Вони ніколи не стануть добрими співрозмовниками, бо не вміють слухати.

23) Кажуть, що розумних і приємних співрозмовників так мало передусім тому, що більшість людей думає над тим, що вони хочуть висловити, а не як слід відповідати. 24) Найкмітливіші та найввічливіші лише набирають уважного вигляду. 25) Мало хто розуміє, що таке намагання самому собі — кепський засіб сподобатися іншим чи їх переконати, і що вміння слухати та доречно відповідати — це одна з неодмінних якостей, притаманних гарному співрозмовнику.

(За О. Корніякою)

1) Визначте тему та головну думку тексту.

2) До якого стилю та типу мовлення належить текст?

3) Які з висловлювань відповідають змісту тексту? Вкажіть дві правильні відповіді.

а) Не можна навчити думати, не вміючи говорити, і навпаки.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

б) Краще говорити, ніж слухати. Недарма нам Бог дав один язик і пару вух.

в) Щоб стати цікавим співрозмовником, слід бути уважним слухачем з початку і до кінця розмови, заохочувати інших розповідати про себе, бо їх набагато більше цікавлять ваші проблеми, ніж свої.

г) Щоб стати цікавим співрозмовником, ніколи нікого довго не вислуховуйте, безперестанку говоріть про самого себе, перебивайте на середині фрази.

д) Опанувати мистецтво ведення бесіди, виробити основні її правила людство намагалося здавна.

4) З 1 речення і речень 4–5 випишіть синоніми.

5) З 11 речення випишіть антоніми.

6) Запишіть слова фонетичною транскрипцією: ***вміння, цього, з'являється.***

7) Зробіть морфемний і словотвірний розбір слів: ***розмовляти, невихований****.*

8) Накресліть схему 23 речення.

188. *Виконайте тестові завдання.*

І варіант

1. Укажіть, яке запозичене слово має таке значення: «Службовець, який розносить ділові папери».

а) поштар; б) кур'єр; в) студент; г) водій.

2. Яке слово є однозначним?

а) поле; б) горобець; в) земля; г) золотий.

3. Яке слово є багатозначним?

а) префікс; б) морфологія; в) ручка; г) гіпотенуза.

4. У якому рядку слово ***золотий*** *ужито в переносному значенні?*

а) золотий ланцюжок; в) золота корона;
б) золота осінь; г) золота каблучка.

5. У якому рядку слово ***свіжий*** *ужито в прямому значенні?*

а) свіжа газета; в) свіжа сорочка;
б) свіжий хліб; г) свіжий вигляд.

6. Укажіть синоніми до слова ***мудрий****.*

а) розумний, досвідчений, виважений;
б) розум, досвід, виваженість;
в) спостережливий, ввічливий, хитрий;
г) сміливий, відважний, безстрашний.

7. Укажіть слова-синоніми.

а) раптовий — несподіваний; в) йти — метушитися;
б) день — ніч; г) почуття — сміх.

8. Укажіть прислів'я, в якому вживаються антоніми.

а) Бережи вуха, бо вкусить муха.
б) Лінивий двічі ходить, скупий двічі платить.
в) Без охоти нема роботи.
г) Добрі діти доброго слова послухають, а лихі й дрючка не бояться.

9. Укажіть омоніми.

а) свіжа сорочка, брудна сорочка;
б) свіжий хліб, черствий хліб;
в) випускний бал, прохідний бал;
г) розумний учень, досвідчений учитель.

10. Яке слово є синонімом до фразеологізму ***важким духом дихати****?*

а) близько; б) вразити; в) досадувати; г) гніватися.

ІІ варіант

1. Укажіть український відповідник до іншомовного слова ***бібліотека****.*

а) книгарня; б) книга; в) книгозбірня; г) книжки.

2. Яке слово є однозначним?

а) циркуль; б) легкий; в) глибокий; г) земля.

ilopk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

3. Яке слово є багатозначним?
а) календар; б) сніг; в) калюжа; г) туман.

*4. У якому рядку слово **лисячий** ужито в переносному значенні?*
а) лисяча хатка; в) лисяча нора;
б) лисячий хвіст; г) лисяча вдача.

*5. У якому рядку слово **чистий** ужито в прямому значенні?*
а) чисте повітря; в) чиста совість;
б) чистий погляд; г) чисте сумління.

*6. Укажіть синоніми до слова **завірюха**.*
а) гойдалка, холод, колиска;
б) заметіль, метелиця, хуртовина;
в) виє, завіває, хурделить;
г) холодний, морозний, зимній.

7. Укажіть слова-синоніми.
а) атмосфера — повітряний;
б) сором'язливий — невеселий;
в) духмяний — запашний;
г) ранок — вечір.

8. Укажіть прислів'я, в якому вживаються антоніми.
а) Бджола мала, а й та працює.
б) Без труда нема плода.
в) Більше діла — менше слів.
г) Далеко йшов, а добра не знайшов.

9. У якому рядку вживаються омоніми?
а) вулканічна лава, дерев'яна лава;
б) футбольне поле, пшеничне поле;
в) тепле сонце, яскраве сонце;
г) сміливий хлопець, відважний хлопець.

*10. Яке слово є синонімом до фразеологізму **ганяти вітер**?*
а) ледарювати; б) бігти; в) провітрювати; г) позіхати.

§ 30. *РЗМ* Говоріння. Діалог

189. *Виконайте вправи на швидкість. Доберіть репліки.*
1) — Привіт! Радий тебе бачити!
— … .
2) — Так хочу розповісти тобі про книгу, яку щойно прочитав.
— … .
3) — Здається, я ніколи не замислювався над тим, навіщо потрібно вчитися…
— … .
4) — Як подолати шкідливі звички?
— … .
5) — Ти зможеш допомогти мені зробити уроки?
— … .

190. *Складіть діалог за поданою ситуацією.*
Уявіть себе директором школи. З метою визначення ставлення до навчального закладу ви провели анкетування серед учнів 8–11 класів. Результати наступні: позитивно ставляться до школи — 18 % учнів; нейтрально — 22 %; негативно — 60 %. Статистичні дані вас збентежили, і ви вирішили зібрати додаткову інформацію у ході індивідуальних бесід.
Складіть діалог — вашу розмову з учнями з кожної групи.

191. *Складіть діалог на одну із запропонованих тем (5–6 реплік).*
— Чи дотримуємося ми у спілкуванні етичних норм?
— Чому потрібно поважати старших?
— На що потрібно звернути увагу при виборі професії?

§ 31. *РЗМ* Ділові папери. Заява. Автобіографія

Заява — це офіційний документ, у якому особа звертається до установи, організації або посадової особи з проханням, пропозицією чи скаргою.
У заяві мають бути наступні реквізити:

iopk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

1) назва організації, установи чи посади особи, яким подається заява (пишеться праворуч, на останній третині рядка);

2) відомості про того, хто подає заяву (розміщуються колонкою нижче першого реквізиту);

3) назва документа — «Заява» (пишеться посередині з великої літери);

4) текст заяви (виклад змісту прохання, пропозиції чи скарги);

5) дата й підпис заявника (під текстом, підпис — праворуч, дата — ліворуч).

192. *Прочитайте. Вкажіть наявні в текстах заяв реквізити.*

Директору школи № 1
Іванову Івану Івановичу
Петренка Андрія Сергійовича,
учня 9-Б класу

Заява

Прошу дозволити мені взяти участь у шкільному літературному конкурсі, який відбудеться 15 березня 2025 року.

20.02.2025 р. Петренко А. С.

Директору школи № 32
Івановій Тетяні Миколаївні
Іванченко Катерини Іванівни,
яка проживає за адресою:
м. Рибниця, вул. Лісова, б. 15,
Контактний телефон: (53) 34-56-78

Заява

Прошу зарахувати мого сина, Іванченка Дмитра Миколайовича, 2019 року народження, до 1 класу вашої школи з 01 вересня 2025 року.

Додатки:
Копія свідоцтва про народження дитини.
Медична довідка форми № 086-1/о.

18.08.2025 р. Іванченко К. І.

193. *Складіть заяву на одну з поданих тем (на вибір).*

1) Про зарахування вас до 10 класу школи.

2) Про дозвіл достроково скласти екзамени в зв'язку з участю у міжнародних змаганнях.

3) Про реєстрацію для участі в державній підсумковій атестації.

Автобіографія — це документ, у якому особа в хронологічному порядку подає основні відомості про своє життя, освіту, трудову діяльність та досягнення.

Основні вимоги до автобіографії:

1. Виклад у формі розповіді від першої особи.
2. Точність і достовірність фактів.
3. Хронологічна послідовність подій.

Зміст автобіографії:

1. Прізвище, ім'я, по батькові.
2. Дата і місце народження.
3. Відомості про батьків.
4. Освіта (зазначаються навчальні заклади та періоди навчання).
5. Трудова діяльність (якщо є).
6. Досягнення, нагороди, участь у заходах (за потреби).
7. Дата й підпис.

194. *Прочитайте. Складіть автобіографію за поданим зразком.*

Автобіографія

Я, Петренко Андрій Сергійович, народився 1 вересня 2012 року в місті Тирасполь.

lroik.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Мій батько, Петренко Сергій Володимирович, працює інженером, а мати, Петренко Олена Миколаївна, — лікарем.

У 2019 році я пішов до першого класу Тираспольської середньої школи №3, де зараз навчаюся у 7-Б класі.

Займаюся літературою, є переможцем міського конкурсу творчих робіт. Також захоплююся волейболом і є членом шкільної команди.

15.09.2025 р. Петренко А. С.

§ 32. Частини мови. Особливості правопису різних частин мови

195. *Прочитайте текст. Назвіть у кожному реченні частини мови.*

Багато предметів, які нас оточують, зроблені з природних матеріалів — одного або кількох. З найдавніших часів люди використовували ці матеріали: вони виготовляли тканини з натуральних волокон, будували будинки з очерету* і дерева, обробляли каміння і метали, створюючи різні предмети. Проте сучасна людина, що використовує природні матеріали сьогодні, повинна думати про те, що їхні запаси не безмежні *(З посібн.)*.

196. *Визначте рід і відміну кожного з наведених іменників. Які з іменників не належать до жодної з відмін? Виділені слова поставте в орудному відмінку.*

Круча, бадилля, пташа, **нежить,** шосе, Данило, вікно, дріжджі, **яблуня,** море, мова, ООН, немовля, **корінь,** курча, **мати, тінь,** притча, **любов, іронія,** ноша, кухня, теля, **зустріч,** екзамен.

197. *Від поданих іменників утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові. Виділіть суфікси.*

Василь, Дмитро, Ілля, Андрій, Микола, Ігор, Сава.

198. *Провідміняйте в однині і множині іменники. Виділіть закінчення.*

Мрія, яблуко, піч, лоша.

199. *Утворіть від поданих прикметників просту і складену форми вищого і найвищого ступенів порівняння.*

Молодий (дослідник), коротка (ніч), міцне (здоров'я), гарне (обличчя), глибокий (яр), дорога (книга).

200. *Запишіть, замінюючи цифри словами. Провідміняйте виділений числівник.*

Сума чисел дорівнює 456 173; від **387** відняти 76; додати 16 до 194.

201. *Запишіть займенники, знімаючи риску.*

Ні/про/що, хто/сь, аби/який, ні/від/кого, казна/до/кого, будь/що, де/хто, що/небудь, ні/для/кого, який/сь, будь/до/кого, аби/хто, казна/на/чому, чий/небудь, ні/про/що, скільки/небудь, будь/хто, де/який, аби/що, хтозна/до/якого, котрий/сь.

202. *Від неозначеної форми дієслова утворіть форми І особи однини. Які чергування приголосних відбуваються у дієсловах при дієвідмінюванні?*

Їздити, мазати, пити, прати, сидіти, возити, водити, їсти, радити, будити, гасити, платити, пустити, гладити.

203. *Прочитайте речення. Випишіть дієслова. Визначте їх вид, час, число, особу або рід.*

1) Аби хліб, а зуби знайдуться. 2) Береженого Бог береже. 3) Біда помучить і мудрості научить. 4) В тихому болоті чорти водяться. 5) Гірко заробиш — солодко з'їси. 6) Їв би кіт рибку, а в воду не хоче. 7) Дружба родиться в біді, а гартується в труді. 8) Вартість здоров'я знає лише той, хто його втратив.

204. *Спишіть, розкриваючи дужки.*

1. 1) (Не)хтувати здоров'ям — (не)хтувати життям. 2) (Не)здужаю третього хліба з'їсти. 3) Книжка язика (не)має, а розуму навчає. 4) Ще назва є, а річки вже (не)має… 5) Рідна мова — (не)полова: її за вітром (не)розвієш *(З нар. тв.)*.

2. Не/виконане завдання; не/скопана, а зорана земля; не/прополені вчасно грядки; не/довантажена машина; картина не/домальована; не/доспівані пісні;

lrpk.rdkmt.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

квіти ще не/зірвані; не/здійснена мною мрія; не/стихаючий шум; не/доплетений кошик; мною не/підметена підлога; не/сказане тобою слово.

205. *Прочитайте текст. Виконайте подані після нього завдання.*

Мамині очі. **Мамині** натруджені **руки** назавжди **вкарбувались*** у нашу пам'ять. У найтяжчі години скрути та радощів ми згадуємо **наших** матерів, подумки осягаємо їх нелегке життя, уявляємо риси обличчя й ті ж натруджені, пошерхлі, зашкарублі, але завжди ласкаві руки.

Пісенний образ матері — живий храм, повен смутку, страждання і нездійснених, але вічних сподівань і надій.

Через пісню я знову та знову уявляю всі стежки, всі життєві дороги, **пройдені** моєю матір'ю... І знову стишуюся, стаю непорушним чи занімілим, коли зачую пісню над колискою. Цю легкокрилу, повну таємничої зваби, колискову птаху. З нею ми засинали і швидше виростали в снах.

Той, хто не чув материнської пісні, зостався бідним на все життя.

Думаю про матір — то радість, то урочиста пам'ять, що завжди з нами. **Вклоняючись** вам, дорога нене, я славлю найвеличніше на землі — материнство. Матерям завжди сниться, уявляється, бачиться світла доля дітей. На дорогу вони дарують нам вишиваний рушник і хліб-сіль, чорним та червоним вишивають сорочки. На добро, на життя, на любов *(М. Сингаївський).*

1) Визначте тему та головну думку тексту.
2) До якого стилю та типу мовлення належить текст?
3) Випишіть дієслівні форми. Поясніть орфограми.
4) Зробіть морфологічний розбір виділених слів.
5) Випишіть речення з тире. Підкресліть граматичну основу. Поясніть пунктограми.
6) Зробіть синтаксичний розбір третього речення.

206. *Виконайте тестові завдання.*

І варіант

*1. У якому відмінку вжитий виділений іменник у реченні «На Маковія пекли **пироги** та коржі з маком»?*
а) називний; б) родовий; в) знахідний; г) місцевий.

2. У якому імені по батькові допущено помилку?
а) Григорівна; б) Григорійович; в) Сергійович; г) Сергіївна.

*3. Який іменник в орудному відмінку однини має закінчення **-ою**?*
а) вишня; б) яблуня; в) тиша; г) річка.

4. У якому рядку правильно утворено форму прикметника вищого ступеня порівняння?
а) кращий; в) прегарний;
б) білявенький; г) більш гірший.

5. У якому рядку допущено помилку при відмінюванні кількісного числівника?
а) п'ятидесяти; в) п'ятдесятьма;
б) п'ятдесятьом; г) на п'ятдесятьох.

6. У якому реченні виділене слово є сполучником, і його треба писати разом?
а) **Про/те**, що буде далі, я думать не хотів.
б) Мій біль бринить, **за/те** коли сміюся, то сміх мій рветься джерелом на волю!
в) Отак би й слухав **про/те**, як весело козак обманював турецького султана.
г) Не **за/те** вовка б'ють, що він сірий, а **за/те**, що вівцю з'їв.

7. У якому рядку всі займенники пишуться через дефіс?
а) який/небудь, хтозна/ким, будь/у/кому;
б) аби/чий, ні/в/кого, де/якому;
в) будь/ким, казна/що, хтозна/якому;
г) аби/з/ким, ані/чий, що/небудь.

*8. У якому рядку всі слова з часткою **не** пишуться разом?*
а) не/навидіти, не/зчутися, не/хтувати;
б) не/розповісти, не/довантажити, не/відповідати;
в) не/добачати, не/кричати, не/притомніти;
г) не/вгавати, не/прочитати, не/доробити.

irork.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

9. У якому рядку всі дієприкметники з часткою **не** *пишуться окремо?*
а) не/засіяна нива, досі не/напоєний, не/пошита до свята;
б) не/розглянуте питання; не/дописаний твір; ще не/випрасувана білизна;
в) не/фарбована підлога, не/розгадана таємниця, не/сказані слова;
г) не/переглянутий нами фільм; не/зіграна ще роль; не/куплені, а подаровані квіти.

10. До якої частини мови належить виділене слово?
Завтра *знову мене чекає подорож…*
а) іменник; б) дієслово; в) числівник; г) прислівник.

ІІ варіант

1. У якому відмінку вжитий виділений іменник у реченні «Місяць висів серед ясного неба сірою малопомітною ***плямою****»?*
а) називний; б) родовий; в) знахідний; г) орудний.

2. У якому імені по батькові допущено помилку?
а) Анатолієвич; в) Петрович;
б) Феодосійович; г) Сергійович.

3. Який іменник в орудному відмінку однини має закінчення ***-ею****?*
а) мати; б) каша; в) сестра; г) море.

4. У якому рядку правильно утворено форму прикметника вищого ступеня порівняння?
а) більшіший; в) грамотніший;
б) трохи маленький; г) більш чистіший.

5. У якому рядку допущено помилку при відмінюванні кількісного числівника?
а) восьмисот; в) восьмистами;
б) восьмистам; г) на восьмистах.

6. У якому реченні виділена сполука слів НЕ Є сполучником, і її треба писати окремо?

а) Здається, ніби мирна днина, **про/те** чорнобильська біда не поминула без сліда, і гіркота пече полинна.
б) Лине супокійна й нешвидка ріка, та **за/те** ж яка вона глибока!
в) Старому ніяково було **за/те**, що виявив перед незнайомою людиною слабкість.
г) Нічого нам у спадщину не сховано, **про/те** ми здобули собі усю красу духовного.

7. У якому рядку всі займенники пишуться разом?
а) хто/сь, ні/який, аби/з/ким;
б) ні/хто, ні/чийого, аби/що;
в) ні/чого, ні/що, ні/з/кого;
г) де/кого, кому/сь, будь/хто.

8. У якому рядку всі слова з часткою ***не*** *пишуться окремо?*
а) не/доварити, не/дочувати, не/хтувати;
б) не/домовитися, не/навидіти, не/приїхати;
в) не/надіятися, не/працювати, не/знати;
г) не/говорити, не/добачати, не/волити.

9. У якому рядку всі дієприкметники з часткою ***не*** *пишуться разом?*
а) не/скошена трава, не/полита досі розсада, не/бачена краса;
б) не/закінчена розмова, не/замкнені двері, ще не/дозрілі хліба;
в) не/допрацьована стаття, не/куплені вчасно, відповідь не/продумана;
г) не/дописаний лист, не/помічений факт, не/вивчений вірш.

10. До якої частини мови належить виділене слово?
Влітку *ми поїдемо відпочивати…*
а) іменник; б) прислівник; в) числівник; г) дієслово.

§ 33. Словосполучення. Просте речення. Розділові знаки у простому реченні

207. *Прочитайте речення. Випишіть усі можливі словосполучення, зробіть їх синтаксичний розбір.*

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
lrnpk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Щодня лелеки літали на болото, ловили там жаб, вужів і приносили своїм пташенятам *(З посібн.)*.

208. *Запишіть речення. Підкресліть узагальнювальні слова й однорідні члени відповідно до їх синтаксичної ролі. Поясніть вживання розділових знаків.*

1) У нашому городі росте все: морква, капуста, буряки і картопля. 2) На будинках, на деревах, на парканах — всюди сніг. 3) Усе в дитячій бібліотеці: і гарно оформлені вітрини, і виставки, і книжкові полиці — захоплює маленького читача *(З посібн.)*.

209. *Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їх синтаксичної ролі.*

1) Красива темнолиця і темноока жінка з подивом зупинилася підійшла до Ярини оглянула дівчину коня сани і заговорила співучою мовою *(М. Стельмах)*. 2) Він читав і підспівував і муркотів під ніс нехитрі співучі рядки напам'ять заучував з десяток сторінок *(В. Близнець)*. 3) А тим часом хурделиця плела навколо холодні сіті турляла його в груди залітала під повіки вибивала з них сльози і заморожувала їх на щоках *(М. Стельмах)*. 4) Мабуть уночі пронеслася буря з дощем вихром столочила нескошений хліб порвала телефонні дроти *(В. Близнець)*. 5) Вітер з години на годину дужчав рвав сніг з землі крутив його на всі боки вихорив на всі сторони *(П. Мирний)*.

210. *Прочитайте речення. Назвіть звертання і вставні слова.*

1) Дорогий діду, а які у сонця ключі? *(М. Стельмах)*. 2) Де ти бродиш, моя доле? *(Д. Писаревський)* 3) Буває, часом сліпну од краси *(Л. Костенко)*. 4) Рости, моя пташко, мій маковий цвіте, Розвивайся, поки твоє серце не розбите... *(Т. Шевченко)* 5) І я був неправий, звичайно *(О. Довженко)*. 6) Спи, дитятко, сном міцним *(М. Рильський)*. 7) Ніжність, наприклад, описати математично не можна *(В. Собко)*. 8) На його думку, ситуація набуває загрозливого характеру *(Ю. Бедзик)*.

211. *Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Підкресліть дієприкметникові та дієприслівникові звороти відповідно до їх синтаксичної ролі.*

1) Богдан тихцем увійшов до хати ступнув пару кроків і за щось зачепившись ледве не розтягнувся на долівці *(М. Стельмах)*. 2) Вкинуте у землю зерно за один рік дає тисячі зерен а золотий мішок вік буде лежати в землі

і нічого не вродить *(З посібн.)*. 3) Листя сповнене привіту буде з вітром шепотіти *(В. Сосюра)*. 4) Дерева хитались і від страху наїживши голі віти ніби силкувались втекти *(В. Винниченко)*. 5) Розлився її тонкий голос дедалі все дужчаючи та піднімаючись угору *(Панас Мирний)*. 6) Рука засмагла від роботи нам сіє благодатний мир *(М. Рильський)*.

212. *Складіть речення за поданими схемами. Поясніть вживання розділових знаків.*

1) «П», — а.
2) «П!» — а.
3) А: «П?»
4) «П, — а. — П!»

213. *Зробіть синтаксичний розбір речень.*

1) Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою *(М. Коцюбинський)*. 2) Пісня і праця — великі дві сили *(І. Франко)*. 3) Роботу роблять старанням і вмінням, ладом і терпінням, зусиллям і сумлінням *(Нар. тв.)*. 4) Материнське пестування й любов, піклування батькове, дитячі забавки, радощі й горе — все докупи злилося, перепліталося *(Б. Грінченко)*. 5) Талановите треба помічати завжди і скрізь, підтримуючи його, підносити *(П. Загребельний)*. 6) Розкажи ж мені, сивий діду, про свої пережиті дні *(Д. Загул)*.

§ 34. Узагальнення вивченого в 5–9 класах

214. *Прочитайте текст. Виконайте подані після нього завдання.*

Краса природи

1) Спілкування з природою дає нам радість. 2) Чому? 3) Мабуть, тому, що природа — це невичерпне джерело краси, яка не може залишити байдужою навіть найчерствішу людину.

4) Краплини ранкової роси можуть сяяти прекрасніше, ніж дорогоцінне каміння. 5) А саме каміння вважається дорогоцінним хіба ж не тому, що воно своєю красою може зачарувати людину?

6) Травинка, що вперто пробивається крізь сірий асфальт, безодня нічного зоряного неба, ласкаве чи сердите море, громаддя гір, ширяння орла або політ

library.iakmet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

бджоли, нічні співи солов'я або вигин лебединої шиї — усе це несе в собі невичерпний заряд краси.

7) Не випадково багато видатних мислителів і письменників, зодчих і композиторів прагнули втілити у своїх творах нетлінну красу природи. 8) І навіть її відображення в їхніх творах не перестає хвилювати нас.

9) Світ природи сповнений дивовижних барв, чудових звуків, досконалих рухів і форм. 10) І треба лише ширше розплющити очі й уважно прислухатися, щоб стати володарем казкових скарбів і невичерпної радості, порівняно з якими всі інші цінності світу здаються не такими вже й значними *(Р. Арцишевський)*.

1) Визначте тему та головну думку тексту.

2) До якого стилю та типу мовлення належить текст?

3) Запишіть фонетичною транскрипцією слова ***джерело, своєю, бджоли, солов'я, світ.***

4) Зробіть морфемний розбір слів ***залишити, прекрасніше, лебединої.***

5) Випишіть з тексту по 2 іменники I, II та III відміни. Визначте їх відмінок.

6) Випишіть з третього речення прикметник простої форми вищого ступеня порівняння.

7) З 6 речення випишіть зворотний займенник. Визначте його відмінок.

8) З 7 речення випишіть дієслово минулого часу.

9) Серед речень 9–10 знайдіть і випишіть дієприкметник.

10) Випишіть з тексту по одному словосполученню, утворене способом узгодження і керування.

11) Запишіть номер речення, у якому є вставне слово.

12) Випишіть 6 речення. Підкресліть граматичну основу.

13) Зробіть синтаксичний розбір 7 речення.

14) Накресліть схему 3 речення.

215. *Виконайте тестові завдання.*

І варіант

1. У якому слові буквосполучення ***дж*** *або* ***дз*** *передає один звук?*

а) підживити; в) віджати;
б) дзеленчання; г) відзвучати.

2. У якому слові НЕ відбувається зміна приголосного звука при додаванні суфікса ***-ськ-****?*

а) товариш; б) студент; в) чех; г) перекладач.

3. Укажіть іншомовне слово, яке є синонімом до власне українського слова ***доказ.***

а) теорема; б) формула; в) ін'єкція; г) аргумент.

4. Укажіть фразеологізм, який має значення ***вперта людина****.*

а) латка на латці; в) біла ворона;
б) хоч кіл на голові теши; г) як рак свисне.

5. Яке слово не має закінчення?

а) ранковий; б) ранок; в) зранку; г) вранішній.

6. У якому відмінку вжитий виділений іменник у реченні «Звичаї і обряди мають свій національний ***характер****»?*

а) називний; в) знахідний;
б) родовий; г) місцевий.

7. Укажіть прикметник, від якого можна утворити форми ступенів порівняння.

а) пресильний; в) лисий;
б) дорогий; г) кароокий.

8. У якому рядку в усіх слова пишеться м'який знак?

а) нян..чин, дон..чин, мен..ше;
б) дз..об, війс..ко, друкарен..;
в) біл..чин, запоріз..кий, батал..йон;
г) україн..с..кий, сопіл..ці, прізвис...ко.

9. У якому рядку в усіх словах пишеться апостроф?

а) б..юджет, в..ється, матір..ю;
б) над..ярний, кор..явий, плем..я;
в) валер..янка, Лук..яненко, верб..я;
г) різьб..яр, пів..ями, здоров..я.

ioipk.iatnet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

10. У якому рядку в усіх словах пишеться префікс ***при-****?*

а) пр..своїти, пр..злий;
б) пр..зидент, пр..крашати;
в) пр..відкритий, пр..добрий;
г) пр..бережний, пр..в'язати.

11. У якому реченні НЕПРАВИЛЬНО розставлено розділові знаки при звертанні?

а) Привіт, уклін низький вам, пані.
б) Люба панно, дайте руку!
в) Прекрасна донно, не зважайте на милі усмішки й слова.
г) Швидко, швидко ми побачимось, рідна, матінко моя.

12. У якому реченні НЕПРАВИЛЬНО розставлено розділові знаки при прямій мові?

а) Іде та й людей питає: «А де тут дорога до рідного краю?»
б) «Не барися, мій синочку, швидше повертайся!»: сказав старий.
в) «Якщо є учень, учитель знайдеться», — стверджує східна мудрість.
г) Колись турботливо і строго казала матінка мені: «Гляди, аби тобі дорогу не перейшли упорожні!»

13. У якому безсполучниковому реченні між його частинами треба поставити тире (розділові знаки пропущено)?

а) Друзі розповідали подробиці втеча готувалась давно.
б) Віз ламається чумак розуму набирається.
в) Усе ясно великого бажання вчитися ти не маєш.
г) Вихід із становища один потрібні негайні енергійні заходи.

14. Складне речення з підрядним обставинним часу утвориться, якщо частину ***коли випікають паску*** *вписати замість крапок у реченні.*

а) Я дуже люблю день, … .
б) Відчуття свята посилюється, … .
в) Нагадай час, … .
г) Завжди збираємося того вечора, … .

15. Розставте розділові знаки. Укажіть цифри, на місці яких повинні стояти коми.

Скільки б книжок ми не читали (1) їх герої неодмінно шукають сенсу життя (2) помиляються (3) розчаровуються (4) і шукають знов свою дорогу.

ІІ варіант

1. У якому слові буквосполучення ***дж*** *або* ***дз*** *передає один звук?*

а) джентльмен; в) переджнивний;
б) підживити; г) відзначити.

2. У якому рядку в усіх словах не відбувається зміна приголосних звуків при додаванні суфікса ***-ськ-****?*

а) француз; в) козак;
б) латиш; г) президент.

3. Укажіть іншомовне слово, яке є синонімом до українських слів ***зустріч, побачення.***

а) прийом; б) тріумф; в) аншлаг; г) рандеву.

4. Укажіть фразеологізм, який має значення ***нечесно наживатися****.*

а) вбивати клин; в) спускатися з неба на землю;
б) гріти руки; г) оббивати пороги.

5. Яке слово НЕ МАЄ закінчення?

а) льотчик; б) літак; в) політ; г) літати.

6. У якому відмінку вжитий виділений іменник у реченні «Звичаї і обряди мають свій національний ***характер****»?*

а) називний; в) знахідний;
б) родовий; г) місцевий.

7. Укажіть прикметник, від якого можна утворити форми ступенів порівняння.

а) низький; в) хворий;
б) гнідий; г) дерев'яний.

irolok.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

8. У якому рядку в усіх слова пишеться м'який знак?

а) віл..но, стіл..ці, товарис..кий;

б) щас...тя, кін..чик, молот..ба;

в) селян..с..кий, Степан..чук, л..отчик;

г) т..охкати, квіт..ці, кізон..ці.

9. У якому рядку в усіх словах пишеться апостроф?

а) духм..яний, пів..юрти, поголів..я;

б) рутв..яний, з..їздити, дерев..яний;

в) м..ятний, зів..ялий, р..юмсати;

г) круп..яний, трьох..ярусний, арф..яр.

10. У якому рядку в усіх словах пишеться префікс ***при-****?*

а) пр..їхати, пр..бережний;

б) пр..морозити, пр..подобний;

в) пр..бігти, пр..звисько;

г) пр..вітний, пр..довго.

11. У якому реченні НЕПРАВИЛЬНО розставлено розділові знаки при звертанні?

а) Мамо ви чуєте? Вітер з долини цілує червоне серце калини.

б) Бабусенько! Скажи мені, де я?

в) Вітре дужий, вітре скорий, кидаєш мені докори!

г) Вітре, вітре, дми на ватру, постав мені, вітре, варту.

12. У якому реченні НЕПРАВИЛЬНО розставлено розділові знаки при прямій мові?

а) «Ой не плач же, мамо, не журись!» — піснею повіяло на мене.

б) «Обережно, тут слизько, дивися, — каже мама мені: не впади!»

в) В години журливі, тамуючи сльози та болі, нам мати казали, як рідний лишали поріг: «В житті, як на довгій ниві, доволі добра й любові, в житті, як на довгій ниві, немало й тернистих доріг».

г) «Чого ж плачеш, моє серце?» — Петро запитає.

13. У якому безсполучниковому реченні між його частинами треба поставити тире (розділові знаки пропущено)?

а) Саду нашого не впізнати густим роєм білого цвіту обліпило кожну гілочку.

б) Облітають квіти обриває вітер пелюстки печальні в синій тишині.

в) Та диво дивне в лютій тісноті я відчуття безмежжя не втрачаю.

г) Та сам я шукав не істини модні розшукую в хаосі власну особу.

14. Складне речення з підрядним обставинним мети утвориться, якщо частину ***повертаюсь додому*** *вписати замість крапок у реченні.*

а) Як тільки велике свято, … .

б) …так що готуйте, мамо, вечерю.

в) Коли тяжко на душі, … .

г) … , аби розвіяти сум і тривогу.

15. Розставте розділові знаки. Укажіть цифри, на місці яких повинні стояти коми.

Якби не жовте листя в садках (1) то (2) можна було б подумати (3) що надворі (4) не бабине літо (5) а справжнє літо.

irunk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ЦІКАВА СТОРІНКА

Цікаві факти про мови світу

1 Приблизно 40 % мов світу перебувають під загрозою зникнення. Це переважно мови корінних народів, якими говорять нечисленні групи. Багато з цих мов не мають писемної форми і передаються усно, що робить їх особливо вразливими.

2 Інтернет та мови:

- Англійська домінує в інтернеті, хоча інші мови, такі як китайська й іспанська, також швидко набирають популярності.
- Понад 55 % веб-контенту представлено англійською, що робить її найпоширенішою мовою інтернету.

3 У багатьох мовах світу слово «мама» звучить схоже через те, що діти природно вимовляють звуки «ма» та «мам», коли вчаться говорити.

4 У китайській мові відсутні граматичні часи. Наприклад, чи дія сталася вчора, сьогодні чи відбудеться завтра, визначається лише контекстом або додатковими словами.

5 Шумерська вважається найдавнішою писемною мовою, відомою науці. Її писемність, клинопис, з'явилася близько 3100 року до нашої ери.

(З Інтернету)

РОЗРІЗНЯЙ
наголоси в українській і російській мовах

Українська мова	Російська мова
кОлесо	колесО
тЕмно	темнО
вузькИй	Узкий
хвАлений	хвалЁный
яблунЕвий	Яблоневый

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ЦІКАВА СТОРІНКА

ПАРОНІМИ

АНОТАЦІЯ — НОТАЦІЯ

Анота́ція — коротка, стисла характеристика змісту статті, книжки *(анотація до підручника)*.

Нота́ція — система умовних позначень; догана, повчання людині, що припустилася якоїсь помилки *(нотація начальника)*.

ВІРШОВАНИЙ — ВІРШОВИЙ

Віршо́ваний — написаний віршем *(віршований твір)*.

Віршови́й — який стосується вірша, його форми, структури *(віршовий розмір)*.

ПОВНОВАЖЕННЯ — УПОВНОВАЖЕННЯ

Повнова́ження — право, надане зазначеній особі на проведення певних дій (заходів) *(здійснювати свої повноваження)*.

Уповнова́ження — надання певній особі дозволу (прав) говорити (діяти) від імені іншої особи *(за уповноваженням керівництва)*.

ІНШОМОВНІ СЛОВА ТА ЇХНІ УКРАЇНСЬКІ ВІДПОВІДНИКИ

голкіпер – воротар демонстрація – показ індустрія – промисловість	інертний – байдужий моментальний – миттєвий параметр – величина

ilook.ioknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

РОЗДІЛ ІІ
ЛІТЕРАТУРА

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

РОДИННО-ПОБУТОВІ ПІСНІ

Родинно-побутовими піснями називають такі пісні, у яких ідеться про особисте життя людини (кохання, сімейні стосунки, родинні драми, конфлікти тощо).

До родинно-побутових належать:

— пісні про кохання;

— пісні про сімейне життя.

Пісні про кохання становлять найбільший масив родинно-побутової лірики. У них оспівано перше несміливе почуття і відважну боротьбу за щастя з коханою людиною, і сумніви та образи, і біль розлуки, і невтішне горе зраджених і покинутих, і гадки про одруження, про майбутню долю та ін.

Пісні про сімейне життя оспівують радість і смуток, щастя материнства й горе сирітства, сімейну злагоду й незгоду. До пісень про родинне життя належать *колискові, дитячі, жартівливі, вдовині, сирітські.*

Місяць на небі, зіроньки сяють...

Місяць на небі, зіроньки сяють.
Тихо по морю човен пливе.
В човні дівчина пісню співає,
А козак чує, серденько мре.
Пісня та мила, пісня та люба —
Все про кохання, все про любов,

Як ми любились та й розійшлися.
Тепер зійшлися навіки знов.
Ой очі, очі, очі дівочі.
Темні, як нічка, ясні, як день.
Ви ж мені, очі, вік вкоротили.
Де ж ви навчились зводить людей?

— Який настрій створює пісня? Які почуття викликає?
— Хто є головними героями пісні? Що можна сказати про їхні взаємини?
— Що символізують образи місяця, зірок та човна?
— Які почуття передаються у першій строфі? Як вони відображають стан козака?
— Про що співає дівчина в човні? Яке значення її пісня має для козака?
— Чому козак називає дівочі очі такими особливими? Що вони символізують?
— Знайдіть у тексті художні засоби (епітети, метафори, порівняння). Яку роль вони відіграють у тексті?

Цвіте терен, цвіте терен...

Цвіте терен, цвіте терен,
А цвіт опадає.
Хто в любові не знається,
Той горя не знає.
А я молода дівчина,
Та й горя зазнала,
Вечероньки не доїла,
Нічки не доспала.

Візьму в руки кріселечко,
Сяду край віконця.
Іще очі не дрімали,
А вже сходить сонце,
Хоч дрімайте, не дрімайте —
Не будете спати.
Десь поїхав мій миленький
Іншої шукати.

— Який настрій передає пісня?
— Що символізує терен, який цвіте і скидає цвіт?
— Як ви розумієте слова «Хто в любові не знається, той горя не знає»?
— Чому дівчина говорить про своє горе? Які життєві труднощі вона описує?
— Як у тексті показано переживання героїні через любов і втрату?
— Як ви думаєте, чи є надія для героїні на примирення або нове щастя?
— Чи може ця пісня бути близькою сучасній молоді? Чи актуальні її теми сьогодні?
— Порівняйте текст пісні «Цвіте терен» з іншими народними піснями про кохання. У чому їхня схожість і відмінність?

mipryadkmet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Сонце низенько...

Сонце низенько, вечір близенько —
Вийди до мене, моє серденько!
Ой вийди, вийди, та не барися,
Моє серденько, розвеселиться.
Ой вийди, вийди, серденько Галю,
Серденько, рибонько, дорогий кришталю!
Ой вийди, вийди, не бійсь морозу, —
Я твої ніженьки в шапочку вложу!
Через річеньку, через биструю
Подай рученьку, подай другую!
Ой біда, біда, який я вдався, —
Брів через річеньку, та не вмивався.
Ой завернуся та умиюся,
На свою милую хоч подивлюся.
«Ой не вертайся та не вмивайся,
Тиж мені, серденько, й так сподобався.
Ой там криниця під перелазом —
Вмиємось, серденько, обоє разом.
Моя хустина шовками шита,
Утремось, серденько, хоч буду бита.
Битиме мати, знатиму, за що:
За тебе серденько, не за ледащо!»

— Який настрій створює пісня? Які почуття вона передає?
— Як змальовано стосунки між хлопцем і дівчиною?
— Чому дівчина не хоче, щоб хлопець повертався до річки?
— Як у тексті розкривається тема щирої любові?
— Яку роль у пісні відіграє образ природи?
— Чи можна сказати, що пісня має щасливий фінал? Чому?

НАРОДНІ БАЛАДИ

Балада — це невеликий віршований сюжетний твір фольклорного походження, в основі якого лежить незвичайна подія легендарно-історичного чи соціально-побутового змісту.

Основні риси балади:
— романтична піднесеність;
— елементи фантастики;
— трагічний фінал;
— моралізаторство.

Ой летіла стріла...

Ой летіла стріла
З-за синього моря.
Ой де ж вона впала?
На вдовинім полі.
Кого ж вона вбила?
— Вдовиного сина.
Немає нікого
Плакати по ньому.
Летять три зозуленьки,
І всі три рябенькі:
Одна прилетіла,
В головоньках сіла;
Друга прилетіла.
Край серденька сіла;
Третя прилетіла
Та в ніженьках сіла.
Що в головках сіла —
То матінка рідна;
Сіла край серденька —
То його миленька;
А в ніженьках сіла —
То його сестриця.
Де матінка плаче.
Там Дунай розлився;
Де плаче сестриця,
Там слізок криниця;
Де плаче миленька —
Там земля сухенька.
Ой матінка плаче.
Поки жити буде;
А сестриця плаче.
Поки не забуде;
А миленька плаче,
Поки його бачить.
В суботу сваталась,
В неділю вінчалась,
А у понеділок
Нагайка шуміла
Коло її тіла.

— Про яку трагічну подію розповідається в баладі?
— Як у тексті передається страждання близьких через втрату героя?
— Чому стріла впала саме «на вдовинім полі»? Що це може символізувати?
— Як у баладі змальовано почуття матері, милої та сестри? Чим вони відрізняються? Як змальовується їх скорбота через образи природи?
— Які символи використовуються у баладі? Що вони означають?
— Знайдіть епітети та метафори в тексті. Як вони підсилюють емоційний вплив балади?

ipk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА (1722—1794)

Григорій Савич Сковорода — видатний український філософ, поет, педагог і музикант, який залишив глибокий слід у культурній спадщині українського народу.

Народився 3 грудня 1722 року в селі Чорнухи на Полтавщині в козацькій родині. З раннього віку виявляв інтерес до навчання та музики. Навчався в Києво-Могилянській академії, де здобув ґрунтовні знання з філософії, богослов'я та мов.

У 1745—1750 роках подорожував Європою, зокрема відвідав Угорщину, де ознайомився з європейськими культурними та філософськими течіями. Після повернення викладав поетику в Переяславському колегіумі, а згодом — етику та грецьку мову в Харківському колегіумі. Його нетрадиційні методи навчання та вільнодумство часто викликали суперечки з церковною владою.

Сковорода прагнув досягти гармонії між внутрішнім світом людини та навколишнім середовищем. Він проповідував ідею «сродної праці» — заняття, яке відповідає природним нахилам людини та приносить їй задоволення. Його твори, зокрема «Сад божественних пісень» та «Байки харківські», відзначаються глибоким символізмом і моральними настановами.

Останні роки життя Сковорода провів як мандрівний філософ, відмовившись від постійного місця проживання та матеріальних благ. Він помер 9 листопада 1794 року в селі Іванівка на Харківщині. На його могилі викарбувано слова: «Світ ловив мене, та не спіймав», що символізує його прагнення до духовної свободи та незалежності.

Григорій Сковорода залишається знаковою постаттю в українській культурі, його ідеї та твори продовжують надихати й сьогодні.

Всякому місту — звичай і права...

Всякому місту — звичай і права,
Всяка тримає свій ум голова;
Всякому серцю — любов і тепло,
Всякеє горло свій смак віднайшло.
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.

Панські Петро для чинів тре кутки,
Федір-купець обдурити прудкий,
Той зводить дім свій на модний манір,
Інший гендлює, візьми перевір!
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.

Той безперервно стягає поля,
Сей іноземних заводить телят.
Ті на ловецтво готують собак,
В сих дім, як вулик, гуде від гуляк.
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.

Ладить юриста на смак свій права,
З диспутів учню тріщить голова,
Тих непокоїть Венерин амур,
Всякому голову крутить свій дур.
В мене ж турботи тільки одні,
Як з ясним розумом вмерти мені.

Знаю, що смерть — як коса замашна,
Навіть царя не обійде вона.
Байдуже смерті, мужик то чи цар, —
Все пожере, як солому пожар.
Хто ж бо зневажить страшну її сталь?
Той, в кого совість, як чистий кришталь...

— Які життєві ситуації описує Г. Сковорода у творі? Які людські слабкості та пороки засуджує автор?

— Як зображені представники різних соціальних прошарків?

— Що означають слова «всякому місту — звичай і права»? Як вони стосуються людського життя?

topruknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Чому ліричний герой зосереджує увагу на «нав'язливих думах»?

— Як у творі розкривається тема смерті? Чому автор підкреслює її невідворотність?

— Як ви розумієте слова «Хто ж бо зневажить страшну її сталь? Той, в кого совість, як чистий кришталь»?

— Як ліричний герой розуміє гармонію між людською душею та совістю?

— Чи актуальні проблеми, порушені у творі, у сучасному суспільстві? Чому?

— Як би ви пояснили ідею про те, що «з ясним розумом вмерти» важливіше за багатство чи успіх?

— Як у творі відображено погляди Сковороди на життя, смерть і мораль?

Бджола та Шершень

— Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна? Чи знаєш ти, що плоди твоєї праці не стільки тобі самій, як людям корисні, а тобі часто і шкодять, приносячи замість нагороди смерть; одначе не перестаєш через дурість свою збирати мед. Багато у вас голів, але всі безмозкі. Видно, що ви без пуття закохані в мед.

— Ти поважний дурень, пане раднику,— відповіла Бджола.— Мед любить їсти й ведмідь, а Шершень теж не проти того. І ми могли б по-злодійському добувати, як часом наша братія й робить, коли б ми лише їсти любили. Але нам незрівнянно більша радість збирати мед, аніж його споживати. До сього ми народжені і будемо такі, доки не помремо. А без сього жити, навіть купаючись у меду, для нас найлютіша мука.

Сила:

Шершень — се образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого і народжені на те тільки, щоб їсти, пити і таке інше. А бджола — се символ мудрої людини, яка у природженому ділі трудиться. Багато шершнів без пуття кажуть: нащо сей, до прикладу, студент учився, а нічого не має? Нащо, мовляв, учитися, коли не матимете достатку?.. Кажуть се незважаючи на слова Сіраха: «Веселість серця — життя для людини» — і не тямлять, що природжене діло є для неї найсолодша втіха. Погляньте на життя блаженної натури і навчітеся. Спитайте вашого хорта, коли він веселіший? — Тоді,— відповість вам,— коли полюю зайця.— Коли заєць смачніший? — Тоді,— відповість мисливець, — коли добре за ним полюю.

Погляньте на кота, що сидить перед вами, коли він куражніший? Тоді, коли всю ніч бродить або сидить біля нори, хоча, зловивши, й не їсть миші.

Замкни в достатку бджолу, чи не помре з туги, в той час, коли можна їй літати по квітоносних лугах? Що гірше, ніж купатися в достатку і смертельно каратися без природженого діла? Немає гіршої муки, як хворіти думками, а хворіють думки, позбавляючись природженого діла. І немає більшої радості, аніж жити за покликанням. Солодка тут праця тілесна, терпіння тіла і сама смерть його тоді, бо душа, володарка людини, втішається природженим ділом. Або так жити, або мусиш умерти. Старий Катон чим мудрий і щасливий? Не достатком, не чином тим, що йде за натурою, як видно з Ціцеронової книжечки «Про старість»...

Але ж розкусити треба, що то значить — жити за натурою. Про се сказав древній Епікур таке: «Подяка блаженній натурі за те, що потрібне зробила неважким, а важке непотрібним».

— Про що розмовляють Бджола і Шершень? Які основні теми вони обговорюють?

— Як Бджола пояснює своє ставлення до праці?

— Яку позицію займає Шершень, і як він сприймає працю Бджоли?

— Чому Бджола стверджує, що «збирати мед» для неї важливіше, ніж його їсти?

— Що символізують Бджола та Шершень у творі? Як їхні образи співвідносяться з типами людей?

— Як слова «Веселість серця — життя для людини» пов'язані з основною ідеєю байки?

— Які художні прийоми використовує Сковорода, щоб підкреслити протиставлення Бджоли та Шершня?

— Як у творі висміюються людські слабкості, зокрема лінощі та паразитизм?

— Уявіть, що Шершень змінив свою точку зору після розмови з Бджолою. Напишіть, яким був би його монолог.

Афоризм — це стислий влучний оригінальний вислів відомих людей, що набув поширення в народі через влучність, дотепність чи широту філософських узагальнень.

Афоризми

Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Як любов до науки пов'язана з постійним самовдосконаленням?
— Чи погоджуєтесь ви з думкою, що любов до навчання є головним мотивом для розвитку?
— Чому людина, яка навчається, іноді може здаватися бездіяльною?

Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.

— Чи погоджуєтесь ви з думкою, що любов залежить від нашого ставлення до інших?
— Чому, щоб тебе любили, важливо самому проявляти почуття?
— Як це твердження можна застосувати у сучасному житті?

Добрий розум робить легким будь-який спосіб життя.

— Як розум впливає на здатність долати труднощі?
— Чому розум важливіший за фізичну силу чи матеріальні ресурси?
— Наведіть приклади, коли раціональне мислення допомагало у складних ситуаціях.

Бери вершину і матимеш середину.

— Що означає «брати вершину»? Як це пов'язано із прагненням до високих цілей?
— Чому, намагаючись досягти найвищого, людина отримує хоча б середній результат?
— Як цей афоризм можна застосувати до вашого життя? Чи вважаєте ви, що потрібно ставити перед собою високі цілі?

З усіх утрат втрата часу найтяжча.

— Чому час має таке важливе значення для людини?
— Як втрата часу впливає на наше життя? Наведіть приклади.
— Чи можна уникнути марнування часу? Як це зробити?

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

У тих, хто душею низький, найкраще з написаного і сказаного стає найгіршим.

— Як ви розумієте поняття «душею низький»? Які якості характеризують таких людей?
— Як цей афоризм пов'язаний з умінням оцінювати культурні чи моральні цінності?
— Чи погоджуєтесь ви, що моральність людини впливає на її сприйняття мистецтва чи літератури? Чому?

Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга.

— Як ви розумієте різницю між «підступним ворогом» і «удаваним другом»?
— Чому удаваний друг є «отруйнішим» за ворога?
— Як цей афоризм можна пов'язати із сучасним суспільством і міжособистісними стосунками?

Збери всередині себе свої думки і в собі самому шукай справжніх благ. Копай всередині себе криницю для тої води, яка зросить і твою оселю, і сусідську.

— Що означає «збирати свої думки»? Чому важливо досягати внутрішньої гармонії?
— Як поняття «справжніх благ» пов'язане із самопізнанням?
— Чому Сковорода порівнює душу з криницею? Яка символіка криниці в цьому афоризмі?

Не за обличчя судіть, а за серце.

— Чому важливо оцінювати людей за їхніми вчинками, а не зовнішнім виглядом?
— Як цей афоризм пов'язаний із сучасними уявленнями про людську гідність?
— Чи мали ви в житті приклади, які підтверджують правдивість цього вислову?

loipk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ЛІТЕРАТУРА КІНЦЯ XVIII — ПОЧАТКУ XIX СТ.

ІВАН ПЕТРОВИЧ КОТЛЯРЕВСЬКИЙ (1769–1838)

Іван Петрович Котляревський народився 9 вересня 1769 року в Полтаві, у сім'ї козацько-старшинського походження. Його дитинство пройшло серед мальовничої природи, яка надихала майбутнього письменника на створення унікальних образів. Уже змалку Іван вирізнявся спостережливістю та жвавим інтересом до мови й народної творчості.

Свою освіту він здобував у Полтавській духовній семінарії (1780–1789), де вперше глибоко занурився у світ книжок і познайомився з античною літературою, яка пізніше вплинула на його творчість. У юності Котляревський працював домашнім учителем, і саме в селянських родинах він відкрив для себе багатство українського фольклору, прислів'їв та пісень, що стали джерелом його натхнення.

Його військова служба (1796–1808) теж позначилася на творчості. Брав участь у російсько-турецькій війні, але навіть на фронті не втрачав інтересу до літератури. Після повернення додому Іван Котляревський активно включився у громадське та культурне життя Полтави.

У 1798 році світ побачив його найвідоміший твір — **«Енеїда»**, переробка античного твору Вергілія, де герої перетворилися на українських козаків, а події наповнилися народним гумором, жартами й гострою сатирою. Це була перша пам'ятка нової української літератури, написана живою розмовною мовою.

Іван Котляревський також відомий як драматург. Його п'єси **«Наталка Полтавка»** та **«Москаль-чарівник»** стали основою для українського театру. Вони досі залишаються улюбленими творами багатьох поколінь, адже яскраво змальовують побут і характери простих людей.

Помер Іван Котляревський 10 листопада 1838 року в рідній Полтаві. Його творчість стала не лише літературним проривом, а й культурним явищем, що відкрило нову сторінку в історії української літератури.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

1798 р. — початок нової української літератури («Енеїда» І. Котляревського).

І. П. Котляревський — основоположник нової української літератури.

ЕНЕЇДА

«Енеїда» Івана Котляревського — це перший твір нової української літератури, написаний живою народною мовою.

«Енеїда» має незвичний жанр — це ***бурлескно-травестійна поема.***

Травестія (від франц. «перевдягати») — вид гумористичної поезії, близької до пародії, що є гумористичною чи сатиричною переробкою (перевдяганням) відомого твору із серйозного в жартівливий.

Бурлеск (від італ. «жарт») — жанр гумористичної поезії, в якій комізм досягається змалюванням у зниженому, пародійному тоні (вульгарно, грубою мовою) тем і образів, що про них прийнято говорити поважно, або, навпаки, тим, що про звичайні буденні речі говориться високим стилем, піднесено.

Поема — ліро-епічний віршований твір, у якому змальовані значні події і яскраві характери.

Енеїда
Поема
(Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША

Еней був парубок моторний
І хлопець хоть куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Но греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав;
Забравши деяких троянців,
Осмалених, як гиря, ланців,
П'ятами з Трої накивав.

Він, швидко поробивши човни,
На синє море поспускав,
Троянців насажавши повні,
І куди очі почухрав.
<…>

Побачивши це, Юнона, яка сина Венери «Енея любила — страх», побігла до бога вітрів Еола, щоб той здійняв бурю на морі й потопив троянців. За це вона обіцяла йому «дівку чорноброву», Еол розпустив свої вітри й здійняв шалену бурю. Еней пообіцяв Нептунові «півкопи грошей», щоб той утихомирив вітри. Коли буря стихла, троянці взялися готувати галушки, куліш й інші страви, бо любили добре поїсти, випити й поспати. Схвильована за свого сина, Венера йде до Зевса, який «тоді кружав сивуху і оселедцем заїдав». Зевс сказав,

iPrikmet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

що доля Енея вже вирішена: він поїде до Риму, «збудує сильне царство», «на панщину весь світ погонить» і «всім їм буде ватажок». Енеєве військо довго пливло морем і нарешті пристало до берега, де було місто Карфаген. А правила в ньому Дідона. Цариця закохалася в Енея, щодня влаштовувала бенкети, вечорниці, ігрища, робила все, щоб парубок аж на два роки забув про свою мету, про Рим. Зевс, випадково глянувши з Олімпа на землю, побачив, як гуляють троянці, розлютився і послав Меркурія, щоб він нагадав Енеєві про його призначення. Еней уночі втік від Дідони, а вона з горя спалила себе.

ЧАСТИНА ДРУГА

Після тривалого плавання по синьому морю троянці пристали до сицилійської землі, тут правив цар Ацест. Троянців прийняли гостинно. Еней вирішив улаштувати поминки по своєму батькові Анхізу. Поки їли, пили й гуляли, улаштовували кулачні бої й ігрища, Юнона послала свою служницю на землю, і та підмовила жінок спалити човни, щоб досадити п'яним чоловікам. Почалася велика пожежа. Розлючений Еней почав лаяти богів і просити в них дощу. Дощ пішов, і не всі човни згоріли. Уві сні Еней побачив батька. Анхіз сказав, що все буде гаразд, але він має навідатися до нього в пекло.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

<…>
Тепер Еней убрався в пекло,
Прийшов зовсім на инчий світ;
Там все поблідло і поблекло,
Нема ні місяця, ні звізд,
Там тілько тумани великі,
Там чутні жалобниї крики,
Там мука грішним не мала.
Еней з Сивиллою гляділи,
Якії муки тут терпіли,
Якая кара всім була.
<…>

Багатим та скупим вливали
Розтопленеє срібло в рот,

А брехунів там заставляли
Лизать гарячих сковород;
Які ж ізроду не женились,
Та по чужим куткам живились,
Такі повішані на крюк,
Зачеплені за теє тіло,
На світі що грішило сміло
І не боялося сих мук.
Всім старшинам тут без розбору,
Панам, підпанкам і слугам
Давали в пеклі добру хльору,
Всім по заслузі, як котам.
Тут всякиї були цехмистри,
І ратмани, і бургомистри,
Судді, підсудки, писарі,
Які по правді не судили
Та тілько грошики лупили
І одбирали хабарі.
<…>

Еней з ягою розглядали
Всі дива там, які були,
Роти свої пороззявляли
І очі на лоби п'яли;
Проміж собою все зглядались —
Всьому дивились, осміхались,
Еней то цмокав, то свистав.
От тут-то душі ликовали,
Що праведно в миру живали,
Еней і сих тут навіщав.
<…>

Велике тут було роздолля
Тому, хто праведно живе,
Так, як велике безголов'я
Тому, хто грішну жизнь веде;

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
lroipk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Хто мав к чому яку охоту,
Тут утішався тим до поту;
Тут чистий був розгардіяш:
Лежи, спи, їж, пий, веселися,
Кричи, мовчи, співай, крутися;
Рубайсь — так і дадуть палаш.

Не чванились, не величались,
Ніхто не знав тут мудровать,
Крий боже, щоб ні догадались
Брат з брата в чім покепковать;
Ні сердилися, ні гнівились,
Ні лаялися і не бились,
А всі жили тут люб'язно;
Тут всякий гласно женихався.
Ревнивих ябед не боявся,
Було вобще все за одно.

Ні холодно було, ні душно,
А саме так, як в сіряках,
І весело, і так не скучно,
На великодних як святках;
Коли кому що захотілось,
То тут як з неба і вродилось,
От так-то добрі тут жили.
Еней, се зрівши, дивувався
І тут яги своєй спитався,
Які се праведні були.

«Не думай, щоб були чиновні, —
Сивилла сей дала одвіт, —
Або що грошей скрині повні,
Або в яких товстий живіт;
Не ті се, що в цвітних жупанах,
В карамзинах або сап'янах;
Не ті ж, що з книгами в руках,

Не рицарі, не розбишаки;
Не ті се, що кричать: «І паки»,
Не ті, що в золотих шапках.

Се бідні нищі навіжені,
Що дурнями зчисляли їх,
Старці хромі сліпорождені,
З яких був людський глум і сміх.
Се що з порожніми сумками
Жили голодні під тинами,
Собак дражнили по дворах,
Се ті, що Біг дасть получали,
Се ті, яких випроважали
В потилюцю і по плечах.

Се вдови бідні, безпомощні,
Яким приюту не було;
Се діви чесні, непорочні
Яким спідниці не дуло;
Се що без родичів остались...
І сиротами називались,
А послі вбгались і в оклад;
Се що проценту не лупили,
Що людям помагать любили,
Хто чим багат, то тим і рад.
Тут также старшина правдива,
Бувають всякії пани;
Но тілько трохи сього дива,
Не квапляться на се вони!
Бувають військові, значкові,
І сотники, і бунчукові,
Які правдиву жизнь вели;
Тут люде всякого завіту,
По білому єсть кілько світу,
Которі праведно жили».
<…>

lbipk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

Троянці відпливли від Кумської землі. Спочатку на морі було тихо, потім розгулялася буря. Коли ж вона стихла, виявилося, що мандрівники потрапили на острів до цариці Цирцеї, яка перетворювала людей на тварин. Троянці проспівали молебень Еолу, і той вітрами відвернув їх від біди. Нарешті вони припливли до берегів Тібру, на латинську землю. Правив там скупий цар Латин, який мав дружину Амату й дочку Лавінію. Вродлива дівчина мала багатьох залицяльників, але і їй, і матері найбільше був до вподоби Турн — цар рутульців (італійців). Еней наказав троянцям учити латину, а сам пішов знайомитися з Латином, узявши багато подарунків. Цареві це сподобалося, тож він уже бачив Енея своїм зятем. Однак Юнона не могла спокійно дивитися на безжурне життя Енея й вирішила всіх посварити. Під час полювання собаки троянців розірвали цуцика няньки Амати; Турнові наснилося, що Лавися його зрадила, і почалися сварки. Турн оголосив війну Енеєві, і з ним у змову вступила Амата, яка не хотіла віддавати дочку за троянця.

ЧАСТИНА П’ЯТА

Еней роздумує, як перемогти Турна, тим більше, що олімпійські боги не поспішали допомагати. Його зморює сон, і вві сні якийсь старий дід дає Енеєві пораду — побратися з аркадянами, які були ворогами латинців. Еней приносить жертву богам і їде до Евандра. Той погоджується допомогти й відправляє з військом свого сина Палланта. Венера просить Вулкана-коваля зробити її синові міцну зброю. Юнона через свою служницю попереджає Турна про можливий напад Енея і радить ударити першим. Той штурмує троянську фортецю, але взяти її не може. Тоді він спалює троянський флот. Венера скаржиться Цибеллі (матері богів), а та — Зевсу. Верховний бог перетворює кораблі троянців на сирен, і рутульці зі страху тікають. Знову тихо. На варті стоять Низ і Евріал — молоді воїни.

У главной башти на сторожі
Стояли Евріал і Низ;
Хоть молоді були, та гожі
І кріпкі, храбрі, як харциз.
В них кров текла хоть не троянська,
Якась чужая — бусурманська,
Та в службі вірні козаки.

Для бою їх спіткав прасунок.
Пішли к Енею на вербунок;
Були ж обидва земляки.
«А що, як викравшись помалу,
Забратися в рутульський стан—
Шептав Низ в ухо Евріалу. —
То каші наварили б там;
Тепер вони сплять з перепою,
Не дриґне ні один ногою,
Хоть всім їм горла переріж.
Я думаю туди пуститься,
Перед Енеєм заслужиться
І сотню посадить на ніж».

«Як? Сам? Мене оставиш? —
Спитався Низа Евріал. —
Ні! Перше ти мене удавиш,
Щоб я од земляка одстав.
Від тебе не одстану зроду,
З тобою рад в огонь і в воду,
На сто смертей піду з тобой.
Мій батько був сердюк опрічний,
Мовляв (нехай покой му вічний);
Умри на полі як герой».
«Пожди і пальцем в лоб торкнися, —
Товарищеві Низ сказав, —
Не все вперед — назад дивися,
Ти з лицарства глузд потеряв.
У тебе мати єсть старая,
Без сил і в бідности слабая,
То і повинен жить для ней,
Одна оставшись без приюту,
Яку потерпить муку люту,
Таскавшись між чужих людей!

От я, так чисто сиротина,
Росту, як при шляху горох;

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Без нені, без отця дитина,
Еней — отець, а неня — бог.
Іду хоть за чужу отчизну,
Не жаль нікому, хоть ізслизну,
А пам'ять вічну заслужу.
Тебе ж до жизни рідна в'яже,
Уб'ють тебе, вона в гріб ляже;
Живи для неї, я прошу».

«Розумно, Низ, ти розсуждаєш,
А о повинности мовчиш,
Которую сам добре знаєш,
Мені ж зовсім другу твердиш.
Де общеє добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку,
Лети повинность ісправлять;
Як ми Енею присягали,
Для його служби жизнь оддали,
Тепер не вільна в жизні мать».
<…>

Сей Евріал був молоденький,
Так годів з дев'ятнадцять мав,
Де усу буть, пушок м'якенький
Біленьку шкуру пробивав;
Та був одважний і завзятий,
Силач, козак лицарковатий,
Но пред Іулом прослезивсь.
Бо з матір'ю він розставався,
Ішов на смерть і не прощався;
Козак природі покорився.

«Іул Енейович, не дайте
Паньматці вмерти од нужди,
Їй будьте сином, помагайте
І заступайте від вражди,

Од бід, напраснини, нападку;
Ви сами мали паніматку,
То в серці маєте і жаль;
Я вам старую поручаю,
За вас охотно умираю», —
Так мовив чулий Евріал.

«Не бійся, добрий Евріале, —
Іул йому сей дав одвіт, —
Ти служиш нам не за пропале,
На смерть несеш за нас живіт.
Твоїм буть братом не стижуся
І неню заступать кленуся,
Тебе собою заплачу:
Пайок, одежу і кватиру,
Пшона, муки, яєць і сиру
По смерть в довольстві назначу».

І так, одважна наша пара
Пустилася в рутульський стан.
На те і місяць вкрила хмара,
І поле вкрив густий туман.
Було се саме опівночі;
Рутульці спали скілько мочі,
Сивуха сну їм піддала;
Роздігшися, порозкладались,
В безпечности не сподівались
Ні од кого ніяка зла.

І часовії, на мушкетах
Поклавшись, спали на заказ;
Хропли всі п'яні на пікетах,
Тут їх застав послідній час!
Переднюю побивши стражу,
Полізли в стан варити кашу;
Низ тут товаришу сказав:

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
kopk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

«Приляж к землі ти для підслуху,
А я задам рутульцям духу,
Гляди, щоб нас хто не спіткав».
<…>

А послі Ремових він воїв
По одному всіх подушив;
І блюдолизів, ложкомоїв
Впрах, вдребезги перемізжив.
Намацавши ж самого Рема,
Потиснув, мов Хому Ярема,
Що й очі вискочили преч;
Вхватився за бороду кудлату
І злому Трої супостату
Макітру одділив од плеч.
<…>

Так наші смілиї вояки
Тут мовча проливали кров;
Од ней краснілися, мов раки,
За честь і к князю за любов.
Любов к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильнійша од гармат,
Там жизнь — алтин, а смерть — копійка,
Там лицар — всякий парубійка,
Козак там чортові не брат.
<…>

Уже із лагеря щасливо
Убрались наші смільчаки;
Раділо серце не трусливо,
Жвяхтіли мокрі личаки,
Із хмари місяць показався,
І од землі туман піднявся,
Все віщовало добрий путь.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Як ось Волсент гульк із долини
З полком латинської дружини.
Біда!Як нашим увильнуть?

Дали якраз до лісу тягу,
Бистріше бігли од хортів;
Спасались бідні на одвагу
Від супостатів, ворогів.
Так пара горличок невинних
Летять спастись в лісах обширних
Од злого кібчика когтей.
На зло, назначено судьбою,
Слідитиме скрізь за тобою,
Не утечеш за сто морей.

Латинці до лісу слідили
Одважних наших розбишак
І часовими окружили,
Що з лісу не шмигнеш ніяк;
А часть, розсипавшись по лісу,
Піймали одного зарізу,
То Евріала-молодця.
Тогді Низ на вербу збирався,
Як Евріал врагам попався,
Мов між вовків плоха вівця.

Низ — глядь, і бачить Евріала,
Що тішаться ним вороги;
Важка печаль на серце пала,
Кричить к Зевесу: «Помоги!»
Коп’є булатне направляє,
В латинців просто посилає,
Сульмону серце пробива;
Як сніп, на землю повалився,
Не вспів і охнуть, а скривився,
В послідній раз Сульмон зіва.

loipk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Вслід за коп'єм стрілу пускає
І просто Тагові в висок;
Душа із тіла вилітає,
На жовтий пада труп пісок.
Волсент утратив воїв пару,
Кленеть невидимую кару
І в ярости, як віл, реве:
«За кров Сульмонову і Тага
Умреш, проклята упиряга,
За ними вслід пошлю тебе».

І замахнувсь на Евріала,
Щоб знять головку палашем;
Тут храбрість Низова пропала,
І серце стало кулішем.
Біжить, летить, кричить щосили:
«Пеккатум робиш, фратер милий,
Невинному морс задаєш:
Я стультус, лятро, розбишака,
Неквіссімус і гайдамака;
Постій! невинную кров ллєш».

Но замахнувшись, не вдержався, —
Волсент головку одчесав;
Головка, мов кавун качався,
Язик невнятно белькотав.
Уста коральні посиніли,
Рум'яні щоки побліднiли,
І білий цвіт в лиці пожовк;
Закрилися і ясні очі,
Покрились тьмою вічной ночі,
Навіки милий глас умовк.

Уздрівши Низ труп Евріала,
Од ярости осатанів;
Всіх злостей випустивши жала,

К Волсенту просто полетів,
Як блискавка проходить тучу,
Він так пробіг врагів між кучу
І до Волсента докосивсь:
Схватив його за чуб рукою,
Меч в серце засадив другою,
Волсент і духу тут пустивсь.

Як іскра, порох запаливши,
Сама з ним вкупі пропада;
Так Низ, Волсентія убивши,
І сам лишився живота;
Бо всі на його і напали,
На смерть звертіли і зім'яли
І голову зняли з плечей.
Так кончили жизнь козарлюги,
Зробивши славниї услуги
На вічность пам'яти своєй.
<…>

Свого ж держася уговору,
Троянці в кріпости сидять,
Забилися, мов миші в нору,
Лукаву кішку як уздрять.
Но дать отпор були готові
І до остатнєй каплі крові
Свою свободу боронить
І нову Трою защищати,
Рутульцям перегону дати
І Турна лютость осрамить.

На перву рутулян попитку
Троянці так дали в одвіт,
Що Турн собі розчухав литку,
Од стиду скорчило живіт.
Звелів з досади, гніву, злости,

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
lolpk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

На глум підняти мертві кости,
На щогли голови наткнуть
Нещасних Низа з Евріалом
Перед самим троянським валом,
Щоб сим врагів своїх кольнуть.

Троянці зараз одгадали,
Чиї то голови стримлять;
Од жалю сльози попускали,
Таких лишившись паруб'ят.
Об мертвих вість скрізь пронеслася,
Вся рать троянська потряслася,
І душі смутку продались.
Як мати вість таку почула,
То тілько вічно не заснула,
Бо зуби у неї стялись.
<…>

Боги на Олімпі почали сваритися, Зевс розгнівався й суворо заборонив їм утручатися в справи людей. Еней через видіння довідується про те, що сталося в його стані, і йде в наступ. Мужньо б'ється й Паллант, але більш досвідчений Турн убиває його й відправляє в рутульський стан. Троянці насідають, от-от і Турн поляже. Юнона хитрістю й любощами домоглася від Зевса, щоб той зберіг життя Турнові. Еней пропонує рутульцям помиритися й зробити поєдинок лише між ватажками. Латинці погодилися. Почався поєдинок Енея і Турна. Юнона знову втрутилася і почала допомагати цареві рутульців. Зевс сказав їй, що все одно Еней стане безсмертним, буде на Олімпі, тому хай не старається. Еней перемагає Турна, залишеного без допомоги богів, хоче його помилувати, але, побачивши на ньому Паллантову ладунку, убиває, щоб помститися за смерть юного лицаря.

Еней — один з героїв античного міфу про Трою. Син Анхіза, царя міста Дардана в Малій Азії, і богині Венери.

Троя (або **Іліон**) — стародавнє місто-держава в Малій Азії, в районі протоки Дарданелли.

Юнона — в римській (**Гера** — в грецькій) міфології — дружина Юпітера (Зевса), покровителька жінок, покровителька шлюбів. Під час Троянської

війни була на боці греків і переслідувала троянців, залишилася їхнім ворогом і після падіння Трої.

Венера — в римській (**Афродіта** — в грецькій) міфології богиня краси і кохання, дочка Зевса.

Парис — один з синів троянського царя Пріама, дядько Енея з боку батька, призвідець пагубної для його батьківщини війни з греками.

Геба — дочка Юнони і Зевса, під час бенкетів підносила олімпійцям напитки богів — нектар і амброзію.

Зевс — у грецькій міфології (у римській — **Юпітер**) бог грому і блискавки, найстарший між небожителями.

Дідона — за античними легендами, фінікійська царівна, яка заснувала місто-державу Карфаген на африканському узбережжі Середземного моря.

Олімп — гора в північній Греції, на якій, згідно з міфологією, живуть боги.

Ацест — легендарний цар Сицилії, родом з Трої.

Плутон — бог підземного царства, земних надр.

Сивілла — у стародавніх греків і римлян — ім'я жінок-пророчиць. Вони були жрицями при храмах бога-провидця Аполлона.

— Хто є головним героєм поеми «Енеїда»? Якими рисами характеру він наділений?

— Яка мета подорожі Енея та його побратимів?

— Які суспільні проблеми висвітлює Котляревський через образи богів, героїв і простих людей?

— Як Котляревський зображує народний побут, традиції та звичаї в «Енеїді»?

— Як змальовано стосунки між богами? Що вони символізують у творі?

— Як описано Енея? Чи можна вважати його героєм свого часу?

— Випиши з тексту цитати, які б характеризували образ Енея: його походження, риси вдачі (відвага та мужність, веселість і життєлюбність, хитрість і кмітливість), ставлення до жінок, патріотизм і мета життя.

— Яку роль у творі відіграють троянці, його побратими?

— Які жіночі образи змальовано в поемі? Як вони впливають на розвиток сюжету?

— Як автор висміює людські вади через образи героїв?

— Як у творі відображено суспільне життя та проблеми українців XVIII століття?

— Які традиційні українські звичаї, свята чи обряди описані у творі?

— Чому «Енеїду» Івана Котляревського називають бурлескно-травестійною поемою? Твір якого автора став основою для її написання? Підготуй повідомлення про історію створення «Енеїди».

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Як ви думаєте, чи міг би Еней досягти своєї мети без допомоги богів? Чи актуальні проблеми, порушені в «Енеїді», у сучасному світі? Чому?

— Що вам найбільше сподобалося в «Енеїді»? Який момент твору ви вважаєте найяскравішим?

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

Українська опера на дві дії

(Скорочено)

Дійові особи:

Возний[1] Тетерваковський.

Горпина Терпилиха — удова.

Наталка — її донька.

Петро — коханий Наталки.

Микола — далекий родич Терпилихи.

Макогоненко — виборний села.

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

I

Село над рікою Ворсклою. Упродовж сцени вулиця, що веде до річки; тут, між хатами, і Терпилишина хата.

Наталка *(виходить з хати з відрами на коромислі; дійшовши до річки, ставить відра на березі, ходить задумавшись, потім співає):*

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться.
О, як болить моє серце, а сльози не ллються!..
Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу,
Тільки тоді і полегша, як нишком поплачу. /.../
Що на полі, на пісочку, без роси на сонці?
Тяжко жити без милого і в своїй сторонці!
Де ти, милий чорнобривий? Де ти? Озовися!..
Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися!..
Полетіла б я до тебе, та крилець не маю,

[1] Возний — чиновник у повітових судах в Україні наприкінці XVIII на початку XIX ст.

Щоб побачив, як без тебе з горя висихаю...
До кого ж я пригорнуся, і хто приголубить,
Коли тепер нема того, який мене любить...

Петре, Петре... Де ти тепер? Може, де скитаєшся у нужді і горі і проклинаєш свою долю, проклинаєш Наталку, що через неї утеряв пристанище, а може... *(плаче)* може, й забув, що я живу на світі!.. Ти був бідний, любив мене, і зате потерпів і мусив мене оставити; я тебе любила і тепер люблю... Ми тепер рівня з тобою: і я стала така бідна, як і ти, — вернися ж до мого серця!.. Нехай глянуть очі мої на тебе іще раз і навіки закриються...

II

Возний *(ідучи повз Наталку, підходить до неї).* Благоденственного і мирного пребивання!.. *(Набік).* Удобная оказія предстала зділати о собі предложеніє на самоті...

Наталка (кланяючись). Здорові були, добродію, пане возний!..

Возний. Добродію... Добродію!.. Я хтів би, щоб ти звала мене — теє-то як його — не вишеупомянутим ім'ярек.

Наталка. Я вас зову так, як все село наше величає, шануючи ваше письменство і розум...

Возний. Не о сем, теє-то, як його — хлопочу я; но желаю із медових уст твоїх слишати умилительное названіє, сообразное моєму чувствію. <…>

Не в состоянії поставить на вид тобі сили любові моей!.. Когда б я іміл — теє-то, як його — стілько язиків, скілько артикулов в статуті ілі скілько зап'ятих в Магдебурськом праві, то і сих недовліло би на восхваленіє ліпоти твоєї!.. Єй-єй! Люблю тебе... до безконечності...

Наталка. Бог з вами, добродію!.. Що ви говорите! Я річі вашої в толк собі не візьму...

Возний. Лукавиш — теє-то, як його — моя галочко!.. І добре все розумієш. Ну, коли так — я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.

Наталка. Гріх вам над бідною дівкою глумитись! Чи я вам рівня? Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду. Та й по всьому я вам не пара...

Возний. Ізложеннії в ответних річах твоїх резони суть — теє-то, як його — для любові нічтожни... Рци одно слово: „Люблю вас, пане возний" — і аз, вишеупомянутий, виконаю присягу о вірнім і вічнім союзі з тобою.

irbik.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Наталка. У нас є пословиця: „Знайся кінь з конем, а віл з волом”... Шукайте собі, добродію, в городі панночки.

<…>

Наталка співає пісню «Видно шляхи полтавськії і славну Полтаву…» про те, щоб багатий чоловік не «вводив в славу» простої дівчини.

Музика починає грати прелюдію. Возний міркує собі на думці, і смішні міни перебігають на його обличчі. Наталка задумується.

III

Виборний *(з’являється на вулиці, іде й співає)*:

Дід рудий, баба руда,
Батько рудий, мати руда,
Дядько рудий, тітка руда,
Брат рудий, сестра руда,
І я рудий, руду взяв,
Бо рудую сподобав. <…>

Возний. Даже і в повітовому суді і по всіх присутственних містах унині воспослідувало; малійшая проволочка або прижимочка просителю, як водилось перше, почитається за уголовноє преступленіє; а взяточек, сиріч — винужденний подарок, весьма-очень іскусно у істця ілі отвітчика треба виканючити... Та що й говорить! Тепер і при некрутських наборах вовся не той порядок ведеться... Трудно становиться жити на світі.

Виборний. Зате нам, простому народові, буде добре, коли старшина буде богобоязлива і справедлива, не допускатиме письменним п’явкам кров із нас смоктати... Та куди ви, добродію, налагодились?..

Возний. Я наміревав — теє-то як його — посітити нашу вдовствующую дяконіху, та, побачивши тут Наталку *(зітхає)*, остановився побалакати з нею...

Виборний. Наталку? А де ж вона?.. *(Оглядається.)*

Возний. Може, пішла додому.

Виборний. Золото — не дівка! Наградив Бог Терпилиху дочкою. Окрім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна — яке в неї добре серце, як вона поважає матір свою, шанує всіх старших за себе, яка трудяща, яка рукодільниця, що й себе, і матір свою на світі держить...

Возний. Нічого сказати — теє-то як його — хороша, хороша, і вже в такім возрасті!..

Виборний. Та й давно б час, так що ж!.. Сирота, та ще й бідна — ніхто і не квапиться...

Возний. Однако ж я чув, що Наталці траплялись женихи, і весьма пристойнії. Наприклад, тахтаулівський дячок, чоловік, знаменитий басом своїм, ізучен ярмолоя і даже знаєть печерський лаврський напів; другий волосний — теє-то як його — писар із Восьмачок, молодець не убогий і продолжавший службу свою безпорочно скоро год; третій — підканцелярист із суда, по імені Скоробреха... і многії другії... Но Наталка...

Виборний. Що? Одказала? Добре зробила... Тахтаулівський дяк п’є горілки багато і вже спада з голосу; волосний писар і підканцелярист Скоробреха, як кажуть, жевжики обидва і голі, вашеці проше, як хлистики; а Наталці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб робити і щоб жінку свою з матір’ю годував і зодягав.

Возний. Для чого ж непісьменного? Наука — теє-то як його — в ліс не веде; письменство не єсть преткновеніє ілі поміха ко вступленію в законний брак. <…>

Виборний. Та чом же ви не одружитеся? Уже ж, здається, пора... Хіба в ченці постригатись хочете? Чи ще, може, суджена на очі не нависла?..

Возний. Коли другії облизня піймали, то і ми остерігаємося. Наталка многим женихам піднесла печеного кабака; глядя на сіє, і я собі на умі.

Виборний. А вам що до Наталки — будто всі дівки на неї похожі? Не тільки світу, що в вікні: цього дива повно в світі. Та до такого пана, як ви, у іншої аж жижки задрижать...

Возний *(набік)*. Признаюсь йому в моїй любові к Наталці!.. Послухай, пане виборний!.. Нігде — теє-то як його — правди діти: я люблю Наталку всею душею, всею мислію і всім серцем моїм; не могу без неї жити, так її образ — теє-то як його — за мною слідить... Як ти думаєш? Як совітуєш в таковом моем припадці?

Виборний. А що тут довго думати? Старостів посилати за рушниками, та й кінець! Стара Терпилиха не зсунулась ще з глузду, щоб вам одказати.

Возний. Ох, ох, ох!.. Стара не страшна, так молода кирпу гне. Я вже їй говорив, як то кажуть, надогад буряків — теє-то як його, — так де? — ні приступу!..

Виборний. Що Ж вона говорить? Чим одговорюється і що каже?

Возний. Вона ізлагаєть нерезонні! — теє-то як його — причини; вона приводить в довод знакомство вола з волом, коня з конем; нарицаєть себе

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

сиротою, а мене паном, себе бідною, а мене багатим, себе простою — теє-то як його — а мене возним, і рішительний приговор учинила — що я їй, а вона мені не рівня — теє-то як його.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Я їй пояснив, що любов усе рівняєть.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Що для мене благопристойніша панночка, ніж проста селянка.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Що вона — теє-то як його — одна моя госпожа.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Що вона не вірить, щоб так дуже — теє-то як його — можна полюбити.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Що я її давно люблю.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Щоб я одв'язався од неї.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний *(сердито)*. Що? — Нічого... Тебе чорт приніс — теє-то як його — Наталка утекла, а я з тобою зостався.

Виборний. Ой ви, письменні!.. Вгору дереться, а під носом нічого не бачите!.. Наталка обманювала вас, коли казала, що ви їй не рівня. У неї не те на серці...

Возний. Не те? А що ж такеє?

Виборний. Уже ж не що!.. Другого любить! Ви, може, чували, що як вони ще жили в Полтаві, і покійний Терпило живий був, то прийняв був до себе якогось сироту Петра за годованця. Хлопець виріс славний, гарний, добрий, проворний і роботящий, — він од Наталки старший був годів на три або на чотири, з нею вигодувався і зріс вкупі. Терпило і Терпилиха любили годованця, як рідного сина — та було й за що! А Наталка любилась з Петром як брат із сестрою. От Терпило, понадіявшись на своє багатство, зачав знакомитись не з рівнею: зачав, бач, заводити банкети з повитчиками, з канцеляристами, купцями і цехмістрами — пив, гуляв, шахрував гроші, покинув свій промисел, помалу розточив своє добро, розпився... Зачав гримати за Наталку на доброго Петра і вигнав його із свого дому; і після, як не стало і посліднього цього робітника, Терпило зовсім ізвівся — в бідності вмер і без куска хліба оставив жінку й дочку.

Возний. Яким же побитом — теє-то як його — Терпилиха опинилася в нашім селі?

Виборний. У Терпила в городі на Мазурівці був двір — гарний з рубленою хатою, коморою, льохом і садком. Терпилиха по смерті свого старого все те продала, перейшла в наше село, купила собі хатку і тепер живе, як ви знаєте.

Возний. А вищереченний Петро де — теє-то як його — обрітається?

Виборний. Бог же його зна. Як пішов з двору — мов у воду впав: чутки нема. Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує, та й Терпилиха без сліз Петра не згадує...

Возний. Наталка неблагоразумна: любить такого чоловіка, которого — теє-то як його — може й кістки погнили. Лучче синиця в жмені, як журавель в небі..

Виборний. Або, як той грек мовив: „Лучче живий хорунжий, як мертвий сотник..." А я все-таки думаю, коли б чоловік добрий найшовся, то б Наталка вийшла заміж, бо убожество їх таке велике, що невмоготу становиться.

Возний. Сердечний приятелю, возьмися у Наталки і матері хожденіє іміти по моєму сердечному ділу. Єжелі виіграєш — теє-то як його — любов к мені Наталки і убідиш її доводами сильними довести її до брачного моего ложа на законном основанії, то не пожалію — теє-то як його — нічого для тебе. Вір — без дані, без пошлини, кому хочеш, позов заложу і контроверсії сочиню, — божусь в тім: єй-же-єй!

Виборний *(подумавши трохи)*. Що ж? Спрос не біда. Тут зла ніякого нема. Тільки Наталка не промах!.. О, розумна і догадлива дівка!

Возний. Осміться!.. Ти умієш увернутись — теє-то як його — хитро, мудро, недорогим коштом. Коли ж що, то можна і брехнути для обману, приязні ради.

Виборний. Для обману? Спасибі за це!.. Брехати і обманювати других — од Бога гріх, а од людей сором.

Возний. О, простота, простота!.. Хто тепер — теє-то як його — не бреше і хто не обманюєть? Мню, єжелі би здесь зібралось много народу і зненацька ангел з неба з огненною різкою злетів і воскликнув: „Брехуни й обманщики!., ховайтесь, а то я поражу вас!.." Єй-єй, всі присіли б до землі совісті ради!.. Блаженна ложь, єгда биваєть в пользу ближніх... А то біда — теє-то як його — що часто лжемо ілі ради своєя вигоди, ілі на упад других.

Виборний. Воно так, конешно: всі люди грішні; однако ж...

Возний. Що однако ж? Всі грішні, та ще й як!.. І один другого обманюєть, як того треба!.. І як не верти, а виходить — кругова порука. Слухай:

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Всякому городу — нрав і права,
Всяка імієть свій ум голова;
Всякого прихоті водять за ніс;
Всякого манить к наживі свій біс.
Лев роздирає там вовка в куски.
Тут же вовк цапа скубе за виски;
Цап у городі капусту псує:
Всякий з другого бере за своє.
Всякий, хто вище, то нижчого гне;
Дужий безсильного давить і жме.
Бідний багатого — повний слуга,
Корчиться, гнеться пред ним, як дуга
Всяк, хто не маже, то дуже скрипить;
Хто не лукавить, то ззаду сидить.
Всякого рот дере ложка суха.
Хто ж єсть на світі, щоб був без гріха?

Виборний. Воно то так!.. Тільки великим грішникам часто і даром проходить, а маленьким грішникам такого завдають бешкету, що й на старість буде в пам'ятку! <…>

Картина друга

IV

Терпилишина хата. Мати пряде, а дочка шиє.

Терпилиха. Ти ізнов чогось сумуєш, Наталко... ізнов щось тобі на думку спало?..

Наталка. Мені з думки не виходить наше безталання.

Терпилиха. Що ж робити? Три роки вже, як ми по убожеству своїому продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву і перейшли сюди жити; покійний твій батько довів нас до цього.

Наталка. І, мамо... Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старості, а вмерти бідним... Він не винуватий.

Терпилиха. Лучче б була я вмерла: не терпіла б такої біди, а більш — через твою непокірність.

Наталка *(кладе роботу)*. Через мою непокірність ви біду терпите, мамо?

Терпилиха. А якже? Скільки хороших людей сваталось за тебе — розумних і зажиточних, і чесних, а ти всім одказала, — скажи, в яку надію?

Наталка. В надію на Бога. Лучче посивію дівкою, як піду заміж за тих женихів, які на мені сватались. Уже нічого сказати — хороші люди!.. /.../

Терпилиха. Знаю, чом тобі всі нелюб'язні: Петро нав'яз тобі в зуби. Дурниця все те, що ти думаєш: чотири годи об нім ні слуху нема, ні послушання.

Наталка. Так що ж? Адже і він об нас нічого не чує, та ми живемо; то й він жив і так же пам'ятає об нас та боїться вернутись.

Терпилиха. Ти не забула, як покійний твій батько напослідок незлюбив Петра і, умираючи, не дав свого благословення на твоє з ним замужество; так і мого ніколи не буде!

Наталка *(підбігає до матері, хапа її за руку й співає)*:

Ой, мати, мати! Серце не вважає:
Кого раз полюбить, з тим і помирає.
Лучче умерти, як з немилим жити,
Сохнуть з печалі, щодень сльози лити.
О, мамо, мамо!.. Не погуби дочки своєї. *(Плаче.)*

Терпилиха *(чуло)*. Наталко, схаменись!.. Ти в мене одна, ти кров моя: чи ж захочу я тебе погубити? Убожество моє і старість силують мене швидше заміж тебе оддати... Не плач!.. Я тобі не ворог. Правда, Петро добрий парубок, та де ж він? Нехай же прийде, вернеться до нас. Він не лежень, трудящий; з ним обідніти до злиднів не можна... Але що ж! Хто відає — може, де запропастився, а може, й одружився де, може, і забув тебе! Тепер так буває, що одну нібито любить, а про Другу думає.

Наталка. Петро не такий: серце моє за його ручається і воно мені віщує, що він до нас вернеться. Якби він знав, що ми тепер бідні — о, з кінця світу прилинув би до нас на поміч!..

Терпилиха. Не дуже довіряй своєму серцю: сей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться на світі, та й о Петрі так думай... А лучче, якби ти була покірна і мене слухала.

Чи я тобі, дочко, добра не желаю,
Коли кого зятем собі вибираю? <…>

Ти на те ведеш, щоб я не діждала бачити тебе замужем; щоб через твоє упрямство не дожила я віку: бідність, сльози і перебори твої положать мене в домовину... *(Плаче.)*

Наталка. Не плачте, мамо! Я покорюсь вашій волі і для вас за первого жениха, вам угодного, піду заміж... перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати...

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Терпилиха. Наталко, дочко моя! Ти все для мене на світі! Прошу тебе, викинь Петра з голови і ти будеш щасливою... Але хтось мелькнув мимо вікна... Чи не йде хто до нас?.. *(Виходить)*.

V

Наталка *(сама)*. Трудно, мамо, викинути Петра з голови, а ще трудніше із серця. Та що робить!.. Дала слово за первого вийти заміж: для покою матері треба все перенести... Скріплю серце своє, перестану журитись, осушу сльози свої — і буду весела. Женихи, яким я одказала, в другий раз не прив'яжуться. Возному так одрізала, що мусить одчепитися; більше, здається, нема на приміті... А там — ох!.. — Серце моє чогось щемить... *(Почувши, що хтось наближається до дверей, береться до роботи)*.

VI

Увіходить виборний, а за ним Терпилиха.

Виборний. Помагай-бі, Наталко!.. Як ся маєш, як поживаєш?

Наталка. От живемо і маємося, як горох при дорозі: хто не схоче, той не вскубне!..

Терпилиха. На нас, бідних і безпомощних, як на те похиле дерево, і кози скачуть.

Виборний. Хто ж тобі виноват, стара? Якби оддала дочку заміж, то й мала б, хто вас обороняв би.

Терпилиха. Я цього тільки й хочу, так що ж...

Виборний. А що такеє? Може, женихів нема, або що? А може, Наталка?

Терпилиха. То-бо й горе! Скільки не траплялось і хороші людці — так: „Не хочу та й не хочу!"

Виборний. Дивно мені та чудно, що Наталка так говорить: я ніколи б од її розуму цього не ждав.

Наталка. Так то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда.

Терпилиха. Отак все вона — приговорками та одговорками і вивертається; а до того, як іще придасть охання та сліз, то я і руки опущу.

Виборний. Час би, Наталко, взятись за розум: ти вже дівка, не дитя. Кого ж ти дожидаєшся? Чи не з города ти таку примху принесла з собою? О, там панночки дуже собою чваняться і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже сумирний, інший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не воєнний, то щоб гусарин... А од такого перебору досидяться до того, що опісля на їх ніхто і не гляне...

Наталка. Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не перебираю женихами. Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи вже ж ви хочете спхнути мене з мосту та в воду?

Виборний. Правда, заміж вийти — не дощову годину пересидіти; але мені здається, якби чоловік надежний трапився, то б не треба ні для себе, ні для матері йому одказувати; ви люди не багаті...

Терпилиха. Не багаті... Та така бідність, таке убожество, що я й не знаю, як дальше на світі жить!

Наталка. Мамо! Бог нас не оставить: єсть і бідніші од нас, а живуть же...

Терпилиха. Запевне, що живуть, але яка жизнь їх?

Наталка. Хто живе чесно і гордується трудами своїми, тому й кусок черствого хліба смачніший од м'яко! Булки, неправдою нажитої.

Терпилиха. Говори, говори! А на старості гірко терпіти нужду і во всьому недостаток... *(До виборного)*. Хоч і не годиться своєї дочки вихваляти, та скажу вам, що вона добра у мене дитина: вона обіцала для мого покою за первого жениха, аби б добрий, вийти заміж.

Виборний. Об розуму і доброму серцю Наталки нічого говорити, — всі матері приміром ставлять її своїм дочкам; тільки — нігде правди діти — без приданого, хоч будь вона мудріша од царя Соломона, а краща од прекрасного Іосифа, то може умерти сідою панною.

Терпилиха. Наталко! Чуєш, що говорять? Жалій після на себе, а не на другого кого.

Наталка *(зітхає)*. Я й так терплю горе.

Виборний. Та можна вашому горю пособити... *(Лукаво)*. У мене єсть на приміті чолов'яга — і поважний, і багатий, і Наталку дуже собі уподобав.

Наталка *(набік)*. От і біда мені!

Терпилиха. Жартуєте, пане виборний!

Виборний. Без жартів, знаю вашого жениха для Наталки... А коли правду сказати, то я і прийшов за його поговорити з вами, пані Терпилихо.

Наталка *(нетерпляче)*. А хто такий той жених?

Виборний. Наш возний, Тетерваковський. Ви його знаєте... Чим же не чоловік?

Наталка. Возний? Чи він же мені рівня? Ви глумитеся надо мною, пане виборний!

Терпилиха. Я так привикла к Своєму безталанню, що боюся і вірить, щоб була цьому правда.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Виборний. З якого ж побиту мені вас обманювати? Возний Наталку полюбив і хоче на їй женитись — що ж тут дивного? Ну, скажіть же хутенько, як ви думаєте?

Терпилиха. Я душею рада такому зятеві.

Виборний. А ти, Наталко?

Наталка. Бога бійтесь, пане виборний! Мені страшно й подумати, щоб такий пан — письменний, розумний і поважний — хотів на мені женитись... Скажіть мені перше, для чого люди женяться?

Виборний. Для чого?.. Для того — А ти буцім і не знаєш!

Наталка. Мені здається, для того, щоб завести хазяйство і сімейство, жити люб'язно і дружно, бути вірними до смерті і помагати одно другому. А пан, котрий жениться на простій дівці, чи буде їй щирим другом до смерті? Йому в голові й буде все роїтись, що він її виручив з бідності, вивів в люди і що вона йому не рівня. Буде на неї дивитись з презирством і обходитись з неповагою, — і у пана така жінка буде гірше наймички... Буде кріпачкою...

Терпилиха. Отак вона всякий раз занесе, та й справляйся з нею!.. Коли на те пішло, то я тобі скажу: якби не годованець наш Петро, то й Наталка була б як шовкова.

Виборний. Петро? Де ж він? А скільки років, як він пропада?

Терпилиха. Уже років трохи не з чотири.

Виборний. І Наталка так обезглузділа, що любить запропастившогося Петра!.. І Наталка, кажеш, добра дитина, коли бачить рідну матір при старості, в убожестві, всякий час з заплаканими очима і туж-туж умираючу од голодної смерті — і не зжалиться над матір'ю? А ради кого? Ради пройдисвіта, ланця, що може, де в острозі сидить, може, вмер або в москалі завербували! /.../

Виборний, а за ним Терпилиха і Наталка *(разом)*:

Де згода в сімействі, де мир і тишина,
Щасливі там люди, блаженна сторона:
Їх Бог благословляє,
Добро їм посилає,
І з ними вік живе.

Терпилиха. Дочко моя! Голубко моя... Пригорнись до мого серця! Покірність твоя жизні і здоров'я мені придасть. За твою повагу й любов до мене Бог тебе не оставить, моє дитятко!..

Наталка. Мамо, мамо!.. Все для тебе стерплю, все для тебе зроблю, і коли мені Бог поможе осушити твої сльози, то я найщасливіша буду на світі, тільки...

Виборний. А все-таки „тільки"?!. Вже куди не кинь, то клин. Викинь лиш дур з голови; удар лихом об землю, мовчи та диш!..

Терпилиха. Так, дочко моя! Коли тобі що і наверзеться на ум, то подумай, для кого і для чого виходиш за возного заміж.

Наталка. Так я сказала вже, що все зроблю для тебе, тільки щоб не спішили з весіллям. <…>

ДІЯ ДРУГА

Картина перша

I

Микола *(сам)*. Один собі живу на світі, як билинка на полі! Сирота — без роду, без племені, без талану і без приюту... Що робить — і сам не знаю. Був у городі, шукав місця — але скрізь опізнився. *(Думає)*. Одважусь у пекло на три дні. Піду на Тамань, пристану до чорноморців. Хоч із мене і непоказний козак буде, то єсть же і негідніші від мене. Люблю я козаків за їх звичай: вони коли не п'ють, то людей б'ють, а все не гуляють. Заспіваю лишень пісню їх, що мене старий запорожець Сторчогляд вивчив...

Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина, мати сина,
Мати сина проганяє:
„Іди, сину, іди, сину,
Іди, сину, пріч від мене!
Нехай тебе, нехай тебе,
Нехай тебе орда візьме!"
«Мене, мати, мене, мати,
Мене, мати, орда знає:
В чистім полі, в чистім полі,
В чистім полі об'їжджає». <…>

Петро *виходить; він не бачить Миколи, — співає:*

Сонце низенько,
Вечір близенько
Спішу до тебе,
Лечу до тебе,

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Моє серденько!
Ти обіцялась
Мене вік любити,
Ні з ким не знаться
І всіх цураться,
А для мене жити! <…>
Ой, як я прийду,
Тебе не застану, —
Згорну я рученьки,
Згорну я біленькі
Та й нежив я стану <…>

Микола. Та що ж ти за чоловік?

Петро. Як бачиш — бурлака на світі... Тиняюсь од села до села, а тепер іду в Полтаву.

Микола. Може, в тебе родичі єсть в Полтаві або знакомі?

Петро. Нема у мене ні родичів, ні знакомих. Які будуть знакомі або родичі у сироти?

Микола. Так ти, бачу, як і я — безприютний.

Петро. Нема у мене ні кола, ні двора: весь тут.

Микола. О, братіку! Знаю добре, як тяжко бути сиротою і не мати містечка, де б голову приклонити.

Петро. Правда твоя, брате; та я, благодаенiє Богу, до цього часу прожив так на світі, що нічим мене не уразить. Не знаю, чи моя однакова доля з тобою, чи од того, що й ти чесний парубок, серце моє до тебе склоняється, як до рідного брата... Будь моїм приятелем!..

III

Возний і виборний виходять з Терпилишиної хати. У возного рука пов'язана шовковою хусткою, у виборного через плече старостинський рушник. Микола й Петро одходять на бік. Возний з задоволеним лицем походжає.

Виборний *(до Миколи)*. Чом ти, йолопе, не кланяєшся пану возному та не поздоровиш його? Адже бачиш він заручився.

Возний. З найкращою зо всього села і всіх прикосновенних околиць дівицею...

Виборний. Не скажемо, нехай кортить! *(Одходить.)* А це що за парубок?

Микола. Це мій знайомий; іде із Коломака в Полтаву на заробіток.

IV

Петро. Це старший у вашім селі?

Микола. Який чорт! Він живе тільки тут. Бач, возний — так і бундячиться, що помазався паном. Юриста завзятий і хапун такий, що і з рідного батька злупить!

Петро. А той, другий?

Микола. То виборний Макогоненко — чоловік і добрий був би, так біда — хитрий як лисиця, і на всі сторони мотається: де не посій, там і вродиться. І вже де й чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже.

Петро. Так він штука! Кого ж вони висватали?

Микола. Я догадуюсь. Тут живе одна бідна вдова з дочкою; то, мабуть, на Наталці возний засватався, бо до неї багато женихів залицялось.

Петро. На Наталці?.. Та Наталка ж не одна на світі... Так, видно, Наталка — багата, хороша і розумна?

Микола. Правда, хороша і розумна, а до того і добра; тільки не багата; вони недавно тут поселились і дуже бідно живуть. Я далекий їх родич і знаю їх бідне поживання.

Петро. Де ж вони перше жили?

Микола. В Полтаві.

Петро *(жахається)*. В Полтаві?

Микола. Чого ж ти не своїм голосом крикнув?

Петро. Миколо, братіку мій рідний!.. Скажи по правді: чи давно вже Наталка з матір'ю тут живуть і як вони прозиваються?

Микола. Як тут вони живуть... *(Говорить, розтягуючи, немов собі на думці розважає час)*. Четвертий уже год. Вони оставили Полтаву зараз по смерті Наталчиного батька.

Петро *(скрикнув)*. Так він умер?!.

Микола. Що з тобою робиться?

Петро. Нічого, нічого... Скажи, будь ласка, як вони прозиваються?

Микола. Стара прозивається Терпилиха Горпина, а дочка — Наталка. Я не знаю, хто ти, і тепер не питаюсь, а тільки послухай:

Віє вітер горою,
Любився Петрусь зо мною,
Ой, лихо — не Петрусь,
Лице біле, чорний вус!
Полюбила Петруся,

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Та сказати боюся,
Ой, лихо...
А за того Петруся
Била мене матуся,
Ой, лихо... <…>
А що, може, не одгадав? *(Обнімає Петра.)*

Петро. Так, угадав!.. Я — той нещасний Петро, якому Наталка приспівувала цю пісню, якого вона любила і обіцяла до смерті не забути, а тепер...

Микола. Що ж тепер? Іще ми нічого не знаємо. Може, й не її засватали.

Петро. Та серце моє замирає: чує для себе великого горя. Братіку Миколо! Ти говорив мені, що ти їх родич: чи не можна тобі довідаться про сватання Наталки? Нехай буду знати свою долю!

Микола. Чом не можна? Коли хочеш, я зараз піду і все розвідаю. Ти скажи мені, чи говорити Наталці, що ти тут?

Петро. Коли вона свободна, то скажи за мене, а коли заручена, то лучче не говори. Нехай буду один горювати і сохнути з печалі. На що їй споминати про того, кого так легко забула!

Микола. Стережись, Петре, нарікати на Наталку. Скільки я знаю її, то вона не од того йде за возного, що тебе забула... Підожди ж мене тут. *(Іде до Терпилихи.)*

V

Петро *(сам)*. Чотири годи вже, як розлучили мене з Наталкою. Я бідний був тоді, любив Наталку без усякої надії. Тепер, наживши кривавим потом копійку, поспішав, щоб багатому Терпилові показатись гідним його дочки; а вміcто багатого батька — найшов матір і дочку в бідності і без помочі... Все, здається, близило мене до щастя — і, як на те, треба ж опізнитись одним днем, щоб горювати всю жизнь! Кого безталання нападе, тому нема ні в чім удачі. Правду в тій пісні сказано, що сусідові удається, всі його люблять, всі до його липнуть, а другому все як одрізано.

<…>

IX

Микола вертається.

Петро. А що, Миколо, — яка чутка?

Микола. Не успів нічого й спитати. Лихий приніс возного з виборним. Та тобі б треба притаїтись де-небудь. Наталка обіцялась на час сюди вийти.

Петро. Як же я удержусь не показатись, коли побачу свою милу?

Микола. Я кликну тебе, коли треба буде.

X

Наталка виходить. Петро ховається.

Наталка *(швиденько виходить)*. Що ти хотів сказати мені, Миколо? Говори швидше, бо за мною зараз збігаються.

Микола. Нічого. Я хотів спитати тебе, чи ти справді посватана за возного?

Наталка *(сумно)*. Посватана... Що ж робити: не можна більше сопротивлятися матері! Я і так скільки одвилювалася і всякий раз убивала її своїм одказом.

Микола. Ну що ж? Возний — не взяв його враг завидний жених. Не бійсь, полюбиться, а може, і полюбився уже?

Наталка *(докірливо)*. Миколо, Миколо!.. Не гріх тобі тепер надо мною сміятись!.. Чи можна мені полюбити возного або кого другого, коли я люблю Петра. О, коли б ти знав його, пожалів би і мене, і його.

Микола. Петра?..
Що за того Петруся
Била мене матуся.
Ой, лихо — не Петрусь,
Лице біле, чорний ус.

Наталка *(заплакавши)*. Що ти мені згадав! Ти роздираєш моє серце... О, я бідна... *(Мовчить, потім показує на річку.)* Бачиш Ворсклу? Або там, або ні за ким...

Микола *(показує в той бік, де Петро сховався)*. Бачиш ту сторону? Отже і в Ворсклі не будеш, і журитись перестанеш.

Наталка. Ти, мені здається, побувавши довго в городі, ошалів і зовсім не тим став, що був.

Микола. Коли хочеш, то я так зроблю, що і ти не та будеш, що тепер.

Наталка. Ти чорт зна-що верзеш. Піду лучче додому *(йде)*.

Микола *(не пуска її)*. Підожди. Одно слово вислухай та й одв'яжись од мене.

Наталка. Говори ж — що таке?

Микола. Хочеш бачити Петра?

Наталка. Що ти? Перехрестись! Де б то він узявся?

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
ironk.iatp.org.ua

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Микола. Він тут, та боїться показатись тобі за тим, що ти посватана за возного.

Наталка. Чого йому боятись? Нам не гріх побачитись, я ще не вінчана... Та ти обманюєш...

Микола. Не обманюю, приглядайсь... Петре, явись!

Наталка *(побачила Петра, скрикнула)*. Петро!..

Петро. Наталко!.. *(обнімаються.)* Наталко! В який час я тебе стрічаю... Для того тільки побачились, щоб навіки розлучитись...

Наталка. О, Петре!.. Скільки сліз вилила я за тобою! Я знаю тебе і затим не питаюся, чи ти любиш мене, а за себе — божусь...

Микола. Об любові поговорите другим разом, іншим часом; а тепер поговоріть, як з возним розв'язаться.

Наталка. Недовго з ним розв'язатися: не хочу, не піду — та й кінці в воду!

Петро. Чи добре так буде?.. Твоя мати...

Наталка *(перебиває)*. Моя мати хотіла, щоб я за возного вийшла заміж затим, що тебе не було; а коли ти прийшов, то возний мусить одступитись.

Петро. Возний — пан, чиновний і багатий; а я не маю нічого. Вам з матір'ю треба підпори й защити, а я через себе ворогів вам прибавлю, а не поміч подам. <…>

Наталка. Я давно вже поклялась і тепер клянусь, що окрім Петра ні за ким не буду. У мене рідна мати не мачуха, не схоче своєї дитини погубити.

Петро. Дай Боже, щоб її природня доброта взяла верх над приманою багатого зятя.

Наталка. Петре! Любиш ти мене?

Петро. Ти все-таки не довіряєш?.. Люблю тебе більше, як самого себе.

Наталка. Дай же мені свою руку!.. Будь же добрим і мені вірним, а я навік твоя.

Микола. Ай, Наталка! Ай, Полтавка! От дівка, що й на краю пропасті не тільки не здригнулась, а й другого піддержує! <…>

XI

Виходять возний, виборний і Терпилиха.

Виборний. Що ви тут так довго роздобарюєте?

Возний. О чом ви — теє-то як його — бесідуєте?

Терпилиха *(побачивши Петра)*. Ох, мені лихо!

Наталка. Чого ви лякаєтесь, мамо? Це Петро.

Терпилиха. Це Петро? Свят, свят, свят!.. Відкіля він узявся? Це мара.

Петро. Ні, це не мара, а це я — Петро, і тілом, і душею.

Возний. Що це за Петро?

Виборний. Це, мабуть, той, що я вам говорив, Наталчин любезний, пройдисвіт, ланець...

Возний. Так ти, вашець, Петро? Чи не можна б — теє-то як його — убиратись своєю дорогою? Бо ти, кажеться-бачиться-здається, між нами лишній.

Наталка. Чого ж це він лишній?

Терпилиха. І відомо — лишній, коли не в час прийшов хати холодити.

Петро. Я вам ні в чім не помішаю. Кінчайте з Богом те, що зачали.

Наталка. Не так-то легко можна скінчить те, що вони почали.

Возний. А по какой би то такой причині?

Наталка. А по такій причині: коли Петро мій вернувсь, то я не ваша, добродію.

Возний. Однако ж, вашець проше, ви рушники подавали, сиріч — теє-то як його — ти одружилася зо мною.

Наталка. Далеко ще до того, щоб я з вами одружилася! Рушники нічого не значать.

Возний. Не прогнівайся, стара. Дочка твоя — теє-то як його — нарушаете узаконений порядок. А понєже рушники і шовковая хустка суть доказательства добровольного і непринужденного ея согласія бить моєю сожительницею, то в таковом припадці станете пред суд і заплатите пеню і посидите на вежі.

Виборний. О, так! О, так! Зараз до волосного правленія та і в колоду.

Терпилиха. Батечки мої, умилосердьтесь! Я не одступлю од свого слова... Що хочете, робіть з Петром, а Наталку, про мене, зв'яжіть і до вінця ведіть.

Наталка. Не докажуть вони цього. Петро нічого не виноват, а я сама не хочу за пана возного: до цього силою ніхто мене не принудить... І коли на те йде, так знайте, що я навічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду.

Микола. Що тепер скажуть?

Виборний. От вам і Полтавка! Люблю за обичай!..

Терпилиха. Вислухайте мене, мої рідні! Дочка моя до цього часу не була такою упрямою і смілою; а як прийшов *(показує на Петра)* цей

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

шибеник, пройдисвіт, то й Наталка збожеволіла і зробилась такою, як бачите. Коли ви не випровадите відсіля цього голодранця, то я не ручаюсь, щоб вона й мене послухала.

Возний і Виборний *(разом).* Вон, розбишако, із нашого села зараз!.. І щоб і дух твій не пах! А коли волею не підеш, то туди запроторимо, де козам роги правлять.

Петро. Утихомиртесь на час і слухайте мене... Що ми з Наталкою любилися, про те і Богу, і людям звісно; а щоб я Наталку одговорював іти заміж за пана возного, навчав дочку не слухати матері і поселяв несогласіє в сім'ї — нехай Бог накаже! Наталко, покорися своїй долі: послухай матері, полюби пана возного і забудь мене навіки!.. *(Обертається і утирає сльози.)*

Терпилиха *(набік).* Добрий Петро! Серце моє проти волі за його вступається!..

Наталка плаче, возний замислюється.

Виборний. Що не говори, а мені жаль його.

Микола. На чім то все це окошиться?

Возний *(до Петра).* Ти, вашець — теє-то як його — куди тепер помандруєш?

Петро. Я йшов у Полтаву, а тепер піду так, щоб ніколи сюди не вертатись... Іще пару слів скажу Наталці... Наталко! Я для тебе оставив Полтаву і для тебе в дальніх сторонах трудився чотири годи; ми з тобою виросли і згодувалися вкупі у твоєї матері: ніхто не воспретить мені почитати тебе своєю сестрою. Що я нажив — усе твоє: на, візьми! *(Виймає з-за пазухи завинені в лубок гроші)*. Щоб пан возний ніколи не попрікнув тебе, що взяв бідну і на тебе іздержався. Прощай! Шануй матір нашу, люби свого судженого, а за мене одправ панахиду...

Наталка. Петре! Нещастя моє не таке, щоб грішми можна од його одкупитись: воно *(показує на серце)* тут! Не треба мені грошей твоїх. Вони мені не поможуть... Та бідою нашою не потішаться вороги наші... І моєї жизні кінець недалеко. *(Схиляється на плече Петрові.)*

Терпилиха *(підбігає й обнімає Петра).* Петре!

Наталка *(обнімаючи Петра).* Мамо, кого ми теряємо!..

Микола *(до виборного).* А тобі як він здається?

Виборний. Такого чоловіка, як Петро, я зроду не бачив!

Возний *(виходячи наперед)*. Розмишляв я предовольно і нашел, що великодушний поступок всякії страсті в нас пересиливаєть. Я — возний і

признаюсь, що од рождєнія моего разположен к добрим ділам; но, за недосужностью по должності і за другими клопотами, доселі ні одного не зділав. Поступок Петра, толико усердний і без примісу ухищренія, подвигаєть мене на нижеслідующее... *(До Терпилихи.)* Ветха деньми! благословите лі на благоє діло?

Терпилиха. Воля ваша, добродію! Що ні зробите, все буде хороше: ви у нас письменний.

Возний. Добрий Петре і бойкая Наталко!.. Приступіте до мене! *(Бере їх за руки, підводить до матері і говорить.)* Благослови дітей своїх щастям і здоров'ям. Я одказуюсь од Наталки і уступаю Петру во вічноє і потомственноє владініє з тим, щоб зробив її благополучною. *(До глядачів.)* Поєлику же я — возний, то по привілегії, статутом мені наданной, заповідаю всім: „Де два б'ються — третій не мішайсь!" і твердо пам'ятовать, що насильно милим не будеш.

Петро і Наталка *(обнімають матір)*. Мати наша рідна, благослови нас!

Терпилиха. Бог з'єдинає вас чудом, нехай вас і благословить своєю благостію...

Микола. Оттакові-то наші полтавці! Коли діло піде, щоб добро зробити, то один перед другим хапаються.

Виборний. Наталка — по всьому полтавка, Петро полтавець, та й возний, здається, не з другої губернії.

Петро. Наталко! Тепер ми ніколи не розлучимось. Бог нам поміг перенести біди і напасті. Він поможе нам вірною любовію і порядочною жизнію бути приміром для других і заслужити прізвище добрих полтавців. Заспівай же, коли не забула свою пісню, що я найбільше люблю.

Наталка. Коли кого любиш, того не забудеш. *(Цілує Петра й співа.)*

Ой, я дівчина Полтавка,
А зовуть мене Наталка, —
Дівка проста, не красива,
З добрим серцем, не спесива.
Коло мене хлопці в'ються
І за мене часом б'ються,
А я люблю Петра дуже, —
До других мені байдуже. (…)

Завіса

mpk.ukr.net

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Яка головна тема та ідея п'єси?
— Які соціальні проблеми порушує Іван Котляревський у творі?
— Як у п'єсі поєднуються комічне і драматичне?
— Якими рисами характеру Наталка виділяється серед інших героїв?
— Як вона ставиться до батьків, коханого та соціальних обставин?
— Чому Наталка є ідеалом української дівчини?
— Наталка Полтавка співає:

«Не багата я і проста, но чесного роду,
Не стижуся прясти, шити і носити воду».

Як ці слова з пісні підтверджуються вчинками Наталки Полтавки в сюжеті п'єси?
— Чому Петро вирішив покинути Наталку?
— Як автор зображує його повернення?
— Як Петро проявляє свою чесність і щирість?
— Які риси притаманні возному? Як він намагається здобути руку Наталки?
— Як виборний виступає посередником між Наталкою і возним?
— Що символізують ці персонажі в суспільстві?
— У чому полягає головний конфлікт п'єси?
— Як соціальні обставини впливають на життя Наталки та її родини?
— Як любов і моральні цінності героїв долають соціальні та особисті труднощі?
— Як у п'єсі відображено українські звичаї, побут і традиції?
— Які народні пісні використані в творі? Як вони розкривають характери героїв?
— Чи актуальні проблеми, зображені в п'єсі, у сучасному суспільстві?

Виконайте творчий проект на одну із запропонованих тем:
1) Створіть сучасну версію однієї сцени з п'єси, адаптуючи її до сучасних реалій.
2) Намалюйте ілюстрації до одного з ключових моментів твору.

ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО (1778—1843)

Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко ввійшов в історію української літератури як ***«основоположник нової української прози».***

Народився Григорій Квітка 29 листопада 1778 року в селі Основа на Харківщині в дворянській родині. Його псевдонім — Основ'яненко — походить від назви його рідного села.

Отримав домашню освіту, а згодом навчався у Курязькій монастирській школі. У 1793 році розпочав військову службу, але через чотири роки вийшов у відставку в чині капітана. Після цього близько десяти місяців провів у Курязькому монастирі як послушник.

Повернувшись до світського життя, Квітка-Основ'яненко активно долучився до громадської та культурної діяльності Харкова. Він був одним із засновників Харківського професійного театру (1812), Інституту шляхетних дівчат та Харківської губернської бібліотеки. Також редагував перші в Україні громадсько-літературні журнали «Український Вісник» та «Харьковский Демокрит».

Літературну діяльність розпочав у 1827 році, створюючи прозові та драматичні твори українською та російською мовами. Його творчість відзначається глибоким знанням народного життя, гумором та сатирою. Серед найвідоміших творів — повісті «Маруся» та «Конотопська відьма», а також п'єса «Сватання на Гончарівці».

Григорій Квітка-Основ'яненко помер 20 серпня 1843 року в Харкові.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

«Маруся» (1832 р.) — ***сентиментально-реалістична повість.***

Сентименталізм — ідейно-художній напрям у європейській літературі другої половини XVIII ст. Основна ідея сентименталізму — показати духовний світ людини через її емоції, чуттєвість та здатність до співпереживання.

Для сентименталізму характерні наступні *ознаки:*

— на перший план висувається внутрішній світ героя, його переживання і чуттєві реакції;

— особлива увага приділяється таким емоціям, як любов, смуток, співчуття, милосердя;

— головними персонажами часто стають прості люди (селяни, ремісники), які зображуються як носії моральної чистоти;

— твори часто звертаються до тем доброти, милосердя, любові до ближнього, відданості та моральної чистоти;

— персонажі наділені ідеальними рисами, такими як щирість, доброта, чуйність;

— смерть героя неминуча від стихійного лиха, хвороби, нещасного випадку.

lib.ok.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Маруся

(Скорочено)

Посвящается Анне Григорьевне Квитке

***

Часто мені приходить на думку: чого б то чоловікові так дуже пристрашатись на сім світі до чого-небудь, не то щоб до якої вещі, а то хоч би і до наймиліших людей: жінки, діточок, щирих приятелів і других? Перше усього подумаймо: чи ми ж на сім світі вічні? І що є у нас, хоч скотинка, хоч хлібець на току, худобонька, у скриньці, так усьому так усе без порчі й бути? Ні, нема тут нічого вічного! Та й ми самі що? Сьогодні жив, завтра — що Бог дасть!

...Чому б так не робить: наградив тебе Бог щастям, що батько й мати твої живіть при тобі і дякують добрим словом, що ти їх при старості і кохаєш, і поважаєш, або жінкою, до тебе доброю, послухною, хазяйкою невсипущою, або діточками покірними та слухняними — хвали за се Бога і лягаючи, і устаючи, а їх шануй і кохай, і для них не жалій не тільки ніяких трудів, худоби та, коли нужда звелить, душу свою за них положи, розпинайся, умри за них, та усе-таки пам'ятуй, що й вони на сім світі такі ж гості, як ти і усякий чоловік, — чи цар, чи пан, чи архирей, чи салдат...

...От так і небесний наш отець з нами робить: бережеть нас від усякої біди і береть нас прямісінько до себе, де є таке добро, таке добро, що ні розказати, ні здумати не можна! Та ще й так думаймо: чуствуєш ти, чоловіче, що се Бог за гріхи твої послав біду? Та ще і розсуди: який батько покине овсі діток, щоб без науки ледащіли? Усякий, усякий отець старається навчити дітей усьому доброму; а неслухняних по-батьківськи повчить, та по-батьківськи і пожалує. Недурно сказано: ледача та дитина, котрої батько не вчив! Се ж люди так з своїми дітьми роблять, а то отець небесний, що милосердію його і міри нема! Той коли і пошле за гріхи яку біду, то він же і помилує! Тільки покоряйся йому! А після сього не будемо журитись, що нам Бог милосердний и не пошлеть терпіти, і, перехрестившись, скажемо: „Господи, навчи мене, грішного, як сповнять волю твою святую!" — то й побачиш що після усе гаразд буде.

Так робив Наум Дрот...

/.../ Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви — так хоч би і маленький празник, тільки піп у дзвін, він вже й там: свічечку обмінить, старцям грошенят роздасть і приньметься за діло; коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі і совіт добрий дасть. За його правду не оставив же його і Бог милосердний: що б то ні задумав, усе йому Господь і посилав. Наградив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою слухняною; і що було Наум ні забажа, що ні задума, Настя (так її звали) ночі не поспить, усюди старається, б'ється і вже зробить і достане, чого мужикові хотілось. Поважав же і він її, скільки міг, і любив її, як свою душу. Не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки. Щодень хвалили Бога за його милості.

Ув однім тільки була в них журба: не давав їм Бог діточок. Та що ж? Настя як здума про се, то зараз у сльози та вголос; а Наум перехреститься, пропита „Отче наш", — то йому і стане на серці веселіш, і пішов за своїм ділом чи в поле, чи на тік, чи у загороду або до батраків, бо був собі заможненький: було й воликів пар з п'ять, була й шкапа, були й батраки; було чим і панщину відбувати, і у дорогу ходити; була ж і нивка, одна і друга, ще дідівська, а третю він сам вже купив, так було йому чим орудовати.

Оттим-то Настя, дивлячись на худобу, та й журилась: що кому то воно, каже, після нас дістанеться? Не буде нам ні слави, ні пам'яті; хто нас поховає, хто нас пом'яне? Розтратять, що ми зібрали, а нам і спасибі не скажуть. А Наум їй було і каже: „Чоловікові треба трудитися до самої смерті; дасть Бог діточок — діткам зостанеться, а не дасть — його воля святая! Він зна, для чого що робиться. Ніщо не наше, усе Боже. Достанеться наше добреє доброму, він за нас і на часточку подасть, і мисочку поставить, і старцям роздасть. А коли буде наслідувати недобрий, йому гріх буде, а нас усе-таки Бог милосердний, пом'яне, коли ми те заслужимо..."

Аж ось за отцевські і материнські молитви дав їм Бог і дочечку. Та й раді ж були обоє, і Наум, і Настя; таки з рук її не спускали. Коли ж, було, куди дитина побіжить, чи до сусідів, чи на вулицю, то вже котрий-небудь, або батько, або мати, так слідком за нею і ходять. Та й що то за дитина була! Ще маленьке було, а знала і „Отче наш", і „Богородицю", і „Святий Боже", і половину „Вірую". А тільки було зачує дзвін, то вже ні заграється, ні засидиться дома і каже: „Мамо! Піду до церкви, бач, одзвонять; грішка не йти; тату, дай шажок на свічечку, а другий старцю Божому подати". І в церкві вже не запустує і ні до кого не заговорить, та все молиться, та поклони б'є.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

От і виросла їм на втіху. Та що ж то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці як тернові ягідки, брівоньки як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі прямень-кий з горбочком, а губоньки як цвіточки розцвітають, і меж ними зубоньки неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли, було, заговорить, то усе так звичайно, розумно, так неначе сопілочка заграє стиха, що тільки б її й слухав; а як усміхнеться та очицями поведе, а сама зачервоніється, так от не-наче шовковою хусточкою обітреть смажнії уста. Коси у неї як смоль чорнії та довгі-довгі, аж за коліно; у празник або хоч і в неділку так гарно їх повбира, дрібушки[1] за дрібушку та все сама собі запліта; та як покладе їх на голову, поверх скиндячок[2] вінком, та заквітча квітками, кінці у ленти аж геть порозпу-ска; усі груди так і обнизані добрим намистом з червонцями, так що разків двадцять буде, коли й не більш, а на шиї... та й шия білесенька-білесенька, от як би з крейди чепурненько вистругана; поверх такої-то шиї на чорній бар-хатці, широкій, так що пальця, мабуть, у два, золотий єднус[3] і у кольці зверху камінець, червоненький... так так і сяє!...

Сорочка на ній біленька, тоненька, сама пряла і пишнії рукава сама ви-шивала червоними нитками. Плахта на ній картацька, черчата[4], ще материн-ська — придана; тепер вже таких не роблять. І яких-то цвітів там не було? Батечку мій та й годі! Запаска шовкова, морева; каламайковий пояс, та як підпережеться, так так рукою і обхватиш, — ще ж то не дуже і стягнеться. Хусточка у пояса мере- жована і з вишитими орлами, і ляхівка з-під плахти тож вимережована й з китичками; панчішки сині, суконці', і червоні чере-вички. От така як вийде, то що і твоя панночка! Іде, як павичка, не дуже по усім усюдам розгляда, а тільки дивиться під ноги. Коли з старшим себе зострілась, зараз низенько вклонилась та й каже: „Здрастуйте, дядюшка!" або: „Здорові, тітусю!" І таки хоч би то мала дитина була, то вже не пройде просто, усякому поклониться і ласкаво заговорить. А щоб який парубок та посмів би її зайняти? Ну-ну, не знаю! Вона й не лаятиметься, і ні слова й не скаже, а тільки подивиться на нього так пильно, та буцім і жалібно, і серди-тенько, — хто її зна, як-то вона там загляне, — так хоч би який був, то зараз

[1] Дрібушки — дрібно заплетені коси.

[2] Скиндячка — стрічка, якою пов'язують голову.

[3] Єднус — дукач, срібна або золота монета, що була поширена в європейських країнах як прикраса на шию.

[4] Черчатий — пофарбований у червоне, зроблений із червоного матеріалу.

шапку з голови схопе, поклонивсь звичайненько, і ні пари з уст не мовить, і відійде дальш. О, там вже на все село була і красива, і розумна, і багата, звичайна, та ще ж к тому тиха, і смирна, і усякому покірна. /.../

Тільки, було, наша Маруся уряди-годи збереться до подруженьки на весіл-ля у дружечки. Та й то не буде вона у суботу бігати з ними по вулиці та гор-ло драти, мов скажена, як усі роблять; а прийде вже у неділеньку, посидить, пообіда, а як виведуть молодих надвір танцювати, вона тут чи побула, чи не побула, мерщій додому; розібралась, роздяглась, давай піч топити і вечерять наставляти, і вже мати за нею було ніколи не поспішиться.

Отак, раз, на клечальній неділі, була Маруся у своєї подруги у дружках на весіллі і сиділа за столом. Проти дружечок, звичайно, сиділи бояри. Старшим боярином був з города парубок, свитник Василь. Хлопець гарний, русявий, чисто підголений; чуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зірочки; на виду рум'яний, моторний, звичайний; жупан на ньому синій і китаєва юпка, поясом з аглицької каламайки[1] підперезаний, у тяжинових штанях, чоботи добрі, шкапові, з підковами... Як пришивали боярам до шапок квітки, то усі клали по шагу... а Василь усе вижидав та усе в кишені довбавсь; а далі витяг капшучок, а там таки дещо бряжчало, засунув пальці, достав, та й положив на викуп шапки, за квітку, цілісінький гривеник!

От, сидячи за столом, як вже поприньмали страву, давай тогді Василь дів-чат розглядать, що були у дружках. Зирк! і вздрів Марусю, а вона аж у третіх сиділа, бо старшою дружкою, скільки було її не просять, ніколи не хоче: „Не-хай, — каже, — другі сідають, а мені і тут добре". /.../

Що ж Маруся? І вона, сердешна, щось змінилась: то була, як і завсегда, невесела, а тут вже притьмом хоч додому йти. Чогось-то їй стало млосно і нудно, і, як подивиться на Василя, так так їй його жаль стане! А чого? І сама не зна. Хіба тим, що й він сидить такий невеселий. А ще найпуще, як один на одного разом зглянуть, так Марусю мов лихорадка так із-за плечей і озьме, і все б вона плакала. /.../

Думає сердешна Маруся, що, мабуть, се з очей їй стало, та й каже собі: „Піду лишень додому"; так думка така нападе: „Он той боярин, що у синім жупані, чи він чи недуж, чи що? Та як піду, то щоб він ще гірш не занеду-жав, і ніхто йому не поможеть; бач, як жалібно дивиться на мене і буцімто й просить: будь ласкава, Марусю, не втікай відсіля! Добре, добре, зостанусь!"

[1] Каламайка — цупка, густа льняна тканина.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

А Василь собі нудить світом і не зна, на яку ступити. Розчумав трохи, що бояри цятаються, та й дума: „Се лишень поцятаюсь я он з тою дівчиною, що сидить смутна, невесела". Тільки, сердека, протягнув руку, так неначе йому хто шепнув: „Не заньмай її, ще розсердиться: бач, яка вона одягна та пишна! Се, мабуть, міщанка; вона з тобою і говорити не захоче". Поблідніє наш Василь та вп'ять і похмуриться. Далі збиравсь-збиравсь, та як дружечки дуже почали співати, а весільний батько з матір'ю частіш стали горілочкою пошту-вати і піднявсь гомін по хаті, він таки хватив у жменю горіхів та до Марусі: „Чи чіт, чи лишка?" Та як се промовив, так аж трохи не впав із ослона на спи-ну: голова йому закрутилась, в очах потемніло, і нестямився овсі.

Та й Марусі ж добре було! Як заговорив до неї Василь, так вона так зля-калась, як тогді, як мати на неї розсердилась: а се тільки одним один раз і було на її віку, як, принісши вона від річки плаття, загубила материну хустку, що ще від її покійної матері, так за те-то на неї мати сердилась було, і хоч не довго, та вона — крий Боже! — як було злякалась. Отже і тепер так їй було прийшло: якби можна, скрізь землю б провалилась або забігла куди, щоб і не дивитись на свого боярина. Та й що йому казати? Як скажу „нечіт", то він подума, що я чванна і не хочу більш з ним цятатись, а він так чи смутний, чи сердитий, а тільки жалко на нього дивитись. Скажу „чіт". Що ж? Як стала силуватись, щоб промовити слово, так ні жодною мірою не може сказать: губи злиплись, язик мов дерев'яний, а дух так і захватило. Дивиться, що й Василь з неї очей не спустить, і горіхи у жмені держить, і жде, що вона йому скаже; от їй того жалко стало, на велику силу та тихесенько, так що ніхто й не чув, промовила: „Чіт!" — та ззирнулась з ним. І сама вже не стямилась, як узяла з Василевої жмені горіхи, та як схаменулась, як засоромилась!.. Крий Мати Божа!.. Аж ось, на щастя їх, крикнув дружко: „Старости, пани підстарости! Благословіте молодих вивести із хати надвір погуляти". Тут і усі рушили із-за стола та, хто куди попав, мерщій надвір, дивиться, як будуть танцювати. От і Марусі, і Василеві неначе світ піднявсь, полегшало на душі, вийшли й вони з хати. /.../

* * *

(Вранці Василь чекав дівчат на дорозі до міста, щоб поговорити з Мару-сею.

Він розповів дівчатам, нібито по дорозі бігав якийсь собака і кидався на людей. Подруги злякались, але парубок пообіцяв провести їх).

...От як зосталися удвох Василь з Марусею, то й посідали собі на горбику; зараз Василь їй і каже:

— Марусю! Чи я ж один був такий на світі, щоб, побачивши тебе, не по-любив щиро? Люблю тебе, Марусенько, усім серцем моїм, люблю тебе більш усього на світі!.. Не сердься на мене, не відворожуйся, не затуляй очиць твоїх білою рученькою; дай мені її сюди, нехай пригорну її до свого серденька, та тоді хоч і вмру, коли тобі невгодна щирая моя любов!..

Тільки що так став Василь говорити, то Маруся і нестямилась; серденько у неї так і б'ється, а сама, як у лихоманці, так і труситься; боїться і сама не зна чого; коли б земля розступилася, так би вона і кинулась туди, та й... Василя потягнула б за собою; коли б їй крила, полетіла б на край світу... та не сама, а усе б таки з Василем...

...— Василечку, голубчику, соколику мій! Не випитуй же мене, чи люблю я тебе; я сього тобі зроду не скажу, щоб ти не посміявся надо мною... Я й сама не знаю, що зо мною сталося: я ще нікого не любила, нікого не хотіла любити, цуралася парубків, а як побачила тебе, світ мені не змилився, усім я нудила, усюди я скучала; а як сказали, що ти просватаний, так я й сама не знала, що й робити.

— Марусенько, моя лебідочко, зірочко моя, рибочко, перепілочко! — приговорював Василь, обнімаючи свою Марусю. — Я ж землі під собою не чую — я мов у раю! Чи не сплю лишень я?.. Так се правда, що ти любиш мене, Марусенько? Скажи мені, правда?

— Не скажу, Василечку, їй-богу, не скажу!

— Чом же не хочеш завірити об моїм щасті?

— Стидно-бо.

— Марусю, отже поцілую, коли не скажеш.

— Та хоч десять раз цілуй, аби не я тебе; а усе-таки не скажу...

— Оттак же... оттак... оттак же! — приговорював Василь, цілуючи її раз по п'ять, не віддихаючи, та вп'ять знову за те ж... та аж не міг і слова промо-вити...

... Далі схаменулася вона, здохнула тяжко і крізь сльози сказала:

— Василечку, що се зі мною сталось? Нічого не тямлю, не знаю сама себе; тільки у мене й на думці, що ти мене любиш, що ти мій... та більше мені нічо-го і не треба!.. Боюсь тільки, чи нема мені за те гріха?

— За що, моя Марусенько? — сказав Василь, пригорнувши її до свого серденька, і поцілував щиро.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Ох, не цілуй мене, мій сизий голубоньку! Мені усе здається, що гріх нам за се... Боюсь прогнівити Бога! /.../

(Василь провів Марусю і Олену до села. Там вони розпрощалися. Маруся зробила вигляд, що забула у Василя у кошику камінець, який купила для батька. Вони домовляються про зустріч у бору на озерах).

...Прийшла Маруся додому: батечку! Весела, моторна, і говорить, і розказує, і порається за трьох, так що мати, дивлячись на неї, аж повеселіла, і їй полегшало...

Не вспіла мати оглянутись, вже у Марусі і готов обід; сіла, ручки зложила і знай матері розказує, як то їй добре було іти на базар...

Прийшов і старий Наум; обіда і дума: „Зроду Маруся такого мудрого борщу не варила, як сьогодні; і мнясь добре спечене, і усе таки гаразд, а лучче всього, що сама така веселенька і усе вигадує і жартує"...

* * *

Після обід, чи прибрала Маруся, чи не прибрала, мерщій вхопила глечичок та й каже:

— Піду ж я, мамо, назбираю вам суниць; там таких багацько на базарі було, і наші дівчата горщечками так і носять. І вам назбираю і, може, дещо і продам.

Ще мати їй нічого на се і не сказала, а вона вже і за воротами, і прямо поспіша у бір на озера. Хоч і бачить по дорозі суниці, та не збира, а дума: „Василь мене, вже, мабуть, жде; піду швидше до нього; а як посиджу з ним та вертатимусь додому, тогді і ягідок назбираю".

Недовго шукала вона свого Василя: тут зараз і є. Як же зійшлись, так дарма, що тільки, може, часів три не бачились, а так неначе десять год розно були. Обнімаються, цілує один одного, розговорюють, розказують; то, побравшись за рученьки, ходять, то вп'ять посідають, то вп'ять за те ж. І незчулись, як вже стало вечоріти. І то ж бо правда, що коли будеш укупі з тим, кого любиш, то день так швидко пробіжить, як часиночка.

От Маруся перша крикнула:

— Ох мені лишенько! Чи бач, де вже сонце?

— Так що ж? — питає Василь.

— А те, — каже Маруся, — як я додому піду!

— Не бійсь нічого, я тебе опроводжу.

— Не те, щоб я боялась, а те, що ягідок не збирала, а я за ними просилась у матері. Що мені тут на світі робити? Розкажу матері, що заговорилась з тобою та й забула.

— Ні, Марусенько, потривай ще матері об мені говорити.

— А чому ж?

— Ще, моє серденько, не урем'я. Треба підождати.

— А як се можна? Матері і батькові треба усе зараз розказати й ніколи перед ними не брехати. Що ж я тепер скажу, що я не набрала суничок?

— Що хоч, Маню, те й скажи, тільки не говори про мене. Я сам, як прийде пора, я сам скажу.

— Та гріх же брехати і перед ким-небудь, а не тільки...

— Се не буде брехня, і їм треба усе розказати. Тільки як скажені тепер, а вони, мене не знавши, подумають, що я який-небудь ледащо, що тільки зводжу тебе з ума, тебе будуть лаяти, мене стануть цуратись і будуть нас розлучати. Потерпи, моя рибонько, хоч через петрівку. Я так наведу, що вони про мене будуть знати і чути що- небудь непогане; тоді пришлю людей, тоді їм усе і розкажеш. То брехня і гріх, як зовсім потаїти, а то ми тільки прежде якого часу їм нічого не скажемо. Чи так, моя паняночко? — спитав та й поцілував її щиро, від серця.

— Може, воно і так, — довго подумавши, Маруся сказала. — Я вже нічого не знаю, а усе робитиму, що мені скажеш. Тільки вже, Василечку, мій козаченьку, як собі хочеш, а я вже більш до тебе не вийду ні сюди, ні на вулицю, ні на базар, нікуди.

— А се ж то чому? — спитавсь Василь злякавшись.

— Як собі хоч, а тільки, по моїй думці, се вже гріх, коли чого не можна матері сказати та теє і робити нишком від неї. Хоч розсердись зовсім, не тільки так насупся, як тепер, тільки вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Інше діло, якби я посватана була, тоді б і нічого; а то хто-небудь побачить, та про мене ще й слава піде? Не хочу, не хочу! Нехай Бог боронить! Мені тепер і Олени страшно; вона щось дивилась на нас пильненько, як вернулася з города, і усе щось собі під ніс бормотала. Зараз же, прийшовши, піду до неї і усе їй розкажу і попрошу, щоб до часу нікому не говорила. Прощай же, мій соколику, мій Василечку! Не сердься ж бо на мене; адже ти кажеш, що скоро пришлеш старостів? От ми ненадовго розлучаємось. /.../

От дождались і Петра, розговілись.

На самого полу-Петра, так вже перед вечором, вбігла Настя в хату, аж задихалась, та й кричить:

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Науме, Науме! Либонь, старости йдуть.

— До кого?

— Та до нас, до нас; от вже у дворі. Сідай швидше на лаву; а ти, Марусю, біжи хутко у кімнату та вбирайся.

Маруся, як тільки почула про старостів, то що було у руках, усе попускала і не стямиться, що й робити; тільки дивиться на матір, а очиці як жар, так і горять; а сама була рум'яна, а то почервоніла, як калина. От мати мерщій пхнула її у кімнату і стала її убирати у нову плахту і усе, що треба, по-дівчачи.

Затим ось стукнуло під двер'ю палицею тричі.

Наум хутко достав нову свиту, новий пояс, одягається, підперізується, а сам труситься, неначе з переляку, і каже собі нищечком:

— Господи милосердний! дай моїй дочечці доброго чоловіка; не за мої гріхи, а за її добрість пошли їй щастя.

От вже стукнули і вдруге, теж тричі, палицею.

Наум, одягтись зовсім, ізмів із скатерті, що на столі, і, посунувши хліб, що завсегда лежав на столі, к покуттю (а за тим Настя засвітила свічечку перед богами), сів на лавку в кінці стола й дожидається.

Аж ось стукнули під дверима і втретє, теж тричі. Тогді Наум перехрестився і каже до них:

— Коли добрі люди та з добрим словом, то просимо до господи! Насте! Іди ж сідай і ти.

От Настя, затим упоравши Марусю, вийшла і, перехрестившись тричі, сіла біля Наума.

За Наумовим словом ввійшли в хату двоє старостів, люди хороші, міщани, у синіх жупанах аглицької каламайки, поясами попідперізувані, з паличками, і у старшого старости хліб святий у руках. За ними ввійшов Василь... крий матір божа! — ні живий, ні мертвий: білий як стіна.

Пришедши у хату, старости помолились Богу святому і поклонились хазяїну і хазяйці.

Зараз Наум (хоч і знав їх дуже добре, а тільки для закону) пита:

— Що ви за люди й відкіля, і за чим вас Бог приніс?

Старший староста й каже:

— Прежде усього подозвольте вам поклонитись і добрим словом прислужитись. Не позгнушайтесь вислухать нас; і коли буде теє, то ми і онеє; коли ж наше слово буде невлад, то ми і підемо назад. А що ми люди чеснії і без худої науки, то от вам хліб святий у руки.

Наум, узявши хліб, поцілував і, положивши на стіл край свого хліба, каже:

— Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо. Сідайте, добрі люди! До чого ще дійдеться, а ви своїх ніг не турбуйте, може, й так здалека йшли. А з якого царства, з якого государства?

Старший староста і каже:

— Ми є люди німецькії, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удалії молодці. Раз дома, у нашій землі, випала пороша... Я і кажу товаришу: „Чого нам дивитись на таку шквирю, ходім ськать усякого звірю", — і пішли, їздили, слідили і нічого не получили. Назустріч нам якраз їде на вороному коню отсей князь (а Василь устав та й кланяється, бо се про нього говорили). От після зустрічі він каже-говорить нам такії речі: «Ей ви, ловці, добрі молодці! услужіть мені службу, покажіте дружбу! Ось якраз попалась мені лисиця або куниця, а трохи чи не красна дівиця, їсти-пити не жалаю, достати її жалаю. Поможіте, піймайте, чого душа захоче, усього від мене бажайте. Десять городов вам дам і скирту хліба». От ловцям-молодцям того і треба. Пішли ми по слідам, по усім городам. Перш слід пішов у Німеччину, а далі у Туреччину; ходимо, шукаємо, а її не піймаємо. Усі царства-государства пройшли, а її не знайшли; от і кажемо князю: «Не тільки звіра в полі, що куниця; пошукаємо деінде, найдеться й красная дівиця». Так наш князь затявсь, при своїй думці зостався. «Скільки, — каже-говорить, — по світу не їжджав, у яких царствах-государствах не бував, а такої куниці, ніби красної дівиці, не видав». От ми усе по сліду йшли та в се село — як зоветься, не знаємо, — прийшли. Тут вп'ять пала пороша, ми, ловці-молодці, давай ходить, давай слідить; сьогодні рано устали й зараз на слід напали. Пішов наш звір та до вас у двір і з двора до хати; тепер жадаємо його піймати. Певно, вже наша куниця — у вас у хаті красна дівиця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князю куницю, вашу красную дівицю! Чи віддасте, чи нехай підросте?

Поки староста це законне слово казав, Маруся у кімнаті усе поклони била, щоб батько віддав її за Василя, а він, сидячи на лавці, скрізь двері дивиться на неї та теж то здихне, то з нею переглянеться. Як же усе староста розказав і прийшлося батькові одвітне слово казати, вона так і припала до дверей, і слуха.

От Наум усе, насупившись, слухав, помовчав, а далі і каже:

— Не вмію я до прикладу у сім ділі сказати... Спасибі вам за вашу працю. Ідете ви з дальної дороги, то, може б, випили по чарці?

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Маруся, як се почула, та в голос; Настя аж об поли руками вдарила та й крикнула:

— Ох мені лихо! А чому ж се так?

А Василь так об землю і кинувся, та аж приповз навколішках до Наумових ніг, та цілує їх, та гірко плаче і просить:

— Будьте мені батеньком рідненьким! Не гнушайтесь бідним сиротою!.. За що в мене душу віднімаєте?.. Не можу без вашої Марусі жити! Буду вам за батрака вічно служити... Буду усякую вашу волю сполняти... Що хотіть, те й робіть зо мною! Дайте сиротиночці ще на світі прожити!..

Тут і Маруся, забувши, що їй гоже і що ні, вибігла тож собі і впала до ніг отцевських, і просить, і плаче, то кинеться до матері, і руки їй цілує, і приговорює:

— Таточку, голубчику, соколику, лебедику! Матінко моя ріднесенька! утінько моя, перепілочко, голубочко! Не погубляйте свого дитяти, дайте мені, бідненькій, ще на світі пожити! Не розлучайте мене з моїм Василечком. Не держіть мене як дочку, нехай я буду вам замість наньмички: усяку роботу, що скажете, буду робити і не охну. Не давайте мені ніякої худобоньки: буду сама на себе заробляти, буду вас доглядати і шанувати, аж поки жива. Хоч один годочок дайте мені з Василечком пожити, щоб і я знала, що то за радість на світі!..

Отак і Маруся, і Василь один перед одним усе просили своїх старих, та так жалібно, що старости обидва поставали і, знай, полами сльози утирають.

Далі старший староста не втерпів і каже:

— Ох, панове сватове! Не слід мені, бувши у сьому важному чину, лишне слово говорить; моє діло таке: сказав, що закон велить, та й жди одвіту; що почуєш, з тим назад іди. Сказано, дать нам по чарці, так вже тут нічого доброго ждати. Одначе, видячи їх сльози і убивство, якось-то моторошно й нам не сказати чого-небудь. А що пак, Олексійовичу? ніде дітись: благослови діток, нехай Маруся нас пов'яже.

Наум тільки покрутив головою, обтер слізку рукавом та й вп'ять понурив голову і мовчить. /.../

Тут вп'ять усі приступили до нього, що коли, кажуть, любиш Василя, так чом не віддаєш за нього Марусі? Маруся ж так і повисла йому на шию і обмива його слізоньками, а Василь тож припав навколішки, та гірко плаче, та, знай, просить.

— Але чому не віддаю? — сказав Наум, здохнувши. — Бо жаль свого рожденія. Не той час; при такому важному ділі, як є сватання, не можна усього говорити. Прийди, Василю, завтра, та сам, — без людей; отут я тобі усе розкажу. Більш нічого і говорити. Прощавайте! От вам ваш і хліб святий.

Чи хотіли, чи не хотіли старости, узявши хліб назад, пішли з хати з Василем; або так сказати, що повели його, бо він сам і не здужав і йти.

Зостався Наум зі своює сім'єю, сів собі і сумує. Маруся аж звалилася на піл від сліз, і Настя плачучи сиділа над нею...

(Маруся розповіла батькам про свої зустрічі із Василем і все просила батька, щоб віддав її за Василя, інакше «вік у дівках сидітиме, і ні за кого не піде, опріч нього»).

* * *

Ні світ ні зоря, а вже Василь і в Наума. /.../ От, як повиходили вони, Наум і каже /.../:

— Не можна, Василю: не будеш ти їй таким мужем і хазяїном, як хочеш, бо се не від тебе. Коли ж я знаю, що сьому не можна бути, і бачу свою Марусю, що зовсім розум погубила, полюбивши тебе... /.../

— Та чом же ви, Наум Семенович, думаєте, що я не буду добрим їй мужем і хорошим хазяїном?

— Ти ж мені розказував про, себе. Ти сирота; у дядьків твоїх по два, по три сини, і ти із ними у одній сказці[1]. Сказка ваша дев'ятидушна, дядькові хлопці малі; а як прийде набор, то певно тобі лоб забриють, бо ти сирота, за тебе нікому заступитись; і дядьки скажуть: «Ми тебе поїли, зодягали і до розуму довели, служи за нашу чергу». А що тоді буде з Марусею? Ні жінка, ні удова; звісно, як салдаток шанують: як саму послідню паплюгу, і ніхто не вірить, щоб була салдатка та й чесна. Та й трохи чи й не так! Де їй за полками таскатись? А молоде, дурне, попадеться ледачим людям, наведуть на усе злеє. Худобу розтаскають, повіднімають, хто її защитить? Діточки без доглядіння у бідності, у нищеті, без науки, без усього помруть або — не дай Боже! — бездільниками стануть. А вона затим ізстаріється, немощі одоліють, бідність, каліцтво... тільки що в шпиталь, до старців! (Сказав се та й заплакав, як мала дитина). Не приведи, Господи, і ворогу нашому такої судьби!.. Так-то, Василю, як би я тебе не любив, а скажу по правді: так я тебе полюбив, так мені тебе жалко, як рідного сина! — а не хочу загубити своєї

[1] *Ревізька сказка* — так за часів кріпацтва називався реєстр так званих «тяглових селян» (вони повинні були відбувати державні повинності й платити податки).

lolpoklakmat.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

дочки, і такої, як наша Маруся. Тепер сам здоров бачиш, почому не можу тебе зятем прийняти.

— А як я найму за себе наймщика?

«Наймщика?"» — подумав Наум, а далі й каже:

— А з чого ж ти наймеш, коли тільки получаєш від хазяїна вісімдесят рублів у год, а батькової копійчини нема?

— Дядьки поможуть.

— Не потурай на те, Василю; поможуть, та не тобі, а собі. До чого дійдеться, тобі за тебе лоб забриють, а наймщик опісля піде за дядькових хлопців. Рад би і я тобі помогти, так усе не те. Як знатимуть, що в тебе жінка багата, то так тягнутимуть, що тільки держись, і усе до кінця не доведуть, усе заставлятимуть, щоб було за що вчепитись. Коли б ти сам, своєю копійкою, здужав найняти, так би так! Василю! От тобі образ царя небесного і його матері пречистої, і Миколая святого! Принеси бумагу, що наймщик принят за самого тебе і за твої гроші — от тобі зараз, обома руками, віддам Марусю. /.../

От ввійшла Маруся, а за нею і Настя.

Василь, узявши Марусю за руку, і каже:

— Марусенько! Правду, велику правду сказав мені твій батько. Треба нам розлучитись.

— І навіки? — через велику силу спитала Маруся.

— Побачимося... і будеш ти моєю, коли не на сім світі, так на тім! Прощай, моя Ма... — і не договорив, як вона зомліла й покотилась йому на руки. Він її пригорнув до серця кріпко, поцілував, віддав її нечуственну батькові на руки, поцілував руку йому і Насті... і пішов швидко, не оглядаючись... /.../

От і м'ясниці пройшли, і усюди пішла слава, що Дротівна Маруся і горда, і пишна: за тутешніх парубків не хоче, а жде собі панича із-за моря. Вона про сю славу знала, сміялась і каже було: «Дарма! І підожду». Парубкам же хоч і кріпко досадно було, що така красива і багата дівка у лад не дається, та нічого було робити: силою не озьмеш.

Пройшов і піст, відговілись і — слава тобі Господи! — дождались воскресенія. Маруся у великодню суботу сама учинила паску, положила туди яєчок, імберю, бібків, шапрану, і спеклася паска і висока, і жовта, і ще у печі зарум'янилась. Полагодила усе, що треба, а на самий Великдень уранці з батраками понесла до церкви на посвященіє паску, баранця печеного, порося, ковбасу, крашанок з десяток, сало і грудку солі і, розіславши на цвинтарі у ряду з другими хустку, розложила усе гарненько, як її мати

навчила, бо Настя після недуги не пішла з двора. Наум же став у церкві Божій і молиться.

(Наум пішов до церкви молитися. Він не повірив своїм очам, коли побачив Василя, який вийшов на середину церкви читати Апостола. З'ясувалося, що хлопець навчився грамоті.

Після служби Наум запросив Василя до них в гості. Маруся дуже раділа гостеві. Парубок розказав, що найнявся до купця-залізняка, щоб відкупитися від рекрутчини. Той обіцяв восени знайти за свої гроші «наймщика» за Василя. Хлопець день і ніч вчився, щоб навчитися читати, писати і рахувати. Цього потребувала його нова служба. Побачивши чесність і кмітливість Василя, хазяїн став доручати йому різні важливі справи. Тепер він мав їхати до Одеси, а потім до Москви. Повернутися сподівався тільки до церковного свята Пречистої.

Тепер Наум дозволив парубку заслати старостів до Марусі. Закохані дякували батькові та матері).

Отже і вівторок настав. І к вечеру стали дожидатись старостів: прибрали хату, засвітили свічечку перед Богами, старі нарядилися, як довг велить, а що Маруся прибралася, так вже нічого й казати. От постукали і раз, і вдруге, і утретє, і ввійшли старости, і подали хліб, і говорили старости законні речі про куницю, як і поперед сього було.

Зараз Наум — а раденький же такий! — і каже, буцімто з серцем:

— Та що се напасть така? Жінко! Що будемо робити? Дочко! а ходи-ке сюди, на пораду!

Маруся, вийшовши із кімнати, засоромилась — Господи! — почервоніла, що твій мак, і, не поклонившись, зараз стала біля печі та й колупа її пальцем.

От Наум і каже:

— Бачите, ловці-молодці, що ви наробили? Мене з жінкою смутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить, мабуть, дума тут більш не жити! Гай, гай! Так ось що ми зробимо: хліб святий приньмаємо, доброго слова не цураємося, а щоб ви нас не порочили, що ми передержуєм куниці та красні дівиці, так ми вас пов'яжемо і тогді усе добре вам скажемо. Дочко! Прийшла і наша черга до прикладу казати: годі лишень піч колупати, а чи нема чим сих ловців- молодців пов'язати?

Іще не час було Марусі послухати, — знай, колупа.

От вже мати їй каже:

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Ти чуєш, Марусю, що батько каже? Іди ж, іди та давай чим людей пов'язати. Або, може, — нічого не придбала та з сорому піч колупаєш? Не вміла матері слухати, не вчилася прясти, не заробила рушників, так в'яжи хоч валом, коли і той ще є.

Пішла Маруся у кімнату і винесла на дерев'яній тарілочці два рушники довгих та мудро вишитих, хрест-навхрест покладених, і положила на хлібові святому, а сама стала перед образом та й вдарила три поклони, далі отцю тричі поклонилася у ноги і поцілувала У Руку, неньці так же; і, узявши рушники, піднесла на тарілочці перше старшому старості, а там і другому.

Вони, уставши, поклонилися, узяли рушники й кажуть:

— Спасибі батькові й матері, що своє дитя рано будили і доброму ділу навчили. Спасибі і дівочці, що рано уставала, тонко пряла і хорошенькі рушнички придбала.

Пов'язавши собі один одному рушника, от староста і каже:

— Робіть же діло з кінцем, розвідайтесь з князем-молодцем: ми, приведені, не з так винуваті; в'яжіте приводця, щоб не втік з хати.

От мати й каже:

— Ану, доню! Ти ж мені казала, що на те по п'ятінках заробляла, щоб шовкову хустку придбати та нею пеню зв'язати. Тепер на тебе пеня напала, що не усіх пов'язала.

Винесла Маруся замість хустки шовковий платок, красний та хороший, як сама. Наум їй і каже:

— Сьому, дочко, сама чіпляй, за пояс хустку затикай, та до себе притягай, та слухай його, та шануй; а тепер його і поцілуй.

От вони і поцілувались, а Василь і викинув Марусі на тарілку цілкового. /.../

— Ох нам лишенько, — скрізь сльози кажуть обоє. — Ми ж і не наговорились, ми й не надивились один на одного... неначе сьогодні тільки зійшлися.

— Не плач, Василечку, — каже йому Маруся. — Ти у дорозі й незчуєшся, як і спасівка настигне, тоді вернешся сюди і будемо укупці. Гляди тільки, щоб ти був здоровий; не скучай і не удавайся у тугу без мене; а я, оставшись без тебе, рано й вечір буду слізоньками вмиватися...

— Годі ж, годі, моя перепілочко! Не плач, моя лебідочко! — каже їй Василь, пригортаючи до свого серденька. — Нехай я на чужій стороні один буду горе знати, а ти, тут зоставшись, будь здорова і весела та дожидай мене. А щоб нам одрадніш було, так прошу тебе: вечірня зірочка як зійде, то ти, споминаючи мене, поглядай на неї; у ту пору я стану зорювати, гляну на тую зірочку й знатиму, що ти на неї дивишся, то мені одрадніш буде, неначе я дивлюся на твої очиці, що, як зірочки, сяють. Не плач же, не плач!

Отак-то вони у останні часи розмовляли і обоє плакали безперестанно! А як же прийшло зовсім прощатись, так що там було?.. Коли вже і старий Наум так і хлипа, як мала дитина, а мати, глядячи на сльози та на тугу Марусину, аж злягла; так що про молодих, і казати!.. На прощанні випрохала Маруся у Василя сватаний платок, що замість хустки йому дала, затим, щоб часом дорогою не загубив і що вона на неї, мов на нього, дивитиметься. Поважив їй Василь, віддав, а вона положила у той платок горішки, ще ті, що сперва-наперва Василь дав їй на весіллі, зав'язала, та й положила до серденька, та й каже:

— Тут воно лежатиме, аж поки ти вернешся і сам озьмеш.

Сяк-так Василь насилу вирвався від старих, а Маруся пішла його проводжати. То було на самі проводи, і треба було через кладовище йти, де на гробах у той день усі поминають своїх родичів. От Маруся й узяла мисочку, щоб і своїх пом'янути...

/.../ Маруся, смутна й невесела, усе молилася та знай поклони била; як же заспівали дяки „ні печалі, ні воздихання", так вона так і захлипала та й каже:

— Як ти вернешся, Василечку, то, може, мене на сім кладовищі будеш так поминати.

Василь аж здригнув після такого слова і хотів її зопинити, щоб викинула таку думку з голови, так і у самого сльоза так і б'є, а на серці туга така пала, що йому дух так і захватує; і сам не зна, від чого йому так є. /.../

Сяк-так, то з журбою, то з тугою, промаячила Маруся до спасівки; а у спасівку, і к пречистій, казав Василь, буде неодмінно. Хоч і не зовсім Маруся повеселішала, та усе-таки неначе стала потроху оживати. /... /

Раз у спасівку, на третій день після Спаса, віддавши вона обідати і поприбиравши усе, пішла у бір за грибами і вже нікуди більш, як на ті ж озера. Напала на рижики, та так же їх багацько було, та такі мудрі; і хоч і побродила по воді, та назбирала їх повнісіньке відро іще й кошик. От ще б то їх брала, та як же пішов дощ, та престрашенний, як з відра, та з холодним вітром; а вона була ув одній тяжиновій юпці і свитини не брала. Що їй тут на світі робити? Нікуди і не кажи, щоб забігти та пересидіти, бо до села було далеченько, а дощ так і полива! Нігде дітись — треба бігти додому. Ішла, а де і підбігцем, та поки прийшла додому, так одно те, що утомилась, а друге — змокла як хлюща, так з неї і тече; а змерзла ж то так, що зуб з зубом не зведе, так і труситься.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

З лихом пополам прибігла додому. А дома ж то мати старенька і усе собі немощна, не здужала піднятись і у печі затопити. Лихо та й годі нашій Марусі! Нитки сухої на ній нема, а нігде обсушитись; змерзла неначе зимою, а нігде обігрітись. Злізла на піч, та як не на топлену, так ще пуще змерзла. Укрилась і кожухом — нічого! Так лихорадка її і б'є! /.../

Довго того розказовати, як вона три дня так страждала! Що таки цилюрик лічив, а то він і німця привозив; і той і масть до боку прикладав, і чого то вже не робив!... так нема легше та й нема! І що далі, то усе гірш було. /.../

Вже Марусю нарядили і положили на лаві, біля вікна. Став Наум над нею, помолившись, зложив руки нахрест та й став приговорювати:

— Донечко моя милая! Марусенько моя незабутняя! Що ж ти не глянеш каренькими своїми оченятами на свого батенька рідного? Що ж не кинешся рученьками обняти його?.. Що не проговориш до нього ні словечка?.. Ти ж мене так завсегда зострічала... а тепер... закрила свої оченьки, поки вздриш господа на страшному суді; зложила рученьки, поки з сим хрестом, що тепер держиш, вийдеш з домовини назустріч йому; скріпила уста, поки з янголами не станеш хвалити його!.. На кого ж ти нас покинула?.. Узяла наші радощі з собою; хто нас буде веселити такою добрістю, як ти? Хто нас, сиріт, на старості буде жалувати?.. Хто нас, як билиночок у полі, буде доглядати?.. Хто зопинить наші горючії сльози?.. Хто обітре нам смажнії уста?.. Хто у болісті промочить нам запеклий язик?.. Не повеселила ти нас, живучи з своїм Василем! Не порадувала нас своїм весіллячком!.. Береш своє дівування у сиру землю!.. Зате подруженьки убрали твою русу косу, як до вінця; скиндячки положені... квіточками заквітчані... і з правого боку тож квітка; нехай люди бачать, що ти була дівою на землі, дівою йдеш і на той світ.

Який зібрався народ, — а вже таки повнісінька була хата і в вікно багато дивилося, — так усі навзрид плачуть!.. Та й як можна було утерпіти, дивлячись на чоловіка, що зовсім у старості, сідого, як лунь, немощного, — стоїть над своїм дитятею, що одним одна й була йому на світі, і ту пережив, і ту, на самім цвіту, хова, а сам зостається на світі з старістю, з недугами, з горем, один собі з старою до якого часу! /.../

Хтось дуже застогнав, аж закричав... Народ за вікном тож крикнув: „Василь, Василь", — і розступився. Наум, почувши сеє, скочив, зирк у вікно... лежить бідний Василь біля вікна, мов мертвий зовсім!..

У ті пори, як дзвонили по душі Марусі, їхав мимо церкви сердека Василь і поспішав якомога до хазяїна з радістю, бо усе зробив, як тільки лучче можна було, і віз йому великі бариші. Як їде і чує, що дзвонять; здригнув кріпко, неначе йому хто снігу за спину насипав, а у животі так і похолонуло, і на душу така журба пала, що й сам не зна, що він таке став. Перехрестивсь і сказав: «Дай Боже царство небесне, вічний покой померщому!» — а сам по коням погнав, щоб швидше одчот віддати хазяїну та й до Марусі і щоб вже з нею не розлучатися аж до весілля.

Так от яке весілля знайшов Василь! А як побачив свою Марусю, замість, щоб на посаді сидіть, лежить на лаві під церковним сукном, хоч і убрана, і заквітчана, та не до вінця з ним, а у яму від нього іти! Як се побачив, закричав жалібно, застогнав, поблід як смерть та тут же і впав мов неживий!..

Насилу та на превелику силу його відволодали. Вже й водою обливали і трусили... аж ось зирнув, повів кругом очима та й сказав тихесенько:

— Марусю!.. Де моя Маруся?

— І вже, сину, Маруся ні твоя, ні наша, Божа! — став йому Наум казати. — Покинула нас!

Василь сидить, як окам'янілий, і не бачe, і не чує нічого. От Наум подумав, бачить, що треба йому розжалобити, щоб тільки він заплакав, то йому й легш буде, от і став до нього говорити... Та вже ж як то жалібно говорив, що й подумати так не можна, як то він йому усе розказував: як його Маруся любила, як за ним убивалася, як занедужала і, вмираючи, що йому наказувала... Василь, сеє слухавши, як заплаче, зарида, як кинеться до неї... припав, цілував їй руки... І не вимовить нічого, тільки: «Марусю... моя Марусенько!» То покинеть її, плаче та вбивається, та вп'ять до неї. А народ таки увесь, та що то — і малі діти так і голосять, дивлячись на нього і старих, що обплакують і його, неначе мертвого. /.../

Отак було усе до вечора. Народ помаленьку розійшовся, і вже ніччю Наум, внемігшись зовсім, трошки задрімав. Прокинувсь, дивиться, що Василь і не дума відійти від вмершої; стоїть біля неї навколішках та знай руки їй цілує, та щось і приговорює з горючими сльозами. От Наум йому і каже:

— Спочинь, сину, хоч трохи! Завтра тобі тяжкий день буде, зберися з силою. Бачиш, і я, вже мені більш її жалко, та й я таки трохи задрімав, щоб хоч мало голові легш було.

— Вам її більш жаль? — каже Василь. — Та як се можна і подумати? Я її любив у сто раз більш, чим ви!

— Вже сього не можна розібрати: ти кажеш, що ти більш, а я знаю, що я її отець, стар чоловік, і вже в мене дочки не буде, а ти собі, як захочеш, дівку й завтра знайдеш...

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Тату, тату! — жалібно сказав Василь, — і вам не гріх так говорити... і у яку пору і у якім місці?

/.../ Як передзвонили на збір, ось і несуть від церкви святий хрест і корогви, за ними мари, а там ідуть аж три попи і четвертий диякон, та усе у чорних ризах, а дяків — так з десятка два. А за народом так насилу протовпились до хати.

Наум, побачивши, що вже усе готово, став одбирати людей: кого дружком, кого у піддружі, кого у старости, жінок у свашки, і усе по Двоє, дівочку у світилки, парубків аж дванадцять у бояри, а молодого не треба було вибирати, бо Василь, її посватаний жених, був тутечки. От як відібрав усіх, та й став їм кланялися і просити:

— Люди добрі, сусіди любезнії! Панове старики, жіночки-пань-матки, і ви, парубоцтво чесне, і ти, дівча молоденьке! Не зогнушайтесь послухати мене, старого, батька нещасного! (А сам так і рида). Не привів мене Бог — воля його свята! — заміж дочки віддати і з вами, приятелями, хліба-солі розділити і повеселитись, а сподобив мене, грішного, віддати йому одну-однісіньку дочечку, чисту і непорочну, як голуба білого. Збираюсь тепер поховати її дівуваннячко, як закон велить і як її слава заслужила. Потрудітесь піти за нею у почоті, проводіте її дівування на вічную жизнь, не у нову хату і не до милого мужа, а у сиру землю і у темну домовину! Потіште своїм послухнянством і мене, старика, батька скорбящого, що свою утробу...

Та хотів поклонитись, та аж впав до землі і гірко-гірко заплакав, а увесь народ за ним. Далі, уставши і віддохнувши, каже:

— А де стара мати? Нехай роздає подарки сватам та поїзд знаряджа.

От покликали Настю, а замість її поставили другу жінку, щоб голосила над покійною та приговорювала, до якого часу треба.

Не сама вийшла Настя, а вивели її до почоту, бо вже зовсім нездужала. За нею винесли хлопці скриню з подарками і відчинили. /.../...Настя стала роздавати із скрині усе добро, яке було... а далі й каже, перехрестившись:

— Слава тобі, Господи, що було що роздати за душу моєї милої Марусеньки і обділити добрих людей. Нащо мені теє придане її, коли я і її рішилась...

А переплакавши, і каже:

— Де ж наш ще молодий?

От його і привели до неї. Обняла вона його кріпко, цілує, плаче і приговорює:

— Зятечку мій милий!.. Синочку мій коханий... Як порох ув оці, так ти мені зостався. От же твоя хусточка сватаная! Маруся без тебе усе її біля серця носила, а вмираючи, заповідала причепити її тобі, як будуть її ховати... Не забувай моєї Марусі і як вона тебе вірно до смерті любила... Не забувай нашої з батьком старості!.. Не покинь нас... приглянь нас у немощах!.. Нікому ж нам буде і очей закрити, і пом'янути нас!..

Василь блідний-блідний, як тая настояща смерть, волосся йому розкудовчене, очі, мов у мертвого, дивляться і не бачать нічого; руки неначе судороги покорчили, а сам, як лист, труситься; і незчувся, як тую хустку йому почепили за пояс, насилу промовив до Насті;

— Матінко рідненька!..

Та більш нічого не зміг сказати. От, причепивши хустку, Настя перехрестила його та й каже:

— Бог тебе, мій синочку, сиротиночко, удовець без вінця, благословить і матір його Божа на усе добреє, тільки не покидай нас!.. — сказавши сеє, пішла голосити над дочкою.

От як зовсім управились, попи почали правити, що треба, покропили домовину святою водою, бояри положили Марусю у труну, а дружечки поправили на ній коси та цвіточки і на голову положили ще віночок (бо ще не була вінчана), що самі зв'язали то з жовтих гвоздиків, та з ромену, та з різних цвітків.

Сердешний Наум ледве ноги переставля, а ще таки хотів закон сполнити: підійшов до труни, перехрестив Марусю. /.../

Після сього бояри й понесли з хати труну, а Наум таки ще услід, хоч гірко плаче, і ще таки посилкувався сказати:

— Прощай, Марусю, з мого дому! Недовго ти в мене гостила, та з тобою усегда радість була... Ти не вернешся вовіки, і я радості не матиму тож вовіки! /.../

Василь би то, може б, і не зійшов би з місця, бо в нього і пам'яті не було, так його вели два старости у рушниках під руку.

За домовиною ішли або вели сусіди й приятелі Наума і Настю, що так і розливаються, як тая річка. А дзвони? так Господи! не перестають і усе дзвонять. А народу, народу! І за домовиною, і побіля домовини, і по вулиці напереді, і по воротям, і по плотам... що то і сказать не можна, скільки їх там було. Поки донесли до церкви, то аж дванадцять разів застановлялися читати Євангелія і усякий раз підстилали бумажний платок. Який піп прочита, тому й платок.

ironk.iaknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Відслуживши у церкві і службу Божу і похорони, як слідує, понесли тим же чином і на кладовище. Як стали опускати труну у яму, то від Насті подали двадцять аршинів нерозрізаних рушників та на них і впустили домовину... і що то! Увесь народ так і голосить! А Наум кинувсь навколішки, підняв руки догори та й молиться: «Господи праведний! Твоєю волею осиротів я, старець немощний! Тіло моєї дочечки віддаю матері нашій землі; а душу прийми у царство своє... і не остав мене, грішного!»

Далі став читати «Отче наш», аж поки зовсім опустили труну і попи молитвою запечатали яму. Тут Наум устав, узяв землі у жменю... труситься, сердешний, та плаче, плаче! Кинув землю і каже:

— Дай нам, Господи, ув однім царстві бути з нею!.. Прощай, Марусю, у в останній раз! Нехай над тобою земля пером!

Тож і Настя так зробила. Як же прийшлось Василеві кидати, схватив землі у жменю, як зарида, затруситься... пальці йому звело, і руки не може розправити, щоб сипнути землю у яму... трясся-трясся — так і впав нечувственний...

Тут увесь народ, кожний хоч по жменьці, кидали землю у яму, щоб бути з нею ув однім царстві, а далі бояри засипали лопатами, і зовсім докінчили, і верх вивели, і у головах поставили хрест високий та товстий і зеленою краскою обмальований...

От і уся Марусі пам'ять!.. /.../

Після обід, як усі, дякуючи Наума і Настю і поминаючи Марусю, порозіходились, і як уже дома усе поприбирали, послав Наум у город до Василевого хазяїна, чи не там він? Не було й нема! Послав до родичів — не чули і не бачили!

Минув вже і другий год. На третьому прийшов до них чоловік з города, а він того літа ходив у Київ, та й каже:

— Кланявся вам ваш Василь!

Наум так і скрикнув від радості:

— Де ти його бачив? — та й гукнув на Настю (бо вже собі на старості стала глухенька), щоб ішла ближче слухати про Василя.

Зрадувалась і Настя, бо й вона дуже жалковала, що не було об ньому ніякої чутки; підсіла до того чоловіка і просила, щоб розказав, де він його бачив і як йому поводиться.

От чоловік і каже:

— Бачив його у Києві, вже він не Василь, а... отець Венедихт...

— Як се так? — закричали обоє старі.

— А так, — каже чоловік, — що він там пішов у ченці. /.../

На тім же місці і у той же час обіцявсь Наум із старою у Київ їхати. Бог їх туди й приніс. Пішли по монастирям, зараз у Печерському спиталися про диякона, з таких і таких місць, про отця Венедихта. От їм чернець і каже:

— І вже пом'яніте його за впокой! Він і прийшов немощний, та таки себе не поберігав: не слухав нікого, ськав усякої болісті і заморив себе зовсім. Далі чах, чах та от неділь зо дві як і помер. Та ще таки від суєти не збавивсь: вмираючи, просив якомога, щоб йому у труну положити якоїсь землі, що у нього у платку була зав'язана, а платок шовковий, красний, хороший платок, просив положити йому під голови. То як закон запреща монахові такі примхи, то його і не послухали. /.../

Довго, довго стояв Наум над гробом його!.. Далі здихнув, перехрестився і каже:

— Дай, Господи милосердний, щоб ти там знайшов свою Марусю!..

— Яка основна тема та ідея повісті «Маруся»?

— Як події твору відображають життя українського селянства XIX століття?

— У чому полягає трагічність долі головної героїні?

— Якими рисами характеру наділена Маруся? Чим вона є взірцем української дівчини?

— Як Маруся ставиться до своїх батьків, Василя та традицій?

— Чому Маруся є ідеалом жіночності у творі?

— Як змальовано Василя? Які його основні риси характеру?

— Чому він вирішив залишити Марусю та йти на заробітки? Як автор зображує його кохання до Марусі?

— Як Наум уособлює українського християнина та турботливого батька? Чому він спочатку не погоджувався на шлюб Марусі й Василя? Як його образ впливає на загальний зміст твору?

— Які конфлікти розгортаються у творі? Чи можна їх назвати соціальними, моральними чи психологічними?

— Як конфлікт між обов'язком і почуттями розкривається у стосунках Марусі й Василя?

— Як у творі відображено народні звичаї та традиції? Яку роль відіграють описи весільного обряду?

— Як народна мораль і релігійність впливають на вчинки героїв?

— Чому «Маруся» вважається першим зразком сентиментальної прози в українській літературі?

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС 40-60 РОКІВ XIX СТ.

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО (1814—1861)

Тарас Григорович Шевченко — видатний український поет, художник, мислитель. Його творчість стала потужним голосом боротьби за свободу, соціальну справедливість і збереження української культури.

Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 року в селі Моринці на Черкащині в сім'ї кріпаків. В одинадцять років залишився круглим сиротою. З чотирнадцяти років був козачком у пана Енгельгардта. Жив з ним у Вільно, потім у Петербурзі. Навчався малярству в Ширяєва.

22 квітня 1838 року, завдяки зусиллям видатних діячів, таких як художник Карл Брюллов і поет Василь Жуковський, Шевченка викупили з кріпацтва. Він став вільною людиною і почав навчатися в Академії мистецтв у Петербурзі під керівництвом Карла Брюллова.

У 1840 році вийшла друком перша поетична збірка Шевченка — «Кобзар», у якій було вміщено всього 8 творів («Думи мої…», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч»).

У 1847 р. за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві та антикріпацькі настрої у своїх творах Шевченка заарештували. Його заслали до Орської фортеці, заборонивши писати й малювати. Незважаючи на це, він таємно продовжував створювати нові поезії, записуючи їх у невеликі рукописні зошити, відомі як «захалявні книжечки».

У 1857 році Шевченка звільнили із заслання, але його здоров'я було підірване. Він повернувся до Петербурга, де продовжив творити, але його життя обірвалося 10 березня 1861 року. Був похований у Петербурзі, потім перепохований на Чернечій горі біля Канева (22 травня 1861 року).

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

Т. Шевченко — основоположник нової української літератури.

Творчість Т. Шевченка поділяють на чотири періоди:

1) рання творчість (1838—1843);
2) життя і поетична творчість періоду «трьох літ» (1843—1847);
3) життя і поетична творчість періоду заслання (1847—1857);
4) останні роки життя і поетичної творчості (1857—1861).

Причинна

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.
В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув! /.../
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає.
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжко — в домовину
Сиротою ляже!
Така її доля... О Боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькії очі?.. Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки;
Одна, як та пташка в далекім краю./.../
Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить,
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись. /.../
Зареготались нехрещені...
Гай обізвався; галас, зик,
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... нічичирк...
Схаменулись нехрещені,
Дивляться — мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку-то їй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гіллячці

Копіювати

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Стала... в серце коле!
Подивилась на всі боки
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивувались
На її уроду...
Треті півні: кукуріку! —
Шелеснули в воду.
Защебетав жайворонок,
Угору летячи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидячи;
Защебетав соловейко —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатар співає.
Чорніє гай над водою,
Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві;
Шепчуть густі лози.
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знать, добре заснула.
А тим часом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
«Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може, вже одчинила
Не мені, другому...
Швидше, коню, швидше, коню,
Поспішай додому!»
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться,—
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
«Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши,
Моя сизокрила!»
Кинув коня та до неї:
«Боже ти мій, Боже!»
Кличе її та цілує...
Ні, вже не поможе!
«За що ж вони розлучили
Мене із тобою?»
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!
Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи:
Як проводжала сина мати,
Як бивсь татарин уночі.
Ідуть — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякать;
Коли подивляться, що вбитий,—
З переполоху ну втікать!
Збиралися подруженьки,
Слізоньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають;
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони.
Поховали громадою
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито?
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Щоніч щебетати;
Виспівує та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

— Чому твір має назву «Причинна»? Як вона пов'язана з образом головної героїні?
— Які проблеми порушує Т. Шевченко у поемі?
— Як автор розкриває мотив трагічної любові в українській народній традиції?
— Як природа у творі доповнює або підкреслює основний конфлікт? Яку роль у творі відіграє пролог із зображенням природи? Як він пов'язаний із основною сюжетною лінією? Яке значення має образ Дніпра в контексті подій поеми?
— Якими художніми засобами Шевченко змальовує образ дівчини?
— Які риси характеру та почуття втілено в образі козака?
— Як у творі проявляються народні вірування та традиції через образи русалок?
— Як побудовано кульмінацію та розв'язку твору? Чому фінал такий трагічний?

Катерина

(Скорочено)

Василию Андреевичу Жуковскому
на память 22 апреля 1838 года

I

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що привела на світ Божий,
Мусить погибати.

irbik.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Серце в'яне співаючи,
Коли знає, за що;
Люде серця не побачать,
А скажуть — ледащо!
Кохайтеся ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Знущаються вами.
Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занапастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує;
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала. /.../
Прийшли вісти недобрії —
В поход затрубили.
Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрили[1].
Незчулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.
Обіцявся чорнобривий,
Коли не загине,
Обіцявся вернутися.
Тойді Катерина
Буде собі московкою,
Забудеться горе;
А поки що нехай люде,
Що хотять, говорять./.../
Не журиться Катерина —
Вмиється сльозою,
Возьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває Гриця.
Виспівує, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бачив.
Не журиться Катерина
І гадки не має —
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...
Минуло півроку;
Занудило коло серця,
Закололо в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве-ледве дише...
Вичуняла, та в запечку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,

[1] За народним звичаєм, дівчині, яка не вберегла своєї честі й народила позашлюбну дитину, обрізали коси і покривали голову хусткою, імітуючи шлюбний обряд, який не відбувся. Звідси вислів — покритка.

Що москалі вертаються,
Та в неї ночують:
«В тебе дочка чорнобрива,
Та ще й не єдина,
А муштрує у запечку
Московського сина.
Чорнобривого придбала...
Мабуть, сама вчила...»
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили,
Як ту матір, що вам на сміх
Сина породила.
Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто спитає, привітає
Без милого в світі?
Батько, мати — чужі люде,
Тяжко з ними жити!
Вичуняла Катерина,
Одсуне кватирку,
Поглядає на улицю,
Колише дитинку;
Поглядає — нема, нема...
Чи то ж і не буде?
Пішла б в садок поплакати,
Так дивляться люде.
Зайде сонце — Катерина
По садочку ходить,
На рученьках носить сина,
Очиці поводить:
«Отут з муштри виглядала,
Отут розмовляла,
А там... а там... сину, сину!»
Та й не доказала. /.../
Так далеко чорнобривий,
Не чує, не бачить,
Як вороги сміються їй,
Як Катруся плаче.
Може, вбитий чорнобривий
За тихим Дунаєм;
А може, вже в Московщині
Другую кохає!
Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий...
А де ж найде такі очі,
Такі чорні брови?
На край світа, в Московщині,
По тім боці моря,
Нема нігде Катерини;
Та здалась на горе!..
Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати. /.../

II

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився,
Не дивиться на світ Божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве-ледве
Вимовляє доні:
«Що весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояре?
В Московщині, доню моя!
Іди ж їх шукати,
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
ioipk.idknd.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Проклятий час-годинонька,
Що ти народилась!
Якби знала, до схід сонця
Була б утопила...
Здалась тоді б ти гадині,
Тепер — москалеві...
Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягодку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя,
Що ти наробила?..
Оддячила!.. Іди ж, шукай
У Москві свекрухи.
Не слухала моїх річей,
То її послухай.
Іди, доню, найди її,
Найди, привітайся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю...
А хто ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе!
Іди од нас...»
Ледве — ледве
Поблагословила:
«Бог з тобою!» — та, як мертва,
На діл повалилась...

Обізвався старий батько:
«Чого ждеш, небого?»
Заридала Катерина,
Та бух йому в ноги:
«Прости мені, мій батечку,
Що я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!»
«Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люде;
Молись Богу та йди собі —
Мені легше буде».
Ледве встала, поклонилась,
Вийшла мовчки з хати;
Осталися сиротами
Старий батько й мати.
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила,
Промовила: «Не вернуся!
В далекому краю
В чужу землю чужі люде
Мене заховають;
А своєї ся крихотка
Надо мною ляже
Та про долю, моє горе,
Чужим людям скаже...» /.../

III

/.../ Іде шляхом молодиця,
Мусить бути, з прощі.
Чого ж смутна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій

Заснула дитина.
Зострілася з чумаками,
Закрила дитину,
Питається: «Люде добрі,
Де шлях в Московщину?»
«В Московщину?
Оцей самий.
Далеко, небого?»
«В саму Москву. Христа ради,
Дайте на дорогу!»
Бере шага, аж труситься:
Тяжко його брати!..
Та й навіщо?.. А дитина?
Вона ж його мати!
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго, довго, сердешная,
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...
/.../ Не питайте, чорнобриві,
Бо люде не знають;
Кого Бог кара на світі,
То й вони карають...
Люде гнуться, як ті лози,
Куди вітер віє.
Сиротині сонце світить
(Світить, та не гріє) —
Люде б сонце заступили,
Якби мали силу,
Щоб сироті не світило,
Сльози не сушило.
А за віщо, Боже милий!
За що світом нудить?
Що зробила вона людям,
Чого хотять люде?
Щоб плакала!.. Серце моє!
Не плач, Катерино,
Не показуй людям сльози,
Терпи до загину! /.../

IV

Попід горою, яром, долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з гетьманщини стоять.
У яру гребля, верби вряд,
Ставок під кригою в неволі
І ополонка — воду брать...
Мов покотьоло червоніє
Крізь хмару — сонце зайнялось.
Надувся вітер; як повіє —
Нема нічого: скрізь біліє...
Та тільки лісом загуло.
Реве, свище завірюха.
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! Таке лихо,
Що не видно й світа.
«Еге, бачу, яка фуга!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх достобіса!
Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Ничипоре! дивись лишень,
Які побілілі!»
«Що, москалі?.. Де москалі?»
«Що ти? Схаменися!»
«Де москалі-лебедики?»

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
irbis.idkm.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

«Та он, подивися».
Полетіла Катерина
І не одяглася.
«Мабуть, добре Московщина
В тямку їй далася!
Бо уночі тілько й знає,
Що москаля кличе».
Через пеньки, заметами,
Летить, ледве дише.
Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріч,
Як один верхами.
«Лихо моє! Доле моя!»
До їх... Коли гляне —
Попереду старший їде.
«Любий мій Іване!
Серце моє коханеє!
Де ти так барився?»
Та до його... За стремена...
А він подивився,
Та шпорами коня в боки.
«Чого ж утікаєш?
Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе,
Подивись на мене —
Я Катруся твоя люба.
Нащо рвеш стремена?»
А він коня поганяє,
Нібито й не бачить.
«Постривай же, мій голубе!
Дивись — я не плачу.
Ти не пізнав мене, Йване?
Серце, подивися,
Їй же Богу, я Катруся!»
«Дура, отвяжися!
Возьмите прочь безумную!»
«Боже мій! Іване!
І ти мене покидаєш?
А ти ж присягався!»
«Возьмите прочь!
Что ж вы стали?»
«Кого? Мене взяти?
За що ж, скажи, мій голубе?
Кому хоч оддати
Свою Катрю, що до тебе
В садочок ходила,
Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братику!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся...
З цілим світом... Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...
Покриткою... Який сором!
І за що я гину!
Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина.
Не покинеш?.. Серце моє,
Не втікай од мене...
Я винесу тобі сина».
Кинула стремена
Та в хатину. Вертається,
Несе йому сина.
Несповита, заплакана
Сердешна дитина.
«Осьде воно, подивися!
Де ж ти? Заховався?
Утік!.. нема!.. Сина, сина
Батько одцурався!

Боже ти мій!. Дитя моє!
Де дінусь з тобою?
Москалики! голубчики!
Возьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики:
Воно сиротина;
Возьміть його та оддайте
Старшому за сина.
Возьміть його... бо покину,
Як батько покинув, —
Бодай його не кидала
Лихая година!
Гріхом тебе на світ Божий
Мати породила;
Виростай же на сміх людям!»
На шлях положила.
«Оставайся шукать батька,
А я вже шукала».
Та в ліс з шляху, як навісна!
А дитя осталось,
Плаче, бідне... А москалям
Байдуже; минули.
Воно й добре; та на лихо
Лісничі почули.
Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Йвана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісся;
Кругом подивилась,
Та в яр... біжить... Серед ставу
Мовчки опинилась.
«Прийми, Боже, мою душу,
А ти — моє тіло!»
Шубовсть в воду!.. Попід льодом
Геть загуркотіло,
Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала.
Дунув вітер понад ставом —
І сліду не стало.
То не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає,
То не лихо, то не тяжке,
Що мати вмирає;
Не сироти малі діти,
Що неньку сховали —
Їм зосталась добра слава,
Могила зосталась.
Засміються злії люде
Малій сиротині;
Виллє сльози на могилу —
Серденько спочине.
А тому, тому на світі,
Що йому зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови...
Нащо? Щоб пізнали!
Змальовала, не сховала...
Бодай полиняли!

V

Ішов кобзар до Києва
Та сів спочивати;
Торбинками обвішаний
Його повожатий,
Мале дитя, коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзар
Ісуса співає.

irbis-nbuv.gov.ua

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Хто йде, їде — не минає:
Хто бублик, хто гроші;
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоноші.
Задивляться чорноброві —
І босе і голе.
«Дала, — кажуть, — бровенята,
Та не дала долі!»
Їде шляхом до Києва
Берлин шестернею.
А в берлині господиня
З паном і сім'єю.
Опинився против старців —
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув... Одвернувся...
Пізнав, препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветься?
«Івась». — «Какой милый!»
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила...
Полічили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом.

— Кому присвячена поема, чому?

— Яка основна тема та ідея поеми Т. Шевченка «Катерина»? Як кульмінація твору (смерть Катерини) впливає на розкриття основної ідеї поеми?

— Як у творі відображено проблему жіночої долі в умовах соціальних і моральних норм того часу?

— У чому полягає трагедія головної героїні? Чи можна її уникнути?

— Як у творі висвітлюється ставлення Шевченка до долі покритки?

— Як автор показує соціальну несправедливість та її наслідки для героїв?

— Яким постає образ Катерини? Які її риси характеру найбільше підкреслені автором?

— Як розкривається образ москаля у поемі? Що він символізує?

— Яке значення має образ сина Катерини? Як він впливає на загальну ідею твору?

— Як батьки Катерини ставляться до її вчинків? Чому?

— Які ключові етапи життя Катерини зображені у творі?

— Як природа у поемі підкреслює настрій і стан головної героїні?

— Як Шевченко показує ставлення суспільства до позашлюбної дитини та матері-покритки?

— Чи можна назвати Катерину жертвою обставин? Чому?

Наймичка

(Скорочено)

ПРОЛОГ

У неділю вранці-рано
Поле крилося туманом;
У тумані, на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лона пригортає
Та з туманом розмовляє:
«Ой тумане, тумане,
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш
Отут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мені злої долі,
Чом віку не збавиш?
Ні, не дави, туманочку!
Сховай тілько в полі,
Щоб ніхто не знав, не бачив
Моєї недолі!..
Я не одна, єсть у мене
І батько, і мати...
Єсть у мене... туманочку,
Туманочку, брате!..
Дитя моє! мій синочку,
Нехрещений сину!
Не я тебе хреститиму
На лиху годину.
Чужі люде хреститимуть,
Я не буду знати,
Як і зовуть... Дитя моє!
Я була багата...
Не лай мене; молитимусь,
Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе».
Пішла полем, ридаючи,
В тумані ховалась
Та крізь сльози тихесенько
Про вдову співала,
Як удова в Дунаєві
Синів поховала. /.../

I

Був собі дід та баба.
З давнього-давна, у гаї над ставом,
Удвох собі на хуторі жили.
Як діточок двоє, —
Усюди обоє.
Ще змалечку удвох ягнята пасли.
А потім побралися,
Худоби діждалися,
Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу —
Всього надбали.
Та діточок у їх бігма,
А смерть з косою за плечима.
Хто ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спом'яне?
Хто поживе добро чесно
В добрую годину
І згадає, дякуючи,
Як своя дитина?..
Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті,

lopk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

А ще гірше старітися
У білих палатах, —
Старітися, умирати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям
На сміх, на розтрату!

II

І дід, і баба у неділю
На призьбі вдвох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сіяло сонце, в небесах
Ані хмариночки, та тихо,
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо,
Як звір у темнім гаї. /.../
Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може, вже
Оце збираються до Бога,
Та хто в далекую дорогу
Їм добре коней запряже?
«А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо?»
«Сама не знаю!
Я все оце міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра цього?..»
«Стривай лишень!
Чи чуєш? щось плаче
За ворітьми... мов дитина!
Побіжім лиш!.. Бачиш?
Я вгадував, що щось буде!»
І разом схопились
Та до воріт... Прибігають —
Мовчки зупинились.
Перед самим перелазом
Дитина сповита —
Та й не туго, й новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то мати сповивала —
І літом укрила
Останньою свитиною!..
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінькі... і замовкло,
Тілько пхика.
«А що, Насте?
Я й казав! От бачиш?
От і талан, от і доля,
І не одинокі!
Бери ж лишень та сповивай...
Ач яке, нівроку!
Неси ж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище...»
Чудно якось
Діється між нами!
Один сина проклинає,
З хати виганяє,
Другий свічечку, сердешний,
Потом заробляє
Та, ридаючи, становить
Перед образами —
Нема дітей!.. Чудно якось
Діється між нами!

III

Аж три пари на радощах
Кумів назбирали

Та ввечері й охрестили
І Марком назвали.
Росте Марко. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
І що з ним робити.
Минає рік. Росте Марко —
І дійна корова
У розкоші купається.
Аж ось чорноброва
Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми проситься.
«А що ж, — каже, — возьмім,
Насте».
«Возьмімо, Трохиме,
Бо ми старі, нездужаєм,
Та таки й дитина,
Хоча воно вже й підросло,
Та все ж таки треба
Коло його піклуватись».
«Та воно-то треба.
Бо й я свою вже часточку
Прожив, слава Богу, —
Підтоптався. Так що ж тепер,
Що візьмеш, небого?
Зарік, чи як?»
«А що дасте».
«Е, ні! треба знати,
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату,
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.
Так отак хіба, небого?
Ні ти нас не знаєш,
Ні ми тебе. А поживеш,
Роздивишся в хаті,
Та й ми тебе побачимо —
Отоді й за плату,
Чи так, дочко?»
«Добре, дядьку».
«Просимо ж у хату».
Поєднались. Молодиця
Рада та весела,
Ніби з паном повінчалась,
Закупила села.
І у хаті, і на дворі,
І коло скотини,
Увечері і вдосвіта;
А коло дитини
Так і пада, ніби мати;
В будень і в неділю
Головоньку йому змиє
Й сорочечку білу
Що день Божий надіває.
Грається, співає,
Робить возики, а в свято —
То й з рук не спускає.
Дивуються старі мої
Та моляться Богу.
А наймичка невсипуща
Щовечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко-важко плаче;
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить,
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває.
Не зна Марко, чого вона
Так його цілує —
Сама не з'їсть і не доп'є,

irobk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Його нагодує.
Не зна Марко, як в колисці
Часом серед ночі
Прокинеться, ворухнеться —
То вона вже скочить,
І укриє, й перехрестить,
Тихо заколише;
Вона чує з тії хати,
Як дитина дише.
Вранці Марко до наймички
Ручки простягає
І мамою невсипущу
Ганну величає...
Не зна Марко, росте собі,
Росте, виростає.

IV

Чимало літ перевернулось,
Води чимало утекло;
І в хутір лихо завернуло,
І сліз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве-ледве одволали
Трохима-діда. Прогуло
Прокляте лихо та й заснуло.
На хутір знову благодать
З-за гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.
Уже Марко чумакує
І восени не ночує
Ні під хатою, ні в хаті...
Кого-небудь треба сватать!
«Кого ж би тут?» — старий дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни б рада
Слать старости: «Треба Марка
Самого спитати».
«Добре, дочко, спитаємо,
Та й будемо сватать».
Розпитали, порадились,
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернулися
Люде з рушниками,
З святим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Отаке-то
Диво запопали!
«Спасибі вам! — старий каже. —
Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілля. Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!..» —
Та й заливсь сльозами.
А наймичка у порогу
Вхопилась руками
За одвірок та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тілько наймичка шептала:
«Мати... мати... мати!»

V

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює
Та двір вимітає;
Та прохожих, проїжджачих
У двір закликає,

Та вареною частує,
На весілля просить.
/.../ Де ж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Благав старий
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.
«Ні, Марку, ніяко
Мені матір'ю сидіти:
То багаті люде,
А я наймичка... ще й з тебе
Сміятися будуть.
Нехай Бог вам помагає!
Піду помолюся
Усім святим у Києві,
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудитимусь...»
Чистим серцем
Поблагословила
Свого Марка... заплакала
Й пішла за ворота.
/.../
Вернулася. Катерина
І Марко зостріли
За ворітьми, ввели в хату
Й за стіл посадили;
Наповали й годували,
Про Київ питали,
І в кімнаті Катерина
Одпочить послала.
«За що вони мене люблять?
За що поважають?
О Боже мій милосердний!
Може, вони знають...
Може, вони догадались...
Ні, не догадались —
Вони добрі...»
І наймичка
Тяжко заридала.

VI

Тричі крига замерзала,
Тричі розтавала,
Тричі наймичку у Київ
Катря проводжала,
Так, як матір; і в четвертий
Провела небогу
Аж у поле, до могили,
І молила Бога,
Щоб швиденько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно — ніби мати
Покинула хату.
Після Пречистої в неділю,
Та після Першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі, на призьбі. /.../
Аж зирк — і наймичка ввійшла
На двір. Побіг стрічати
З онуками свою Ганну.
«А Марко в дорозі?» —
Ганна діда питалася.
«В дорозі ще й досі».
«А я ледве додибала
До вашої хати,
Не хотілось на чужині
Одній умирати!
Коли б Марка діждатися...
Так щось тяжко стало!»
І внучатам із клуночка
Гостинці виймала:
І хрестики, й дукачики,

irolpk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Й намиста разочок
Яриночці, і червоний
З фольги образочок,
А Карпові соловейка
Та коників пару,
І четвертий уже перстень
Святої Варвари
Катерині; а дідові
Із воску святого
Три свічечки; а Маркові
І собі нічого
Не принесла: не купила,
Бо грошей не стало,
А заробить нездужала.
«А ось ще осталось
Півбубличка!»
Й по шматочку
Дітям розділила.

VII

/.../
Занедужала небога.
Уже й причащали,
Й маслосвятіє служили —
Ні, не помагало.
Старий Трохим по надвір'ю,
Мов убитий, ходить.
Катерина ж з болящої
І очей не зводить;
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тим часом сичі вночі
Недобре віщують
На коморі. Болящая
Щодень, щогодини
Ледве чути, питається:
«Доню Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, якби я знала,
Що діждуся, що побачу,
То ще б підождала!»

VIII

Іде Марко з чумаками;
Ідучи, співає,
Не поспіша до господи —
Воли попасає. /.../
Іде Марко, не журиться.
Прийшов — слава Богу!
І ворота одчиняє,
І молиться Богу.
«Чи чуєш ти, Катерино?
Біжи зустрічати!
Уже прийшов! Біжи швидче!
Швидче веди в хату!..
Слава тобі, Христе-Боже!
Насилу діждала!»
І Отче наш тихо-тихо,
Мов крізь сон, читала.
Старий воли випрягає,
Занози ховає
Мережані, а Катруся
Марка оглядає.
«А де ж Ганна, Катерино?
Я пак і байдуже!
Чи не вмерла?»"
«Ні, не вмерла,
А дуже нездужа.
Ходім лишень в малу хату,
Поки випрягає
Воли батько: вона тебе,
Марку, дожидає».
Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу...

Аж злякався. Ганна шепче:
«Слава... слава Богу!
Ходи сюди, не лякайся...
Вийди, Катре, з хати:
Я щось маю розпитати,
Дещо розказати».
Вийшла з хати Катерина,
А Марко схилився
До наймички у голови.
«Марку! подивися,
Подивися ти на мене:
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я...» —
Та й оніміла.
Марко плакав, дивувався.
Знов очі одкрила,
Пильно, пильно подивилась —
Сльози покотились.
«Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати».
Та й замовкла...
Зомлів Марко,
Й земля задрижала.
Прокинувся... до матері —
А мати вже спала!

— Яка головна ідея поеми «Наймичка»? Як Шевченко розкриває тему материнської любові та жертовності?

— Як поема відображає соціальні реалії українського села XIX століття? Які суспільні проблеми порушує автор?

— У чому полягає трагізм долі головної героїні? Як її життя і вчинки співвідносяться з моральними та етичними нормами того часу?

— Як у творі розкривається тема прихованої материнської любові? Чому Ганна обрала саме такий шлях для свого сина?

— Яким чином Шевченко порушує питання про соціальну нерівність і становище жінки в суспільстві?

— Якими художніми засобами Шевченко змальовує образ Ганни? Як автор підкреслює її внутрішню силу та жертовність?

— Як змальовано стосунки між членами родини Марка? Яку роль у них відіграє Ганна як наймичка?

— Чому Ганна так довго приховувала правду про своє материнство? Як цей факт вплинув на розвиток сюжету та фінал поеми?

— Як у творі передано душевний стан Ганни, її боротьбу між материнським обов'язком і страхом осуду?

— Як емоційний стан героїні змінюється протягом твору? Якими художніми засобами це передається?

— Чи можна вважати визнання Ганни перед смертю спробою досягти внутрішнього спокою? Чому?

irotok.idknot.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Як поема «Наймичка» співвідноситься з твором Тараса Шевченка «Катерина»? У чому спільність і відмінність між головними героїнями творів?

— Чому тема материнської жертовності, порушена у «Наймичці», залишається актуальною для сучасного читача?

І мертвим, і живим, і ненародженним...

Аще кто речет, яко люблю бога, а брата своего ненавижу, ложь есть.

Соборное послание Иоанна.
Глава 4, ст. 20.

І смеркає, і світає,
День божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає —
Оглухли, не чують;
Кайданами міняються,
Правдою торгують.
І господа зневажають, —
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають.
А що вродить? Побачите,
Які будуть жнива!
Схаменіться, недолюди,
Діти юродивії,
Подивіться на рай тихий,
На свою країну!
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.
Нема на світі України,
Немає другого Дніпра;
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! волі!
Братерства братнього! Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого. Кричите,
Що бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!..
І хилитесь, як і хилились,
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв;
І сонця правди дозрівать

В німецькі землі, не чужії,
Претеся знову!.. Якби взять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді оставсь би сиротою
З святими горами Дніпро!
Ох, якби те сталось, щоб ви
не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чула б у бога вашої хули.
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі.
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою.
Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди.
Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... І не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитини мати.
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки прокленетесь
Своїми синами!
Умийтеся! Образ божий
Багном не скверніте.
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать...
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко! глибоко!
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять, — і премудрих
Немудрі одурять!
Якби ви вчились так, як треба,
То й мудрість би була своя.
А то залізете на небо:
— І ми — не ми, і я — не я!
І все те бачив, і все знаю:
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й бога, тільки я!
Та куций німець узлуватий,
А більш нікого!.. — Добре, брате,
Що ж ти такеє?
— Нехай скаже
Німець. Ми не знаєм. —
Отак-то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже: — Ви моголи. —
— Моголи! моголи! —
Золотого Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже: — Ви слав'яни.
— Слав'яни! слав'яни!
Славних прадідів великих
Правнуки погані!
І Коллара читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганка,
І в слав'янофіли
Так і претесь... І всі мови
Слав'янського люду —
Всі знаєте. А своєї

irpik.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Дастьбі... Колись будем
І по-своєму глаголать,
Як німець покаже
Та до того й історію
Нашу нам розкаже.
Отоді ми заходимось!
Добре заходились
По німецькому показу
І заговорили
Так, що й німець не второпа,
Учитель великий,
А не те, щоб прості люди,
А гвалту! а крику!
— І гармонія, і сила:
Музика та й годі!
А історія!.. Поема
Вольного народа!
Що ті римляни убогі!
Чорт зна що — не Брути.
У нас Брути! і Коклеси!
Плавні, незабуті!
(У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась! —
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!
Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми —
Все розберіть... Та й спитайте
Тоді себе: що ми?..
Чиї сини? Яких батьків?
Ким? За що закуті?..
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани.
Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердешної Украйни!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, як батьки ходили?!
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили.
Може, чванитесь, що братство
Віру заступило?
Що Синопом, Трапезонтом
Галушки варило?
Правда!.. Правда, наїдались,
А вам тепер вадить.
І на Січі мудрий німець
Картопельку садить,
А ви її купуєте,
Їсте на здоров'я
Та славите Запорожжя.
А чиєю кров'ю
Ота земля напоєна,
Що картопля родить?
Вам байдуже. Аби добра
Була для городу!
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!..
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила!
Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,

І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!
Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.
Замість пива праведную
Кров із ребер точать.
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями.
Повести за віком,
За німцями, недоріку,
Сліпую каліку.
Добре! Ведіть, показуйте!
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати.
Показуйте!.. За науку
Не турбуйтесь! Буде
Материна добра плата:
Розпадеться луда
На очах ваших неситих;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих.
Не дуріте самі себе!
Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злому
На всій землі безконечній
Веселого дому.
Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших. Тяжкі діла!
Якби їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину.
Отака-то наша слава,
Слава України.
Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима.
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали?
Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати.
Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілує
Вольними устами.
І забудеться срамотна
Давняя година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній
Тихо засіяє. ....
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

irbik.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Яка основна ідея твору?

— Як Шевченко звертається до різних поколінь українців у поемі? Чому цей заклик є важливим?

— Які соціальні, національні та моральні проблеми порушує автор у творі?

— Яке значення має протиставлення «мертвих» і «живих»?

— Які художні засоби (епітети, метафори, алегорії) використовує Шевченко для посилення емоційності твору?

— Як ви розумієте заклик Шевченка «Учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь»? Як він пов'язаний із проблемами освіти і культури в сучасному світі?

— Чому твір «І мертвим, і живим...» вважається одним із найглибших моральних послань у творчості Шевченка?

Мені однаково, чи буду...

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу —
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: — Молись.
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись. —
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

— Яка основна тема та ідея твору?

— Чому ліричний герой стверджує, що йому «однаково» щодо власної долі? Чи можна це сприймати буквально?

— Яку роль у творі відіграє мотив байдужості до власного життя на тлі любові до батьківщини?

— Чому у творі використовується повтор фрази «мені однаково»? Який ефект він створює?

— Яке значення має протиставлення індивідуального і суспільного у творі?

Не тополю високую...

Не тополю високую
Вітер нагинає,
Дівчинонька одинока
Долю зневажає.
— Бодай тобі, доле,
У морі втопитись,
Що не даєш мені й досі
Ні з ким полюбитись.
Як дівчата цілуються,
Як їх обнімають
І що тоді їм діється —
Я й досі не знаю...
І не знатиму. Ой, мамо,
Страшно дівувати,
Увесь вік свій дівувати,
Ні з ким не кохатись.

— Як у поезії Т. Шевченко розкриває тему жіночої долі та любові?

— Яким постає образ головної героїні? Як автор передає її внутрішній світ?

— Що символізує образ тополі? Як він співвідноситься з долею героїні?

— Які художні засоби використовує Шевченко для створення емоційного впливу на читача?

— Визначте тему та ідею твору.

І широкую долину...

І широкую долину,
І високую могилу,
І вечернюю годину,
І що снилось-говорилось,
Не забуду я.
Та що з того? Не побрались,
Розійшлися, мов не знались.
А тимчасом дорогії
Літа тії молодії
Марне пронеслись.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
irolpk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Помарніли ми обоє:
Я в неволі, ти вдовою,
Не живем, а тільки ходим
Та згадуєм тії годи,
Як жили колись.

— Яка основна ідея поезії? Як вона пов'язана з загальною тематикою творчості Шевченка?

— Як у поезії передано емоційний стан ліричного героя? Які художні засоби використано?

Зацвіла в долині...

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
Любо, любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала.
Почула дівчина
І в білій свитині
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.
І вийшов до неї
З зеленого гаю
Козак молоденький;
Цілує, вітає,
І йдуть по долині,
І йдучи співають.
Як діточок двоє,
Під тую калину
Прийшли, посідали
І поцілувались.
Якого ж ми раю
У бога благаєм?
Рай у серце лізе,
А ми в церкву лізем
Заплющивши очі, —
Такого не хочем.
Сказав би я правду
Та що з неї буде?
Самому завадить,
А попам та людям
Однаково буде.

— Як Шевченко поєднує образи природи із роздумами про людську долю?

— Визначте тему та ідею поезії.

— Чому цей твір Т. Шевченка залишається актуальним для сучасного читача?

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

МАРКО ВОВЧОК
(Марія Олександрівна Вілінська)
(1833—1907)

Марко Вовчок — визначна українська письменниця, перекладачка, одна з перших жінок у літературі, яка піднімала важливі соціальні та моральні проблеми. Її творчість стала вагомим внеском у розвиток української літератури та культури.

Марія Вілінська народилася в дворянській родині в селі Єкатеринінське Орловської губернії (тепер Росія). Завдяки освіті, отриманій у приватному пансіоні в Харкові, Марія оволоділа кількома мовами, що згодом стало важливим у її творчій діяльності.

У 1851 році Марія вийшла заміж за Опанаса Марковича, українського етнографа. Разом із чоловіком вона познайомилася з побутом і культурою українського селянства, що надихнуло її на створення перших літературних творів українською мовою.

Свої твори Марія публікувала під псевдонімом Марко Вовчок, узявши прізвище чоловіка та додавши народний елемент «вовчок». У 1857 році у Петербурзі вийшла її перша збірка «Народні оповідання», яка принесла письменниці визнання. Ця збірка правдиво зображувала важке життя кріпаків, викривала соціальну несправедливість та підкреслювала моральну силу простих людей.

Згодом Марко Вовчок почала писати російською, створюючи романи, повісті та оповідання. Її твори перекладалися європейськими мовами, зокрема французькою, німецькою та польською.

Марко Вовчок зробила значний внесок у переклад світової літератури українською мовою. Зокрема, вона перекладала твори Віктора Гюго, Жуля Верна, Данієля Дефо. Її переклади вирізнялися високою художньою майстерністю та точністю.

Після смерті чоловіка в 1860 році Марко Вовчок багато подорожувала Європою. Вона жила в Німеччині, Франції, Італії, працювала в Москві та Петербурзі. Її життєвий шлях був сповнений труднощів, але це не завадило їй залишатися активною в літературній діяльності.

Останні роки свого життя Марія Вілінська провела в Нальчику, де займалася літературною та перекладацькою роботою. Померла 28 липня 1907 року.

irolpk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Марко Вовчок залишила багату творчу спадщину, до якої належать «Народні оповідання» (1857), повість «Інститутка» (1862), роман «Живая душа» (1868), переклади класичних творів світової літератури.

Її творчість стала потужним голосом на захист соціальної справедливості, людської гідності та моральності.

Інститутка

(Скорочено)

Т. Г. Шевченку

I

Люди дивуються, що я весела: надійсь, горя-біди не знала. А я зроду така вдалася. Уродись, кажуть, та і вдайся... Було, мене й б'ють (бодай не згадувать!) — не здержу серця, заплачу; а роздумаюсь трохи — і сміюся. Бува лихо, що плаче, а бува, що й скаче, то так і моє лишенько. Якби мені за кожною бідою моєю плакати, досі б і очі я виплакала. Батька-матері не зазнаю: сиротою зросла я, при чужині, у людях. Хоч не було діла важкого, так забували про мене, чи я не голодна, не холодна, чи жива я...

На десятоліттях взяли мене в двір. Стара пані була не що, сумирна собі, — може, тому, що вже благенька була, ледве ноги волочила, а заговорить — тільки шам-шам, одразу й не розбереш; так куди вже бійка! не на умі. Увесь день на ґаночках; нічка йде — охає та стогне. А за молодого віку, славлять, вигадочки були чималі і в неї... та треба ж колись і перестати.

За мене, то вже в дворі жили ми спокійненько; одно було горе, що з двору й ступити не пустять. Хіба вже на велике свято, що до церкви одпросимось, а в неділю й не думай. „Розволочитесь, було, каже пані гніваючись, — не пущу!.. Не той ще вік ваш, щоб бога пильнувати: ще матимете час, — не зараз вам умирати".

Сидимо, було, день при дні у дівочій та робимо. А тихо коло тебе, як зачаровано. Тільки пані заоха або хто з дівчат на ухо за чим озветься, котора зітхне з нуду. Докучає, було, та робота, докучає, — аж пече; та що врадиш? Спасибі хоч за те, що не б'ють десять раз на день, як от по інших чуємо. /.../

У старої пані не було роду, окрім мала собі унучечку, — у Києві обучалась у якомусь там... от коли б вимовити... ін-сти-ту-ті... Було частенько до старої листи шле; а стара тії листи щодня вичитує, і попоплаче над ними, і попосміється. Коли пише унучечка, щоб уже приїздити за нею та додому

забирати... Мати божа! увесь будинок зворухнувся: білити, мити, прибирати!.. Панночки сподіваємось! Панночка буде!

Стара пані немов одужала: коливає з кімнати до кімнати, виглядає у кожне віконце на шлях і нас туряє за село дивитись, чи не їде панночка. А нам того й треба. Ми за той тиждень, що її виглядали, сказать, нажилися. Шлють, то біжимо-летимо... Весело зочити степ, поля красні!. Степ зелений наче втікає в тебе перед очима далеко кудись, далеко... Любо на волі дихнути!

Квіток, було, назриваєм та позаквітчуємось, як молоді, та до самого двору тими вінками величаємось. А вступаючи в двір, схопимо з себе, позакидаємо, — та так було жалко тих вінків кидати, так жалко!

II

Діждали панночки, приїхала... І що ж то за хороша з лиця була! І в кого вона така вродилася! Здається, і не змалювати такої кралі!.. Стара як обійняла її, то й з рук не випускає; цілує, й милує, та любує. І по кімнатах водить, усе показує, усе розказує; а панночка тільки обертається туди-сюди та на все цікавим оком спозирає.

Посадовила її стара за стіл. І плаче, і радіє, і розпитує, і частує: „Може, тобі того з'їсти? може, того спити?" Наїдків, напитків понастановлювала; сама сіла коло неї, — не надивиться. А панночка усе прибира, наче той горобець, хутенько й чистенько. Ми з-за дверей дивимось на них і слухаємо, що то панночка говоритиме, чи не дійдемо, які там у неї думки, яка вдача, звичай.

— Яковось-то жилося тобі, серденько, самій? — питає стара. — Ти мені не кажеш нічого.

— Ай, бабусечко! Що там розказувати! Нуда така!

— Вчили багацько?.. Чого ж вивчили тебе, кришко?

— От захотіли що знати!.. Добре вам, бабуню, було тут жити на волі; а що я витерпіла за тим ученням!.. І не нагадуйте мені його ніколи!

— Голубочко моя!.. Звісно вже — чужі люди: обижали тебе дуже... Чому ж ти мені зараз сього не прописала?

— Що се ви, бабуню? Як можна?.. Зараз дознаються..

— Бідолашечко моя!.. Скажи ж мені, як тебе там кривдили тії невірні душі?

— Ох, бабусечко! І морено, й мучено нас — та все дурницею. І те вчи, і друге, й десяте, й п'яте... товчи та товчи, та й товчи!.. Нащо мені те знати,

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

як по небу зорі ходять або як люди живуть поза морями та чи в їх добре там, та чи в їх недобре там? Аби я знала, чим мені себе між людьми показати...

Та нащось же учаться люди, моє золото. От і наші панночки — на що вже бідота, та й ті верещать по-французькій.

— Е, бабуню!.. — защебетала панночка. — До французької мови і до музики добре і я бралась, — до танців тож. Що треба, то треба. На се вже кожний уважає, кожен і похвалить; а все інше — тільки морока... Учись та й забудь! І тим, що учать — нуда, і тим, що вчаться біда. Багацько часу пропало марно!

— Так як же оце? Погано вчать?

— Кажу ж вам, що й нудно, і погано, й марно. Вони тільки и думають, як би їм гроші виплатили, а ми думаємо, як би хутче нас на волю випустили... Чого ж ви задумались, бабусю?

— Та то, серденько, що гроші брали за тебе добрі, а вчили погано. Що ж, як ти далі і все позабуваєш?

— Чи подоба ж се, бабуню? Бог із вами! Як же б то між гостями або в гостях позабувати музику, або танці, або хоч би й мову французьку?.. А про ту заморську нісенітницю, то я в одно ухо впускала, а в друге випускала, та й зовсім-таки не знаю. Цур їй!

— А як же часом хто в тебе спитає, як там тії зорі по небу ходять, абощо? Люди й осудять зараз: вчилася, та й не тямить!

— Та що се ви, бабусю? Та се я тільки вам призналась, що не знаю, а чужі зроду того й не дошимраються, нехай хоч цілий день питають. Я зо всього викручусь, іще й їх оступачу, — он як, бабусю!

Хочете, я вам заспіваю? Слухайте!

І заспівала, затягла, — наче теє срібло пересипається. Стара її цілувати: „Серденько моє! Втіхо моя!" А панночка до неї ласиться та просить:

— Купіть мені, бабусечко, по новій моді убрань хороших.

— Про се не турбуйся, дитя моє. Буде в тебе всього. Ти в мене будеш царівна над панночками!

Ми, дівчата, ізглядуємось: чого там панночки нашої не навчено! А найбільш, бачця, людей туманити!

III

— Ходім лишень, голубко, — говорить стара пані, — я хочу, щоб ти собі обрала котру дівчину.

Та й веде її до нас. Ми од дверей та в куток, та купою в куточку й збилися.

— Се ваша панночка, — промовляє до нас пані. Цілуйте и в ручку.

Панночка, чи глянула на нас, чи ні, простягла дві пучечки поцілувати.

Стара всіх нас показує, — се Ганна, а се Варка, а се Домаха...

— Боже мій! — аж крикнула панночка, разом стрепенувшись і в долоні сплеснувши: — Чи зуміє ж хто з вас мене зачесати, ушнурувати?

Стоїть і руки заложила, і дивиться на нас.

— Чому? — каже стара. — Зуміють, серце. А ні, то навчимо.

— Як тебе зовуть? — питає мене панночка та, не слухаючи мене, до панії: — Ся буде мені!

— Так і добре ж; яку схочеш, серце: нехай і ся. Гляди ж, Устино (на мене), служи добре, — панночка тебе жалуватиме.

Ходім уже, бабуню; годі вже! — перехопила панночка; сама скривилась і перехилилась набік, і очі чогось заплющує, і з місця зривається, — от стеменний кіт, як йому з люльки в вуса пихкають... /.../

IV

Увечері кличуть: „Іди до панночки — розбирати". Ввійшла; а панночка стоїть перед дзеркалом і вже усе зриває з себе.

— Де се бігала? Швидше мене розбирай!.. Швидше: я спати хочу!

Я розбираю, а вона все покрикує на мене:

— Та хутче ж бо, хутче! Кинулась на ліжко:

Роззувай!.. А вмієш ти волосся звивати? — питає.

— Ні, не вмію.

— Боже мій! Горе моє! Яка ж вона дурна!.. Іди собі!

Дівчата вже мене дожидають:

— А що, Усте? Що, сестрице? Яка вона, голубко? Що їм казати? Дурна я, кажу, — дівчата, бо не вмію кіс ізвивати!..

V

Другого дня ранесенько прокинулась наша панночка. Умилась, прибралась, оббігла усі будинки, увесь двір, і, в садку була. Така веселенька.

— Дома я! — каже. — Дома! Усе мені вільно!

Цілує стару панію та раз у раз питає:

— Чи скоро в гості поїдемо, бабусечко? А коли гості до нас наїдуть?

— Та нехай же я перше сама тобою натішусь, рибко, нехай на тебе надивлюся!

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Та коли ж то вже я діждусь, бабуню! В мене тільки було й думки, що приїду додому — весело буде, людно, музики, танці... Бабусенько мила, люба!

— Ну, добре, пташко! Нехай трошки приберемось, та тоді вже зараз і гостей проситиму.

Почалось прибирання теє. /.../

VI

Та й справді перхнуло до нас гостей...

(З ранку до вечора немає спочинку слугам: слід догоджати паничам, які приїхали «у світі розважитися», «молодий вік свій скрасити»).

VII

Потроху та помалу усе панночка на свій лад перевернула, — життя і господарство. /.../

Покине плести стара й нудиться. Убрала її панночка у чіпчик стрічками рябенькими та й посадовила на кріслечку серед кімнати. Приїдуть гості — вона напоготові, привітає їх.

Стара вже світом нудить, а панночка втішається:

— Як славно, бабусечко, як славно, як у нас велично та пишно!

VIII

Нас, дівчат, усіх гаптувати посадовила. Сама й учить та раз по раз надбіга, чи шиємо. І обідати йдемо, то вона хмуриться і свариться.

Далі вже що день, то вона сердитіша; вже й лає; часом щипне або штовхне стиха... та й сама почервоніє як жар, — засоромиться. Поки ж тільки не звичилася; а як оговталась, обжилася, то пізнали ми тоді, де воно в світі лихо живе.

Прийду, було, її вбирати, то вже якої наруги я од неї не натерплюся!.. Заплітаю коси — не так! Знов розплітую та заплітаю, — знов не так! Та цілий ранок на тому пробавить. Вона мене і щипає, і штирхає, і гребінцем мене скородить, і шпильками коле, і водою зливає, — чого, чого не доказує над моєю головонькою бідною.

Одного разу дожидали в нас полкових з міста. Двір замели ще звечора; у будинку прибрали, як ік Великодню. Сіла панночка зачісуватись... Лишечко ж моє! Лучче б жару червоного у руку набрала, як мені довелось туманіти коло її русої коси!.. І така, і онака, і геть-пріч пішла, і знов сюди поступай; і пхати мене, і наскакувати на мене, — аж я злякалась! Та репече, та дзвякотить, та тупоче-тупоче, а далі як заплаче!.. Я в двері, а вона за мною в сад: „Я тебе на шматки розірву! Задушу тебе, гадино!" Оглянусь я на неї, — страшна така зробилась, що в мене й ноги захитались. Вона мене як схопить за шию обіруч!.. Руки холодні, як гадюки. Хочу скричати, — дух мені захопило, так і рухнула коло яблуні, та вже од холодної води прокинулась. Дивлюсь — дівчата коло мене скупчились, білі усі як крейда. Панночка на стільчику розкинулась, плаче; а стара над моєю головою стоїть і так то вже мене лає, така вже люта, — аж їй у роті чорно.

Що ти накоїла, ледащо! Як ти сміла панночку гнівити? Я тебе на Сибірю зашлю! Я тебе з світу зжену!

А панночку вмовляє:

— Не плач, не плач, янголяточко моє: сліз твоїх вона не година! Ще занедужаєш, Боже борони, чого! Бач, рученьки холоднісінькі. Буде-бо вже, буде! Нащо сама берешся? Мені вносить, що тобі не вгодно.

А тобі, ледащице (знов свариться на мене), — а тобі буде!..

Та й не знаю, як ще другої біди вбігла, що мене не бито. Мають, того, що вже дуже була я слаба, — так пані тільки ногою мене совманула та зараз і звеліла дівчатам до хати однести.

Дівчата підняли мене й понесли, а в хаті так і впади коло мене плачучи:

— Устино, серденько! Оплакана годинонька твоя!.. Мати Божа! За що се над нами таке безголов'ячко?

/.../

X

Одного ранку лежу я та думаю, коли в хату вбігла Катря.

— Іди, йди, хутенько йди, Усте!

— Куди йти?

— До панночки, до панії! Та хутенько ж бо, Усте! Послали по тебе, щоб зараз ішла. Панночка пожалувалась на тебе старій, що ти вже зовсім одужала, та не хочеш робити, служити. Іди ж бо, йди!

— Як же йти, Катре, не здолію я по землі ступати!

Я тебе доведу, голубко! Зможися, щоб іще гірш тобі не було.

Ходім-бо, ходімо!

Ледве я доплелась до будинку. На порозі стріла панночка.

— Чого се ніжишся? Чому не йдеш служити? Ледащо ти! Постривай! Я тобі таку кару вимислю, що ти й не бачила й не чула.

ЛітАкт.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Та кричить же то, Боже! Аж задихалась, штовхає мене, за рукав смикає... Годинонько ж моя! Як вона охижіла, яке страшне зробилося в неї те личко гожеє!..

На той крик і пані не задлялась прилізти... Давай мене лаяти. Ще нахвалялась і бити. А ми, спасибі Богу, того не дознавали од неї, поки не вселилась панночка. Всчалися тоді в нас карності щоденні, щоденний плач. Чи хто всміхнеться (не часто всміхалися!) — панночка біжить до старої: „Бабуню, мене не шанують!" Чи хто заплаче: „Бабуню, діла не роблять, та ще й плачуть!" Та на всіх такеньки вадить та й вадить навадниця наша. А стара лютує, нас карає, — молодий вік ізгадала!

XI

Тільки і дишемо, було, як наїде гостей-паничів та трохи забуде про нас панночка. Вийде до них — ляскотить по-пташиному, привітна, люба — і що то? — не пізнати!.. А вже як ті паничі коло неї." Той поруч із нею шиється, а тон з кутка на неї очима світить; сей за нею у тропу точиться, а той знов збоку поглядом забирає. Вона ж між ними, мов тая перепеличка, звивається. /.../

XII

Спізнався з панночкою полковий лікар та й почав щодня вчащати. Такий він був тихий, звичайний, до кожного привітний, — і на панича не походив!.. А як з нею спізнався? Вже давненько панночки приїжджі переносили, що який то вже там лікар полковий хороший: і брови йому чорні, і уста рум'яні, і станом високий, — така вже краса, що й не сказати! Тільки що гордий дуже, на жодну не погляне, не заговорить, хоч там як до його не заходь... /.../

XIII

(Не подобався старій пані полковий лікар — „голь нещадима". Але на вимогу панночки для полкових організували прийом. Лікар не приїхав. Коли гості від'їхали, панночка на слугах зігнала всю злість).

Того ж таки тижня самого занедужала панночка. Охає і стогне, і кричить. Стара злякалась, плаче, по лікаря шле. А полковий знающий, кажуть, та й живе ближче за всіх, — по його!

Тим часом панночка вбралась якнайкраще та й лежить у ліжку як мальована, — дожидає.

Приїхав він, подивився, розпитав. А вона ж то вже — і голівку хилить, і говорить, помісь співає. Побув яку годинку та й прощається: „Завтра навідаюсь".

Стара пита у внучечки, внучечка задумалась, — тільки їй на питання головою киває. А як стара спитала: „Що, як лікар? Показався як", то вона стрепенулась: „Гордий, — каже, — такий, як пан вельможний... І що він собі думає!"

Лічив-лічив той бідолаха та й закохався. Покохала його й панночка. Почули духом паничі, куди потягло, — постерегли одразу що воно є, та й зслизли.

Стара пані тільки що головою в мур не б'ється, та нічого не вадить: „Як ви мені, бабуню, на перешкоді станете — умру!.. І не гомоніть! Не одмовляйте! Змилуйтеся!"

Стара й годі, тільки охає.

XIV

Спустіло панське подвір'я; не тупочуть коні, не торохтять коляси. І панночка тихша: не лає, не б'є, не обскаржує, — все сидить та думає.

Було, скоро сонечко вийметься, лікар і котить удвуконь. Панночка вже дожидає коло вікна, гарна та убрана, і рум'яніє, як червона маківка. Він хутенько вбіжить. Яка з нас під той час мигнеться: «Здорова була, дівчино! А що панночка?»

Цілий день прогостює, було. Усе коло панночки сидить, не відступає і ступня. А стара пані то з тих дверей зирк, то з других зирк, та прислухається, що вони там між собою говорять удвійзі, та вже така й досада гризе, що вони вкупці, а розлучити несила: боялася й вона унучечки.

Ото вже й сватає він панночку. Плаче стара і журиться тяжко:

— Я ж сподівалась тебе за князя дати, за багача, за вельможного!

— Ох, Боже ж мій! — крикнула панночка плачучи. — Та коли б він був багатий та вельможний, я б і гадки не мала! Давно б уже була за ним! Та коли ж таке безталання моє! Така мені доля гірка випала!

— Та хіба ж таки кращих за його нема? — не сміючи вже одмовляти, а тільки ніби питаючи, озветься знов стара.

— Для мене немає у світі кращого, — нема й не буде! Засумувала панночка, аж змарніла і зблідла. Стара зовсім скрутилась, — не зна далі, на яку ступити. На мене на те, що не йди за його, — унучечка у гнів та у плач великий. Хоче втішити: „Ось побереться", — унучечка свою долю проклинає:

— Се Господь мені лихо наслав, — каже, — і як тому лихові запобігти, не знаю.

Молодий став помічати, турбується:

— Що таке? Чого смутна?

— Та я не смутная...

— Скажи мені усю правдоньку, скажи! — просить, у руку її цілує.

— Поберемось, — говорить вона йому, — а як жити з тобою будемо? Вбого!

ilpk.ukr.net

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— От що тебе журить, серденько!.. Нащо нам теє панство, багатство, коли буде наше життя красне, наша доля весела?

— Бач, ти об мені й не думаєш! — одмовля йому. — А любо ж тобі буде, як приїде хто до нас та буде з нас глумитись: „от живуть-бідують!”

Та й заплаче.

— Серденько моє, що ж мені, бідному, в світі робити? Де взяти?

Я зроду не жадав багатства, а тепер прагну всіх розкошів для тебе, тобі на втіху... Що ж я вдію? Рад би я, — каже, — небо прихилити, та не хилиться!

І почнуть отак обоє собі журитись.

XV

Любила вона його, та якось чудно любила, не по-людськи. Ото навернеться, було, хто з панночок-сусідок, допитуються.

— Чи правда, що тая гординя та в тобе закохався?.. Сватає?.. Ревнивий?.. Які дари тобі дарує?.. Чи ти його поважаєш, чи він тебе слухає?

— Вважайте самі, — одказує панночка всміхаючись.

Та й почне перед панночками наругу на його зводити.

— Слухайте, — каже до його, — їдьте до міста та купіть мені те й те, та хутенько! Поскоріться ж, щоб я не гнівалась!

Він зараз їде, купує там, що казано.

— Боже мій! Чого се понакуповували? Я сього не хочу! Їдьте та змініть! Мені такого не треба! От добро вишукали!

Знов їде він, міняє. Або так. Хоче він води напитись, — вона:

— Не пийте, не пийте!

— Чому?

— Я не хочу! Не пийте!

— Та коли ж я хочу пити!

— А я не хочу! Чуєте? Не хочу!

І вже так гляне чи всміхнеться, що він послухає. Коли то й розгнівається, одвертається од його, не говорить. Він уже і перепрошує, і благає — трохи не плаче.

Панночки приїжджі дивуються:

Ото! Чи хто сподівавсь од його такого кохання! І що ти робила? Як ти Бога просила?

Наша панночка тільки всміхається.

Питають, що він їй подарував, — вона перед ними стеле оксамити та атласи, що від старої панії має, та хвалиться:

— Це він мене обдарував!

Чудне панське кохання! /.../

XVI

Об Різдві їх заручили. Гостей-гостей наїхало!.. Панночка така весела, балаклива; очі блищать; водиться з ним попід руки. А він і очей з неї не зведе, — аж спотикається на ході. Гульба точилась до самого світу.

Отже, скоро жених і гості з двора, панночка в плач. Плаче та на свою долю нарікає:

— Що се я поробила! Що се я починила! Та яке моє життя буде вбоге! Нащо мене мати на світ породила! Горенько моє! Доля моя сирітська!

Стара тим і заручинам не рада, та втішає унучечку, вмовляє:

— Чого плакати, моя дитино? Годі ж бо, годі!

— Чому Господь не дав йому панства-багатства! — викрикне панночка та так і вмиється слізоньками, по кімнаті бігає, руки заломуючи.

— Дитино моя! Серце моє! Не плач!.. Не будеш ти багатша од усіх, та й убогою не будеш. Усе, що я маю, все твоє.

Вона як кинеться до старої, обіймає, цілує:

— Бабусечко моя, матінко! Дякую вам з душі, з серця! Аж світ мені піднявся вгору! Одродили ви мене, рідна матінко!

— Годі вже, годі, а то й я зарюмаю! Оце ж бо! — промовля стара, та й сама плаче, й сміється.

— Бабусечко, голубочко! То ви з нами житимете?

— Чого б то й бажати, та не випадає. Я такеньки міркую: зостанусь я тутечки, у Дубцях, буду вам господарства доглядати, поряджати, а ти у хуторі хазяйствуй. /.../

XVII

Повеселішала панночка, клопочеться своїм посагом, загадує та й опоряджає, і сама до всього береться. Навезли з міста шевців, кравців, швачок, крамарів і крамарок. Сама ганяє, жениха турляє,— купує, крає, складує... Як у казані кипіло! Було тоді нам лишко тяжке. Бо таке наше діло: хоч панам добре ведеться, хоч їм горе йметься, а нам певно одно: кому, каже, весілля, а курці смерть! /.../

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
irolk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

XVIII

(За клопотами Устина не встигла попрощатися з усіма. Молодий приїхав за панночкою на четверику. Пани попрощалися).

/.../ Посідали пани у той повіз. Мене причепили позаду, на якомусь височенному причіпку.

— З Богом, Назаре! — покрикнув пан веселенько. Тихого та ясного ранку виїздили ми з села, а мороз аж тріщить. Іній запушив верби; біліли віти і сяяли проти сонця. Дівчата висипали на улицю; кланяються мені... Швидкошвиденько бігли коні, — тільки в очах усе теє промигтіло. Нема вже села. Дорога й дорога, безлюдная доріженька попередо мною...

XIX

(Приїхали до міста).

/.../ Пан звелів коней зупинити коло заїзного двору і повів свою молоду у кімнати. Візниці грошей дав — пообідай, а про мене й байдуже.

(Візник запрошував Устину пообідати. Дівчина боялася, що пані покарає її, тому відмовилася).

XX

Чималу ж я годину пересиділа, коли вийшли пани. Пан тоді зирк на мене!

— А що ти сидиш тут, Устинко? — питає. — Чи обідала ти?

— Гей! — крикнув на хазяїна бородатого, що тут на рундуці гроші в долоні лічив, дзвякаючи. — Дайте дівці пообідати! /.../

(Суперечка між панночкою і паном про те, що потрібно зачекати, поки Устина пообідає).

/.../ Довгенько гомоніли пани між собою, а ще довше після того мовчали.

XXI

Присмерком дочапали до хутора. В хуторянських хатах де-не-де світилось. Ідемо вулицею; стали коло будинку. На рундуці купкою стоять люди із світлом, з хлібом святим. Кланяються, вітають молодих.

— Спасибі, спасибі, — дякує пан, приймаючи хліб на свої руки. — Привіз я вам панію молоду, — чи вподобаєте?

Сам сміється, радіє; кому-то вже така краля не сподобна буде!

А пані як гляне на його, — аж іскри із очей скакнули, на лиці міниться. Люди до неї — щоб то її по-своєму вітати; а вона вихопила в когось із рук

свічку та в двері — стриб! Люди так і шугнули од тих дверей, нічого панові й не одмовили.

Пан, неспокійний, смутний, пішов собі, похиливши голову.

Ввійшла і я. Дивлюсь, роздивляюсь. Світлички невеличкі, та гарні, чистенькі. Стільчики, столики — все те новеньке, аж лощиться. Чую — говорять пани. Прислухаюсь — пані моя хлипає, а пан так-то вже її благає, так благає!

(Молодій господині не подобається, що люди із паном запанібрата. Вона плаче й вимагає, щоб пан змінив своє ставлення до слугів).

— Гляди ж, — каже пані, — як ти не будеш по-моєму робити, то я вмру!

— Буду, серденько, буду!

XXII

(Зустріч Устини з високим ставним парубком).

/.../

XXXI

Минає день, тиждень, місяць, і півроку збігло за водою. Здається, що в хуторі тихо і мирно; цвіте хутір і зеленіє. Коли б же поглянув хто, що там коїлось, що там діялось! Люди прокидались і лягали плачучи, проклинаючи. Усе пригнула по-своєму молода пані, усім роботу тяжку, усім лихо пекуче ізнайшла. Каліки нещасливі, діти-кришеняточка, й ті в неї не гуляли. Діти сади заміталі, індиків пасли; каліки на городі сиділи, горобців, птаство полошили, да все ж то те якось уміла пані приправляти дорікання та гордуванням, що справді здавалось усяке діло каторгою. Стоока наче вона була, все бачила, всюди, як та ящірка, по хутору звивалась, і Бог її знає, що їй таке було: тільки погляне, то наче за серце тебе рукою здавить.

А пани-сусіди нашу панію похвалюють-величають: ото хазяйлива! Ото розумна! Дарма що молоденька, — добре б нам усім у неї вчитись!

Спершу люди на пана вповали, та незабаром зреклися надії й думки. Він був добрий душею й милостивий пан, та плохий зовсім, — ніщо з його. Опитувавсь він жінку вмовляти, та не така-то вона. Далі вже і намекнути на сю річ боявся, — мов не бачить нічого, не чує. Не було в його ні духу, ні сили. Сказано: добрий пан — не б'є, не лає, та нічим і не дбає. Як почне пані обмирати та стогнати, та в крик викрикувати, то він руки й ноги її вицілує, і плаче, і сам людей лає: „А щоб вас! А бодай вас!.. От уморять мені друга!"

ilopk.iaknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Не буде з його нічого, — каже Назар. — Я одразу побачив, що квач, ще тоді, як він Устину обідом нагодував... Якби таку жінку та мені — я б її у комашню втручив, — нехай би пихкала!

Та й зарегоче на всю хату. Такий уже чоловік був той Назар: усе йому жарти. Здається, хоч його на огні печи, він жартуватиме.

А що Катря сліз вилила, то де вже тії й сльози брались. Візьме свою дитину на руки та плаче-плаче! А далі й заридає уголос.

І Прокіп дуже зажурився. Усе щось собі думає і зо мною вже не пожартує.

— Оце ж бо які ви смутні! — кажу йому одного разу (се було ввечері, присмерком). — Чого ви такі смутнії?

А він мене за руку, — пригорнув і поцілував. Заки я схаменулась, його вже й немає. /.../

XXXIII

Боже мій милий! Як то вже я того вечора захисного, темного дожидаю!..

/.../

(Закохані Устина і Прокіп зустрічаються вечорами. Катря передчуває біду, яка нависла над ними. Лише бабуся вважає, що «...Коли вже покохала, нехай кохає: то їй судьба така судилася».)

XXXIV

А пані куди далі, то все зліснивіша, усе лютіша: аби я трохи спізнилась, забарилась: «Де була?», та й стріне мене на панському порозі лиха година. /.../

Господи милий! Своє лихо, чуже лихо, — не знать, що й робити, що починати. У Катрі дитинка занедужала: а тут обід панам звари, вечерю звари та город скопай, обсій, — та ще пані гримає: „Нічого не робиш, ледащо! Дурно хліб мій їси! Ось я тебе навчу робити!”

Цілу ніч Катря не спить над дитиною. На день благословиться, — до роботи. Бабуся тоді пильнує малої, розважає Катрю; то дитинку до неї винесе, то сама вийде та розкаже: „стихла мала!” або „спить мала!” І такеньки, наче благодать Божа, допомагає, невтомлива, невсипуща.

— Чого се ви, Катре, так наддаєтесь, без спочинку? — кажу їй.

— Робитиму, робитиму, поки сили. (А очі в неї так і горять позападавши). Може, вгоджу, може, вмилосерджу!

Отже, не вгодила й не вмилосердила. Робила й не спала, поки аж нечувственний сон її обняв коло колиски. Прокинеться, — до дитини, а дитинка вже

на Божій дорозі. Тільки глянула на його бідолашна мати, тільки вхопила його до серця, — воно й переставилось.

І побивалася ж Катря, і мучилась, і раділа:

Нехай же моє дитя, моє кохане-дороге, буде янголятком Божим, — лиха не знатиме моє ріднесеньке! — А далі й заголосить: — А хто ж до мене рученята простягне? Хто мене звеселить у світі?.. Дитино моя! Покинула мене, моя донечко!

Назар ніби й нічого, розважає свою Катрю, молодим її віком заспокоює, а в самого вже пом’якшав гучний голос, — потай усіх сумує.

По тій печалі зовсім захиріла, занепала Катря. Не то щоб робити, вже й по світу ходить не здужає. А пані все-таки:

— Чому не робиш діла? Я тобі те! Я тобі друге!

— Тепер я вже не боюсь вас! — одказала Катря. — Хоч мене живцем із’їжте тепер!

Дала ж їй себе знати пані!..

— Прокопе! — кажу я. — Що оце з нами буде!

— Устино-серце! Зв’язала єси мені руки!..

XXXV

Прогнала пані Катрю з двора на панщину: не вважила й на її чоловіка-візника.

Пан, нишком од панії, дав їй карбованця грошей, та не взяла Катря; він положив їй на плече, — скинула з себе, наче жабу, ті гроші. Як упав же той карбованець на муріг, — і заліг там, аж зчорнів, ніхто не доторкнувся. Та вже сама пані, походжаючи по двору, вздріла і зняла.

— Се, певно, ти гроші сієш? — каже на пана. — Ой, Боже мій, Боже мій!

Пан на те нічого не одказав, тільки зчервонів дуже.

А Катря не схотіла на світі жити. Щось їй приключилось після тої наруги. Бігала по гаях, по болотах, шукаючи своєї дитини, а далі якось і втопилась бідолашна.

Пан дуже зажурився; а пані:

— Чого тобі смутитись не знать чим? Хіба ж ти не помітив по ній, що вона й здавну навіжена була! І очі якісь страшні, і заговорить, то все не путнє...

І справді, вхопився пан за те слово, — не повно в неї ума було!

Навіжена та й навіжена... Нащо й краще! Порадились поміж собою такеньки та й спокійненькі собі... /.../

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

XXXVII

У рік стара пані вмерла. Не хотілось дуже їй умирати! Усе молитви, святе письмо читала, по церквах молебні правила; свічки перед богами невгасимі палали. Якось дівчинка не допильнувала, та погасла свічечка, — веліла дівчинку ту висікти: „Ти, грішнице, і моєму спасінню шкодиш!”

XXXVIII

Наша пані журилась і плакала за старою дуже.

— Вже тепереньки сама я в світі зосталась! Обдеруть мене тепереньки, як тую липку! Моє око всього не догледить; а на тебе, — каже панові, — яка мені надія? Ти мені не придбаєш, хіба рознесеш і те, що маємо. Ти й не думаєш, що хутко вже нам Бог дитину дасть. Для дитини, коли не для мене, схаменись, мій друже! Хазяйнуй, доглядай усього, а найперва річ — не псуй мені людей. /.../

(Пан за кума майбутньої дитини хотів узяти свого товариша, але пані заперечила, захотіла за кума полковника).

Уранці поїхав пан і полковника завітав у куми.

XXXIX

Народився син у панії. Що тих гостей наїхало на хрестини! Обід справили бучний. Кум-полковник вкотив у двір сивими кіньми, побризкуючи, подзвякуючи бубонцями. Сам огрядний, кругловидий, червоний, усе вуса закручує правицею, а лівою шаблю придержує та плечима все напинається вгору.

Я рада, що мені трошки вільніше, — вибігла до Прокопа, — стою, розмовляю з ним коло рундука. Коли де не взявся пан, — веселий такий, як ще був за свого женихання з панією.

— Чого се ви тут стоїте обойко? Що розмовляєте? — сміється.

А Прокіп йому:

— Пане, оддайте за мене дівчину!

— Добре, бери, Прокопе! Я не бороню. Повінчайтесь, та й живіть собі любенько.

— А пані? — каже Прокіп.

Пан зітхнув і задумався, а далі й каже:

— Ідіть за мною! Візьми її за руку, Прокопе!

Сам пішов у кімнати, а Прокіп веде мене за ним, стискаючи мою руку.

— Любо! — сказав пан, — я оце до тебе молодих привів. Чи вподобаєш?

А тут у кімнаті панів, паній!.. І полковник поміж усіма, неначе той індик переяславський, походжає та все потроху пирхає.

Наша сидить у кріслечку. Зирнула на нас і одвернулась. Усміх веселий простиг, гнівно на пана згляне й питає:

— Що се таке?

Прокіп кланяється, просить.

Я вже позволив, — каже пан, — не борони й ти, моя кохана. Дав нам Господь щастя, — нехай і вони щасливі будуть!

Пані все мовчить та уста гризе. А полковник і вирветься, й загуде, як на трубі:

— До пари, бісові діти, до пари! Обоє хороші! Треба їх звінчати, кумо моя мила. Хочеш заміж, дівко? — питає мене, та що хоче моргнути, то й очі заплющить: не моргне, вже несила — випив повно.

Усі пани за ним підхопили:

— Одружіть їх, одружіть! Чуєте: кум ваш, полковник, говорить, що до пари...

Тоді вже й пані:

— Та нехай собі!

Ми й незчулися, як за поріг переступили. Кинулись духом і, не справивши нічогісінько, похапцем звінчалися, щоб ще не розлучила нас пані.

Дуже вона гнівалась на пана:

— Як ти мене підвів! — дорікає. — Я сього не можу тобі подарувати, як ти мене підвів!

— А тобі, — свариться на мене, — тобі буде!

„Нехай уже буде що буде, — думаю, — та вже ми побралися!” Велико тішить мене, що тепер озватись до його можна при людях, глянути на його, що вже — мій!

XL

Я зосталась при панії, як і була. Ще гірш надо мною коверзує вона, ще гірш варить з мене воду та все примовляє:

— А що? Яково тобі у замужжі? Покращало?

Як не заговорить чоловік, як не пожалує, то часом так прийде, що приміг би — крізь землю пішов. А зійдуся з ним, — весело й любо; усе лихо забуду. Тільки чоловік мій куди далі, то все хмурніший ходить, аж мені серце болить.

lopiknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Чи ти вже мене не любиш, Прокопе?

Він пригорне мене та подивиться в вічі так-то любо, що чую, наче в мене крила виростають.

— А чого ж усе смутний, Прокопе?.. От ми вже тепереньки вкупці навіки.

— О, моє серденько! Тяжко було без тебе, а з тобою ще тяжче... Яково-то сподіватись щогодинки в Бога — догани тобі та муки!.. А боронити — несила... Важко, Усте!

— Як-небудь і зо мною біду перебудемо, Прокопе. Як на мене, то все удвічі легше.

— А може, й справді так, рибонько!

Та й усміхнеться і пожалує мене.

Так-то вже я радію, як розговорю його, розважу!

XLI

Жили ми такеньки з бідою та з журбою до осені. Тут і зчинилось...

Одного дня трусили в садку яблука в коші, а чоловік мій струшує та все з яблуні на мене поглядає то з-за тії гілки, то з-за тії. Трохи вже й притомилась бабуся, — сіла одпочити.

— От уже й літечко красне минулося! — промовила, — сонечко ще світить, та вже не гріє.

Сеє кажучи, роздивляється навкруги. /.../

(Бабуся пригощає дітей яблуками. З'являється пані та обзиває бабусю злодійкою. Пані б'є бабусю по обличчі. За бабусю заступаєтьмся Устина, за Устину — Прокіп).

/.../ А пані вже вчепилась у мої коси.

— Годі, пані, годі! — гримнув чоловік, схопивши її за обидві руки. — Цього вже не буде! Годі!

А пані у гніву, у диві великому, тільки викрикує:

— Що? Як? Га?

Схаменувшись трохи, до Прокопа. А той своє:

— Ні, годі!

Тоді вона у крик. Назбігалися люди, дивляться. Пан що було в його духу пригнався.

— Що се?

Мій чоловік випустив тоді панію з рук. /.../

Пані й почала: і обікрала її стара, і всі хотіли її душі, — такого вже навчила! Сама і хлипає, і кричить, і клене, що вже і пан розлютувався. Як кинеться до мого чоловіка.

— Розбишака!

— Не підходьте, пане, не підходьте! — озвався мій понуро.

— Е, бачу, — каже пан, — тобі тут місця мало. Постой же: розбишатимешся у москалях — скільки хотя!

Пані аж верещить:

— У москалі його, у москалі!.. Тепер і прийом у городі; зараз і вези його!

— Візьміть його! — крикнув пан на людей. — Зв'яжіть йому руки!

Прокіп не пручався, сам руки простяг, ще й всміхнувся. А Назар під той гук до мене:

— Чого злякалась? Чого плачеш? Гірше не буде!.. От чи буде краще, — не знаю...

XLII

/.../ Аж ось заторохтів на дворі візок. Повели Прокопа. Я, в чім була, схопилась до його на візок. Стара мене благословляє і його:

— Нехай вам Мати Божа допомагає, діти! — А сльози тихі так і біжать з очей ласкавих.

Під'їжджаємо до міста. Пан закурів коло нас і випередив. В'їхали в місто. Хутко проторохтіли улицями. Коло високого будинку стали.

Випустив Прокіп мою руку:

— Усте, не журися.

Повели його до прийому. Я на рундуці сіла, як на гробовищі.

— Не вдавайсь у тугу, — каже Назар. — Біс біду перебуде: одна мине — десять буде.

А сам почав уже сивим волосом, як сніжком, присипатись; розважає мене, а самого, видно вже, що ніхто не розважить.

Коли виводять мого чоловіка... Боже мій, світе мій! Серце в мене замерло; а він веселий, як на Великдень...

XLIII

Зосталась я з чоловіком у місті. Перебігла година тая швидко, як свята іскра спахнула, та довіку не забуду! /.../

inolk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

(Прокіп вивчає військову науку. Устина і Прокіп винаймають хатку. Устина вирішує йти працювати на поденщину).

XLIV

Хазяйка наша була удовиця старенька, привітна й ласкава, а що говірка! Розказує та й розказує, та все про своє лихо, що весь рід їхній звівся, що сама вона в світі зосталась, як билина в полі. Зітхає раз у раз, частенько, було, й сплакне. Та й за нами чимало вона сліз вилила: як, було, сидимо з чоловіком укупці та говоримо, вона й почне плакати та примовляти, що — ось ми молоденькі, ось ми і хороші — нівроку: жити б та жити та людей собою веселити... Прикладає та й плаче. Ми вже її вмовляємо! Хіба тоді ущухне, як надійде дядько та гримне на неї: знов баба кисне! /.../

/.../ Рано-ранісінько схоплюся; біжу на поденщину. Повертаюся пізно. В руці в мене зароблені гроші. Весело поспішаюсь додому.

Ще на дорозі стріне мене чоловік; любо та міцно стисне за руку і спитає тихенько:

— Чи добре натомилась, Усте?

XLV

От якось сидимо ввечері: москаль на лаві з люлькою, хазяйка коло віконця, а ми з Прокопом оддалік. Сидимо мовчки всі; коли у двері хтось — стук-стук; а далі: — Здорові були! — гукнуло щось за дверима.

Се ж Назар!

Увійшов і стоїть перед нами, стелю підпираючи: люлька в зубах; і сивизна, ти б казав, у густі кучері поховалась.

— Хазяйці і всім нехай Бог помагає!

— Спасибі! Милості вашої просимо! — вітає його стара.

— Звідки се ти взявся, Назаре? — питає Прокіп. — От наче з землі вийшов!

— Я звідти, — каже, — звідки добрі люди мандрівки виглядають.

Дядько поворушивсь, — поглядає на двері.

— А чого се крутишся, пане москалю? Однії віри, — не цурайся. /.../

(Назар розповів, що бабуся жива, а панові від пані дісталося на горіхи за втрату двох робітників).

/ .../ — Ну, по сій же мові та будьмо здорові! — каже Назар. — Прощай, Прокопе-брате!.. Та ось трохи не забув. Приніс я тобі грошенят крихту: п'ять карбованців. Поживай здоров!

— Спасибі, брате! Не знаю, коли вже я приможуся тобі вернути.

— Гай-га! Аби живі були! Се не панські гроші — братерські: ними не зажуришся. Я собі зароблю: тепер я вільний хоч на півроку; з собаками не піймають.

Та й пішов, попрощавшись. Тільки його й бачили.

XLVI

Господи милий! Яке ж то життя тоді наше було! Хоч і з бідою, хоч і з лихом, а таке ж то Любе, таке благодатне! Легко зітхнути, весело глянути й думати: що зароблю, то все на себе; що й посиджу і поговорю, — нікого не боюся; робитиму чи ні, — ніхто мене не присилує, ніхто не займе. Чуюся на душі й на тілі, що й я живу.

Коли так навесні чутка: москалі виходять у похід!

— Неправда сьому! — вмовляю себе; а серце моє одразу почуло, що правда.

А тут і наказ: у похід, у похід лагодитись!

Прокіп мене розважає, доводить мені, що се лихо дочасне, що повернусь, каже, — будемо вільні.

— Так, так! — кажу, — так, мій голубе!

А серце моє болить, сльози ринуть.

Вже й день походу намічений. Пішли ми в хутір попрощатись. Панів не було дома; тільки бабуся сама на господарстві. Бабусечко ж моя люба! А я її здалеку на вздвір'ї пізнала, а пізнавши, заплакала. Душею живою вона тільки жива була. Прибіжу до неї, обіймаю, як матір рідну. /.../

/.../ Поблагословила вона нас, як дітей рідних, обділила, чим мала. Попрощалися ми, пішли... Та й не раз, не два обертались, дивились. На порозі стоїть бабуся; навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець віє; з гаїв холодок дише; десь-то вода гучить; а високо над усім грає-сіяє вишнє проміняєте сонечко...

XLVII

Провела я чоловіка аж до Києва. У Києві служити зосталась, а він з військом кудись далеко на Литву пішов.

— Не суши себе слізьми, серденько! — приказував. — Я вернусь... сподіваюся. Сподівайся й ти. Дожидай мене!

Дожидаю... Що яка ти, служба, довга! Уже сім год, як він пішов. Чи то ж побачу коли?.. У своєму селі не була. Перечула через люди, що всі живі. Ведеться так, як і перш велося. Бабуся живе, терпить, а про Назара нема й чутки.

ilopk.idkm.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Служу, наймаюся, заробляю. Що наша копійка? Кров'ю обкипіла! Та інколи й мені так легко, так-то вже весело стане, як подумаю, що аби схотіла, — зараз і покинути ту службу вільно. Подумаю такеньки — і року добуду. Якось розважить мене, підможе мене та думка, що вільно мені, що не зв'язані руки мої. «Це лихо дочасне, не вічне!» — думаю.

То як же мені свого чоловіка забути хоч на хвилинку? Він мене з пекла, з кормиги визволив!.. Та мене й Бог забуде! Він чоловік мій, і добродій мій. Поздоров його, Мати Божа: я вільна! І ходжу, і говорю, і дивлюсь — байдуже мені, що й є ті пани у світі!

— Яка основна тема та ідея твору? Як вони пов'язані з соціальними проблемами XIX століття?

— Як у творі розкривається проблема кріпацтва та соціальної нерівності?

— Як побудовано сюжет твору? Які основні конфлікти можна виділити?

— Як розпочинається оповідь Устини про своє життя? Які умови її існування описані на початку твору?

— Яке життя вели кріпаки в маєтку до приїзду інститутки?

— Що дізнаємося про пані-стару та її ставлення до кріпаків?

— Як описано інститутку, коли вона вперше з'являється у творі? Яке враження вона справляє на інших?

— Як змінюється життя кріпаків після приїзду панночки?

— Які риси характеру інститутки виявляються в її ставленні до бабусі, кріпаків і оточуючих?

— Як інститутка поводиться з Устиною? Які ситуації найяскравіше розкривають її характер?

— Як Устина описує свої почуття та переживання під час служби в інститутки?

— Що змушує Устину терпіти несправедливе поводження?

— Які події призводять до загострення конфлікту між інститутою та кріпаками?

— Як описано розпач і надію Устини на свободу?

— Чи змогли герої досягти свободи або змінити своє життя?

— Чи можна вважати «Інститутку» документальним свідченням про життя українських селян у XIX столітті?

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ

ВОЛОДИМИР ПОЯТА

Моя колиска

Моя колиска з верболозу —
Селянським сином я вродився.
Була у тому воля Божа
Й весняний день благословився.
Це в тім краю, де гори й луки,
Де сонце щедро сяє всім,
Де цілували жінці руку,
Ще й шапку знявши перед тим.
Де української співали
В селі, за чаркою, і в полі,
І звичаї молдавські знали —
Весільний данс кружляли в колі.
А купіль першая моя
Була із зілля польового,
І колисанкою щодня
Був шепіт хвиль Дністра старого.
Мене покликав шум дібров,
І соловей учив співати,
Під ноги босі килимком
Траву стелила земля-мати.
Водою щиро пригощав
Там журавель з криниць глибоких,
І силу край мені мій дав,
Любов до нив, степів широких.
І місяць серце хвилював,
Коли в садочок кидав промінь.
Кохання першого спізнав
Я там солодкий, ніжний пломінь.
І дарувалось все мені:

iroplk.iknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Мороз і дощ, і зорі ранні,
Печаль і радощі земні,
Що стали серцю притаманні.
Я дружбу вірну цінував,
Та знав і підлу, чорну зраду.
Наснагу серцю край мій дав
І дарував душі розраду.
О земле, рідна сторона!
Тебе як матір я цілую,
Як мати в мене ти одна,
Тебе я люблячи й звікую.
Коли до Бога полечу,
Й душа в спокуті помандрує,
То серце я тобі вручу,
Тобі, мій краю, подарую.

— Яка головна ідея твору? Як автор виражає свою любов до рідного краю?

— Як у поезії відображено взаємозв'язок людини з природою та землею?

— Що символізує образ «колиски з верболозу»? Як він співвідноситься з темою твору?

— Які художні засоби використовує автор для створення емоційного впливу на читача?

Балада про ізвор

Де віночок гір похилих,
Ще з дитинства серцю милих,
У зеленій влоговині,
Під високим небом синім,
З стародавньої пори
Б'ють джерела з-під гори.
Давно громада тут звела
Серед нашого села
Водовід, і в тую ж пору
Нарекла його ізвором.
Такого, може, хто й не бачив,
То я, як можу, розтлумачу:

З трьох криниць, що під горою,
Під землею, під травою
(Де вони? Як треба буде
Їх покажуть старі люди),
Ось із них вже сотні літ
Холоднюча, наче лід
Вода чиста і прозора,
Народившись тут у горах,
Крізь високий кам'яний
Мур, що держить схил крутий,
З труб залізних витікає,
Шипотом їх називають,
І впадає в жолоби,
Де тінь лягає від верби.
Два жолоби були дубові,
(Довбали руки їх здорові),
А третій довбаний, старий
Ще жолоб цілий кам'яний.
А над ізвором, під горою,
Його вінчаючи собою,
Хрест білий кам'яний стоїть —
Печальний свідок двох століть.
Хто воду тут покуштував,
Той смак її не забував.
Мені ж, вже годі і казати,
Я тут зростав, носив до хати
Води святої від ізвора
І в літній день, і в зимню пору.
І де б в житті я не бував,
Просив у Бога і благав,
Аби мені ще завітати
В той рідний край і привітати
Ту землю, низько їй вклонитись,
Води джерельної напитись
І привітати невеселі
Сумні ті гори і оселі…

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
loipk.ldknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Дав Бог, вернувся я до хати,
Та нікому мене стрічати.
Все злії люди обідрали,
Поруйнували, розібрали,
Немає й рідного гвіздочка
Лиш тиша схлипує в куточках.
Один ти, рідний мій ізворе,
Розрадь же, батьку, мене в горі —
Немає роду вже в селі,
А ти усіх на магалі[1]
І пам'ятаєш, усіх знав,
Усіх стрічав і проводжав,
І дарував всім воду ти,
І не жалів їм доброти,
А я тут сяду під вербою,
І поговоримо з тобою
Та й згадаємо минуле,
Яке давно вже промайнуло,
Бачив все ти на віку,
Як на довгому шляху.
Під високими горбами
Щось шепочеш шипотами,
А від тебе, через села
Тече річечка весела,
Впада в хвилю Дністрову
Та на клаку[2] світову
Позбирає Чорне море
Річечки з усіх ізворів.
Воду море всю змішає,
Де твоя? Ніхто не знає.
Там вона — вода морська —
І солона, і гірка,
Всім вітрам вона покірна

[1]Магала — куток села, об'єднаний сусідством. *(Приміт. авт.)*

[2]Клака (молд.) — толока, допомога роботою всім миром. *(Прим. авт.)*

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

І морським законам вірна.
Б'ється в берег і питає:
«Де ж ти, милий, рідний краю?
Де ж те місце, де родилась?
Там би я усім згодилась —
Добре було всім зі мною,
Мене літом і зимою
Пили всі, благословляли,
Слова вдячності казали…
Нема мені вороття
У минуле те життя».
Так і ми, ізворе, люди
Не подумавши, що буде,
(Чи то доля наша злая
У світи нас розкидає),
Покидаєм дім, родину,
Від'їжджаєм на чужину,
Та до самого загину
Любим свою батьківщину.
І мені через хвилинку
Ізвор мовив: «Слухай, синку,
Що робити, коли діти
Розлітаються по світу?
Чи я думав, що так буде,
Що покинуть мене люди?
Знав я всіх із твого роду —
Прадіди тут брали воду,
Гуртом, як в селі годиться,
Копані оці криниці.
Ой, давно ж це, сину, було
Років з двісті вже минуло,
З покоління в покоління
Клалось в мур оце каміння.
Хоч була тут всяка влада,
Люд робив усе до ладу.
І вже, дякувать нащадкам,

irolpk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Був я завжди у порядку:
І криниці розкопають,
Все почистять, підлатають
Поміняють жолоби
Й устаткують до труби.
Стежки кам'яні мостили,
На добро усе робили,
Щоби люди воду мали
З роду в рід їх пам'ятали».
Та й зітхнув старий ізвор:
«Тут колись церковний хор
Так співав, що аж в долину
Спів луною гулко линув
І збиралось все село —
На цих горах аж гуло,
Людей сходилося море,
Ждали радісні, бадьорі
Хід хрестовий до ізвора.
Білий сніг лежить кругом,
Іній впав мереживом,
Все так гарно і святково —
Водохреще — одне слово.
Ось всенощну вже скінчили,
Дзвони в тиші задзвонили,
І у досвітній імлі
Лине спів по всім селі —
Це із церкви з Слободи
Хор спускається з гори,
А за ним іде весь люд
У руках свічки несуть
Йдуть з хрестом, із корогвами,
З пресвятими образами,
Пахне ладановим димом,
Батюшка іде з кадилом.
Хід хрестовий прибував
І довкола тут ставав,

Біля моїх жолобів,
Які добре вже помиті
І водою вщерть налиті.
Відблиск свічок мерехтів,
Як тремтять на небі зорі,
Служба йшла біля ізвора.
На ранковому морозі
Всі поєднані у Бозі:
Діти, молодь і старі
У святковому вбранні
Радо свято зустрічали,
Всі молитву промовляли
В урочистому чеканні
Слів попових «Во Йордані…»
Як у воду хрест з розп'яттям
Вмочить він — то водосвяття.
А на горбочку, там, де треба,
Вже рушницями у небо
Цілять, всі на поготові,
Ждуть мисливці того слова.
І ось воно! І раптом грім —
З рушниць вогонь і сизий дим!
А в небі в цю прекрасну мить
Зграя голубів летить.
Птахи, лопочучи крильми,
На них стрічки і над людьми
Немов радіючи, кружляють
І у Богінського[1] сідають.
У всіх на лицях радість сяє
Водичку кожен набирає,
І від мене все село
Свячену воду в дім несло.
Мене в свята не забували:

[1]Богінський — господар хати над ізвором, який прикрашав своїх голубів стрічками і випускав їх на Водохреще, коли стріляли. *(Приміт. авт.)*

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
loipk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

На Паску хрест мій прикрашали,
На Трійцю всі дорослі й діти
Чіпляли скрізь зелені віти,
А що вже було на Купала! —
Тут парубоцтво жартувало —
Вереск, сміх, всіх обливали,
У крижаній воді купали.
І пам'ятаю добре й досі
Сільську красуню нашу Фросю.
В цей день спекотний, літню пору,
Прийшла по воду до ізвора.
Красивий парубок Амвросій
Скупав з відра кохану Фросю —
На щастя, бач, від всього серця,
Не знав, що смерть у тім відерці.
Здригнулась лиш, віджала коси,
За тиждень вже й не стало Фросі.
Усі живі, усі купались,
Та Бог лиш зна, чому так сталось.
Не пережив Амвросій горя
І кинувсь вниз біля ізвора —
Із муру в камінь головою,
І кров змішалася з водою…
Її ховали — відспівали,
Його ж за ровом поховали…
Давно було це, та, одначе,
Й тепер ночами тут хтось плаче,
А в ясну ніч ще й чеше коси
Над жолобом красуня Фрося.
Колись в неділю чи на свято
Тут молоді було багато —
Похлюпаються у водичці,
В тіні посидять на травичці,
А то і тихо заспівають,
Як молоді роки минають.
Люди тут завжди бували,

Як мурашки ті снували,
Хоч в мороз, хоч в спеку прали,
Труднощі їх не лякали.
А коли було й завізно,
Як жінки несли білизну,
Щоб до свята все попрати,
Треба чергу переждати.
А поки чергу ту чекали,
Всі новини тут збирали:
Хто умер, хто оженився,
Хто і з ким за що сварився,
Хто, куди й до кого ходить,
Що посіяно, що вродить,
В кого радість, в кого горе —
Взнаєш все біля ізвора!
Тепер не знаю, що це сталось,
Щось в цьому світі помінялось.
До мене рідко ходять люди —
Чи їх нема і вже й не буде?
Вже багатьох давно не бачу,
Тужу за ними я і плачу.
Такі ж, як ти, приходять, сину,
Відвідуючи батьківщину.
Тут біля мене посумують,
Водичку рідну покуштують.
Минувшини один я свідок
І окроплю їх напослідок,
А сам я з рідною землею
залишусь, вічно буду з нею.
Життя дає земля свята,
Та без людей я — сирота…
«Прощай, ізворе!», — я сказав
Й губами до води припав,
Немов прощався з рідним краєм,
В поклоні руку цілував.
…А гори з кам'яним хрестом

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
ripk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Немов заснули всі кругом,
А над ізвором, трохи далі,
Хати пусті стоять в печалі.
І тихо тут, земля сповза,
Вода біжить, як та сльоза,
Зловісно ворон лиш закряче,
Старий ізвор тихенько плаче…

— Яка головна ідея твору? Чому образ ізвора стає центральним?
— Як у творі розкривається тема рідного краю та зв'язку з ним?
— Чому твір має форму балади? Як це впливає на сприйняття історії?
— Як автор зображує ізвор? Які символічні значення має цей образ?
— Чому ізвор називається «свідком двох століть»? Що він бачив на своєму віку?
— Які почуття та емоції переживає ліричний герой, повернувшись до рідного краю?
— Як змальовується зв'язок героя з ізвором і рідною землею?
— Чи можна сказати, що ліричний герой ототожнює себе з ізвором? Чому?
— Як автор зображує зміни в селі та житті громади? Що стало причиною цих змін?
— Як у поемі розкрито вплив часу на життя села та його мешканців?
— Які художні засоби використовує автор для змалювання ізвора та його оточення?
— Чому спогади про минуле викликають у героя як радість, так і біль?
— Яке послання залишає автор читачеві? Чи актуальні проблеми, описані в творі, у сучасному суспільстві?

ГАЛИНА ВАСЮТИНСЬКА

Ненько рідна

Матусю, розкажи мені,
Якими ходиш ти краями?
Знялась у небо навесні
Навік з сумними журавлями.
Мені лишила біль і сум,
Буває в розпач поринаю.
З моїх ти не виходиш дум,
Завжди чекаю і кохаю.
Та не повернешся ти знов,

Із тих країв нема вертання.
Ти віддала мені любов,
На кращу долю сподівання.
Тепло стареньких рук твоїх
І ласка — це навік зі мною.
Рідненька! Дай, Господь, тобі
У світлих небесах спокою.

— Яка тема та ідея поезії?
— Як у вірші розкривається образ матері?
— Які почуття ліричного героя домінують у творі?
— Які художні засоби використовуються для змалювання образу матері?
— Чому мати уявляється серед журавлів? Яке символічне значення цього образу?

Чекання

Розлетілись по світу
діточки-соколята,
Намагаючись кращої
долі шукати.
Їх чекає матуся, у вікно
задивилась,
І чекає вербиченька,
сумно схилилась.
Хай щастить вам, рідненькі,
у дорогах далеких.
Ждуть вас тато і ненька,
а на стрісі — лелека.
Дай вам, Боже, ні зради,
ні біди не зазнати,
Не забути доріжку
до батьківської хати,
Де з теплом і любов'ю
раді вас зустрічати,
Де вишень біле сяйво,
в хаті — сонця багато.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
ilpk.ldknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Навесні ви з пташками
в рідний край прибувайте.
І оселі тепло в далях
не забувайте.

— Яка головна тема та ідея поезії?
— Як у творі відображено любов батьків до дітей?
— Що уособлює образ батьківської хати у тексті?
— Які художні засоби використовує автор для створення емоційного впливу?
— Які почуття викликає вірш у читача? Як автор передає відчуття суму, любові та надії?

Охорона

Матуся іконку над ліжком
моїм приладнала
З надією, щоб охорона
була у житті.
Молитви святої «отче наш»
вечорами навчала,
Най допомагала б розкритися
світлій меті.
І слово її, що від серця
злетіло до Бога,
Відчулось, напевне, у сяйві
блакитних небес:
В житті мені випала рівна,
цікава дорога,
І порозуміння в сім'ї,
і вдоволеність нести свій хрест.
Траплялися й іспити, інколи
досить жорстокі,
Та відчаю місця в моїй душі
не знайшлось.
Як ліки цілющі, до серця
вливається спокій,
Щоб знову упевнено йти
по житті довелось.

— Як у творі відображено роль материнської любові й турботи у формуванні життєвого шляху дитини?
— Що означає символ іконки в житті ліричного героя?
— Як молитва впливає на духовний і моральний стан ліричного героя?
— Як автор зображує матір? Які риси характеру та дії матері підкреслюють її турботу про дитину?
— Що допомагає ліричному герою зберігати душевний спокій і впевненість у житті?
— Визначте тему та ідею поезії.

ОЛЕНА ГЕШКО

Білі хризантеми

Хризантеми білі запалали знову
І тремтять між світом осені й зими.
Ми з тобою нині розпочнем розмову,
Хоч її ніколи не скінчали ми.

Приспів: Матінко-матусю, до землі вклонюся:
Твоя колискова на всі мої роки.
Таточку-татусю, жить у тебе вчуся:
Батьківська наука нам сяє крізь віки.

Хризантеми білі запалали нині,
А між нас — дороги, а між нас — роки.
Матінко і татку, ви своїй дитині
Сонце ясне влили в життя на віки.
Приспів.

Ой ви, хризантеми, хризантеми білі,
Батьківська домівка потопа в квітках.
Всі свої бажання, помисли, надії
Від батьків несу я по усіх світах.
Приспів.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
lopk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Яка головна тема та ідея твору? Як вона розкривається через символи хризантем?

— Як у вірші висвітлено зв'язок між поколіннями?

— Чому батьківська домівка є важливим образом у творі?

— Що символізують хризантеми у творі? Чому вони є центральним образом? Як білий колір хризантем підсилює ідею світла і чистоти?

— Як образи матері й батька впливають на загальне сприйняття твору?

— Чому у творі згадується батьківська наука та колискова? Що вони означають для ліричного героя?

— Які емоції викликає поезія? Як автор передає вдячність і любов до батьків?

— Які художні засоби підсилюють емоційність твору?

— Чому тема вдячності батькам залишається актуальною у будь-які часи?

Осінні крила

Глянь, осінь крила розгорнула понад світом,
І всюди барви, барви кольорові.
А зимонька до неї мчить з привітом:
Її вже час, їй хочеться любові.

Зустрілись дві красуні над світами,
Замерехтіли в вальсі чарівному.
Так швидко мчать літа вже за літами,
І, як в дитинстві, я спішу додому.

Матусин сад в осінній заметілі,
Старенька вишня розгубила листя,
І хризантеми квітнуть білі-білі,
А на калині — чарівне намисто.

І чи гуляє осінь по садочку,
Чи зимонька навкруг припорошила,
Матусині пісні сплету в віночок:
Матуся їх співать й мене навчила.

Ці всі пісні я донечці від неньки
Як дивний скарб передаю роками.

В матусі скроні геть уже сивенькі.
Немов в дитинстві — я горнусь до мами.
Нехай же осінь із зимою знову
Стрічаються, танцюють над світами:
Я слухаю ласкаву рідну мову
Татуся мого і моєї мами.

І мову цю я пронесу крізь роки,
Віршами з неї виплету мережки.
Полину я у світ чудний, широкий,
Та до матусі не забуду стежки.

— Яка головна тема та ідея твору?

— Чому осінь і зима зображені як символи у творі? Що вони уособлюють? Яке емоційне значення вони мають для ліричного героя?

— Як тема пам'яті та любові до рідної домівки розкривається в тексті?

— Яким постає ліричний герой у поезії? Які його почуття до матері, батька та рідного дому?

— Як автор передає почуття туги за дитинством і рідною домівкою?

— Що означає для ліричного героя материнська пісня, рідна мова?

— Чому тема любові до батьків і рідної домівки залишається важливою у сучасному світі?

Матуся долю вишивкою пише

Завесніло в маминім садочку,
Завірюха з цвіту старих вишень…
Мати сіла там у холодочку
Й на сорочці мені долю пише.

Вишива мені ненька знову,
Квіточками встеляє груди.
Ніби щиру веде розмову,
Ніби знає, що завтра буде.

А між нами — світи далекі,
А між нами — прожиті роки.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
irnpk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

А над хатою, глянь! — лелеки,
Облетіли весь світ широкий.

Ой ви, птиці, величні, білі,
На гніздечку над хатою нині,
Щоб малята у світ злетіли.
Ненька шиє сорочку дитині…

А дитина — й сама матуся,
Донька вже й бабусею стала…
Я до неньки серцем горнуся,
Доки мама є — й горя мало.

— Яка головна тема твору? Як автор розкриває зв'язок поколінь?
— Що символізує сорочка, яку вишиває мати?
— Як тема часу (плинність років) впливає на зміст твору? Як ліричний герой сприймає час і зміни у своєму житті?
— Як у творі поєднуються образи природи та емоції ліричного героя?
— Як у творі використовуються образи лелек? Що вони означають для автора?

АНАСТАСІЯ СПОРИШ

Мамине серце

Мамине серце — бездонна криниця
Сто почуттів може там поміститься:
Ніжність, кохання, турботи, жалі
Вірність та Божих чеснот скрижалі.

Мама під серцем виносить дитину,
Дбає про неї щодня, щогодини.
Мріє про долю для неї щасливу,
Сповнену радості, щедру, правдиву.

Хочеться мамам усім побажати
З хлібом та сіллю дітей зустрічати

Війни, розруха нехай обминають,
Ангели крилами мам покривають.

— Які почуття та емоції домінують у вірші? Як вони передаються через образ матері?
— Як у поезії зображено образ матері? Які її риси підкреслює автор?
— Що символізує метафора «мамине серце — бездонна криниця»?
— Які художні засоби використовуються для створення емоційного впливу?
— Визначте тему та ідею поезії.

Мова, що дала нам мати

Скоро свято наступає.
Кожен з нас про нього знає:
Знову будем шанувати
Мову, що дала нам мати.

Мов багато є на світі,
Знають і дорослі, й діти,
Та бринить у кожній хаті
Мова, що дала нам мати.

Мама молоком годує,
Ніжно над дитям воркує.
З уст слова ласкаві ллються
В нашім серці зостаються.

Лиш дитя на ноги стане,
Щебетать не перестане.
Мови рідної слова
Обережно вимовля.

Рідну мову зберігаймо,
І завжди за неї дбаймо,
Щоби дітям передати
Мову, що дала нам мати.

— Яка головна тема твору? Як вона пов'язана з любов'ю до рідної мови?

lrirpk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Як автор підкреслює важливість збереження рідної мови для майбутніх поколінь?

— Як у поезії пов'язано образ матері та рідної мови?

— Що означає вислів «мова, що дала нам мати» у контексті твору? Чому мотив передачі мови дітям викликає відчуття тепла та гордості?

— Які художні засоби використовує автор для створення емоційного впливу?

— Чому тема збереження рідної мови є актуальною у сучасному світі?

Як добре, коли є ще мама...

Як добре, коли є ще мама,
Вона найкраща, найдорожча сама.
Це нескінченне, життєдайне джерело,
Що долю діточкам своїм дало.

Воно цілющою водою напуває,
Здоров'я і любові доливає.
І скільки років дітям неважливо
Від всіх чекає вісточку щасливу.

Всім серцем любимо тебе, рідненька!
Схиляєм голови з подякою низенько.
І сльози радості заглянуть знов до хати,
Так хочеться тебе, матусенько, обняти.

— Як у творі розкривається образ матері як джерела життя і любові?

— Чому матір порівнюється з «життєдайним джерелом»? Що це символізує?

— Як автор описує турботу матері про дітей?

— Які художні засоби використовуються у тексті для створення емоційності?

— Визначте тему та ідею твору.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

СВІТЛАНА МАЗЄРІНА

Старий і стара

Жили собі старий зі старою на восьмому поверсі великого дев'ятиповерхового будинку, що стояв на роздоріжжі при в'їзді в центр міста.

Вони виростили двох дітей, дочекалися внуків, і було в їхньому півстолітньому житті багато всього: війна, довгі блукання країною, життя у віддалених гарнізонах, чужі незатишні кімнати, казенні солдатські ліжка, було кохання, зрада, чвари і примирення, успіхи і невдачі дітей.

Вони одружилися в квітні сорок четвертого в щойно звільненій Одесі, куди приїхали хоронити бойових друзів. А потім, повертаючись розбитими вулицями, набрели на вивіску «Районний ЗАГС», зайшли й замінили довідку, яку видав командир полку, на справжнє свідоцтво про шлюб. Попереду був ще рік війни, і разом «пол-Европы прошагали», але нікого не було і жодного разу поранено.

У ніч на дев'яте травня вона чергувала біля телефону. На світанку із штабу повідомили, що прорвалося німецьке угруповання, і лейтенанта Поліщука чи то поранено, чи то вбито.

А через годину сам Поліщук, брудний і втомлений, з перебинтованою головою розлив у кварти спирт, і вони випили за Перемогу і за довгождане мирне життя.

І ось тепер, через півсотню років, вони сиділи в коридорі на матраці, і під час кожного розриву «Алазані» у старої обривалося серце і, наче м'ячик на тонкій резинці, летіло вниз, а в хребет упинався гострий цвях. Ні, їй зовсім не було страшно. І тоді, багато років тому, на фронті, вона не боялася нічого. Але звідки ж зараз ці страшні фізіологічні відчуття? Може, причина в тому, що тут поряд з нею у коридорі сиділи близькі їй люди — дочка і внучка? За старого вона не боялася.

Час від часу на сходовій площадці розносився грюкіт дверей — сусіди за сигналом тривоги спускалися в підвал. Старому, який недавно переніс інфаркт, це було не під силу, і вони залишалися вдома. Вона не чула від старого такої страшної і огидної лайки з весни сорок четвертого, коли холодним квітневим вечором вони почали переправу через Дністер. Вперше вона почула, як він лаявся, забираючи човен у товстого вусатого старшини, удруге, коли в цей човен, який їм не дістався, попав снаряд.

iroipk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Вранці третього дня настала несподівана тиша. Незважаючи на протести дочки, стара вирушила на розвідку. Їхній будинок стояв розтерзаний, зяяв порожніми очицями вікон та балконів, де-не-де їх завішали ковдрами, вітер рвав їх, і будинок здавався городнім опудалом, яке лякало птахів. Зі стовпів звисали обривки дроту, асфальт було понівечено гусеницями, перехрестя захаращене металом. Із вікна другого поверху в будинку, що стояв напроти, звисав оксамитовий перехідний червоний прапор. Під вікнами по битому склу походжали допитливі, і вулицю заповнював хрускіт, який заглушував усе. А втім, і заглушувати було нічого — стояла якась неприродна тиша. Літній чоловік у спортивному костюмі навіщось збирав і складав у авоську снарядні гільзи.

На розвилці поряд зі зруйнованим міліцейським постом стояв рефрижератор. Люди в камуфляжній формі завантажували в нього щось важке, подібне на мішки. На бруківці лежав убитий із роздавленою колесом головою. Один із вантажників підійшов до нього, перевірив кишені, забрав документи, і, пхнувши ногою вбитого, попрямував до другого, який лежав у кущах. Цього він прикрив мішком, з-під якого залишилися стирчати босі ноги.

Стара дійшла до продуктового магазину. У непрацюючих холодильниках стояв триденної давності кефір, на прилавках були гірки сухарів і бубликів. Хліба не було, і вона повернула додому.

П’ять днів просиділи вони всі в коридорі на матраці. За цей час зять кілька разів зникав з дому. У перший раз він кинув дочці:

— Я на п’ять хвилин до Вовки, — і прийшов тільки вранці.

Під час його відсутності Настя сиділа, зіщулившись біля матері і вчепившись в її руку так, наче вона також могла зникнути. Одного разу запитала відверто:

— Мамо, татко там, біля мосту?

— Не знаю, — ухилилася від відповіді дочка.

В останню ніч перед їхнім від’їздом Віктор ночував вдома.

Ввечері він прийшов уже з автоматом, у камуфляжній куртці, із шортів смішно стирчали голі подряпані ноги. Перевернувши всю квартиру, він начепив на куртку все, що знайшов: значок дружинника, жовтенятську зірочку, гвардійський значок діда, звідкись дістав і зав’язав на шиї піонерський галстук з відгризеним кінцем. У такому вигляді він і провів їх уранці до мосту, клятвено запевняючи, що не кине старого без нагляду.

«Та ну, — подумала про себе стара, — для того ти й автомат приволік, щоб діда охороняти!» Росло роздратування і злість на зятя. Він виріс у

спокійний, мирний час, його навіть Афганістан минув, і тепер він, молодий, здоровий, який ніколи не воював, відчував свою неповноцінність. Як вони, сорокалітні мужики, кинулись надолужувати ненавойоване! Це не її, старої, обов’язок — вивезти з міста дитину і вагітну жінку. Так, його обов’язок. А її обов’язок? Її — бути там, вдома зі старим.

Вона намагалась зрозуміти саму себе, зрозуміти, що змусило її піти? Сльози доньки, роздратування зятя, лайки старого? Як могла вона залишити його хворого і безпорадного, його, який півстоню років був їй опорою? Якась невідома сила рухала нею, коли вона рилася в шафах, збирала сумку, то хапаючи, то відкидаючи речі. Так уже було з нею одного разу під час землетрусу, коли вона, не усвідомлюючи нічого, почала збирати старий мотлох, який давно відслужив свій вік. Старий ще довго знущався над нею, згадуючи той вечір.

Із всієї дороги стара пам’ятала тільки, як бігла мостом, судорожно стискаючи сумку, в якій задихався нещасний Барсик, не реагуючи на Настине: «Бабусю, віддай кота!»

Вона бігла, високо підіймаючи ноги, і лише одна думка билася в голові: «Не впасти б, не впасти б, не стати тягарем для дочки й внучки». А навздогін неслися крики гвардійців: «швидше, швидше», і десь за спиною чулися автоматні черги.

Вдень у поїзді вона плакала і згадувала. Чомусь раптом стало жаль подарованих покійною свекрухою чайних ложечок, нової ковдри, двотомника Карамзіна. Але більш за все жалкувала за покинутими фотокартками, сімейними і фронтовими. З фотокарток думки знову перестрибували на старого, і вона жахалась своїм думкам і вчинкам — от барахло пожаліла, Барсика рятує, а старий залишився там. Уночі провалювалася в напівсон-напівмарення, стукіт коліс на стиках здавався вибухами снарядів. Їй треба було вийти й повернутися, але потяг ішов без зупинок, все більше віддаляючи її від дому. Вона намагалася не прокидатися — уві сні не було думок про старого.

Уранці прокинулася пізно, але очі розплющувати не хотілося. Дочка з внучкою, сидячи на нижній полиці, тихо розмовляли.

— Мамо, а навіщо таткові автомат?

— У домовому комітеті дали, дідуся охороняти.

— Та ну, хто ж дасть, зброї і так не вистачає.

— Звідки ти це взяла?

— Денис говорив, що його брат з нашим татом автомати в нічному бою у румин відібрали.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Не вигадуй!

— Я й не вигадую, — ображено сказала Настя. — Це Денис говорив.

Коли потяг Одеса — Ленінград прибув на Вітебський вокзал, до нього линув й зімкнувся біля дверей вагонів схвильований натовп. Стара бачила, як метушилася на пероні невістка, але пробратися до виходу було неможливо. Потім з'ясувалося, що вони з сином по черзі щодня зустрічали всі потяги, які прибували з Одеси.

Два тижні в Ленінграді в сина стара мовчала й плакала. Настя з ранку до вечора дивилася новини, перемикаючи телевізор з каналу на канал.

— Дивіться, тато! — скрикнула одного разу.

Важко було зрозуміти, як вона змогла виглядіти й впізнати в кадрі, який швидко промайнув на екрані, батька. Їй ніхто не повірив. Але, затамувавши подих, вона чекала чергових новин. З програми в програму повторювався епізод: до будівлі робітничого комітету під'їжджав БТР, з нього зіскакував юнак у камуфляжі й шортах з автоматом за спиною, і щоразу, очікуючи його, Настя, зітхнувши, говорила сама собі:

— Зараз тата покажуть.

Але ніхто, крім неї, у юнакові з БТРа Віктора так і не впізнав.

У неділю вранці стара, як завжди, прокинулася рано, увімкнула радіо, дочекалася новин. Із повідомлень про Бендери нічого неможливо було зрозуміти. Так само, не промовивши й слова, вона нагодувала сніданком невістку й онуків. Син, збираючись на роботу, поцілував її в щоку:

— Мамо, а ти сьогодні не плачеш.

Увесь день вона не могла зрозуміти, що з нею відбувається, ходила з кімнати в кімнату, все валилося з рук.

Пізно ввечері, коли вже всі лягли, тишу в квартирі порушив тривожний телефонний дзвінок. Серце старої провалилося кудись. У хребет, як під час обстрілів, уп'явся, здавалося, гострий цвях. Тремтячою рукою вона підняла трубку й почула голос старого:

— Нюро, ми живі, будинок уцілів, Вітя варить борщ у самоварі. Вітю, скажи що-небудь!

Вона хотіла про щось запитати, але трубка захрипіла, залящала й замовкла. З-під дивана, свого багатодобового добровільного ув'язнення, виліз Барсик, потерся біля ніг старої і повів її на кухню.

(Переклад з російської І. Ніконової)

— Де жили старий і стара, описані в оповіданні?

— Що вони пережили у своєму житті до моменту, описаного в тексті?

— За яких обставинах головні герої одружилися?

— Як головна героїня дізналася про поранення лейтенанта Поліщука?

— Як вони відзначили перемогу у війні?

— Чому стара і її родина сиділи на матраці в коридорі?

— Чому вони не спускалися в підвал, як інші мешканці будинку?

— Що побачила стара, коли вийшла на розвідку після тривалої тиші?

— Як виглядав їхній будинок після обстрілів?

— Що стара відчула, коли побачила розбиті вулиці та зруйнований пост?

— Як зять поводився під час обстрілів? Що викликало роздратування у старої?

— Чому стара вирішила залишити чоловіка і виїхати разом із дочкою й онукою?

— Про що стара згадувала і жалкувала, коли їхала поїздом?

— Визначте сюжетні особливості твору. Які ключові події формують його драматизм?

— Як у тексті розкривається контраст між минулим (спогадами героїв) і теперішнім?

— Як автор твору через внутрішні переживання старої передає атмосферу тривоги і втрат?

— Яке значення мають предмети, про які жалкує стара (фотокартки, ковдра, книги)?

— Які почуття викликає фінал твору?

— Як у творі відображено вплив війни на долі звичайних людей?

— Який життєвий урок залишає цей твір для читача?

— Які проблеми порушує автор?

— Визначте тему та ідею твору.

ЯКІВ КУТКОВЕЦЬКИЙ

Іон Солтис

1

Тисячоліттями котить свої хвилі сивий Дністер, звиваючись по ущелинах Карпатських гір і зелених степах до самого Чорного моря. Уздовж його берегів, починаючи від витоків і по всій верхній течії, простягаються кам'янисті пагорби. Колись долина Дністра була вся покрита Кодрами, густими травами, чагарниками тернини та шипшини. У лісах, на кам'янистих островах, степових просторах ще збереглися стародавні кургани і підземні переходи, —

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

безмовні свідки кривавих подій часів нашестя печенігів, татар, угорців та інших чужоземних завойовників. Надзвичайно важкою була боротьба молдавського народу з турецькими поневолювачами.

Кілька століть тому Оттоманська орда, подолавши Балкани, дісталася до берегів Дністра, продовжуючи поневолювати стародавні слов'янські племена. Вогнем і мечем підкорювали мирних жителів, спалювали поселення. Серед руїн всюди були розкидані людські скелети, омиті дощами, над якими кружляли зграї ворон. Люди, які зуміли врятуватися, шукали притулку в Кодрах, ховалися в печерах. Але наші предки витримали натиск кривавого ворога. Незважаючи на величезні жертви, вони з надзвичайною мужністю захищали рідну землю. Ворожі сили переважали чисельністю. Були і свої зрадники: багато боярів перейшло на бік загарбників. Здавалося, що кривавій бійні не буде кінця. Народ перебував на межі повного знищення. Опинившись у такому важкому становищі, він звернув свої погляди на схід. І руку допомоги молдавському народу простягнув його старший брат — великий російський народ.

По долині Дністра, між степовими річками, до самого блакитного Дунаю і далі до Балкан пройшли суворовські та кутузовські полки. Оттоманські орди були знищені. Саме з тих пір Туреччина втратила свій вплив на світовій арені як сильна держава і загарбник малих народів.

Молдавський народ зберігає пам'ять про героїзм руських богатирів, про їх відвагу, мужність, безстрашність і військове мистецтво, відоме ще нашим предкам, які не раз билися пліч-о-пліч зі своїми російськими братами. Ці братські зв'язку кувалися у спільній боротьбі проти іноземних загарбників і були скріплені пролитою кров'ю на полях битв. Саме вони і стали основою непорушною дружби і любові молдавського народу до великого російського народу.

Спалахнула Жовтнева революція, і її відлуння докотилося до молдавських хат. Наші батьки, за прикладом російських братів, піднялися на захист своєї землі. У лавах Червоної армії воювали і сини молдавського народу, вихована великою партією...

Світло і красиво в долині Дністра! Широкі плавні, очеретяні зарості, густі ліси розкинулися по обидва боки Дністра. І до сьогоднішнього дня на берегах Дністра, наче сторожі, стоять вікові дуби.

Минули століття. Час підточив скелясті береги, і вони перетворилися на гальку і пісок. Прибережні схили, раніше покриті заростями терну і шипшини, з часом оголилися. Але краса долини Дністра, як і раніше зачаровує. Людина

перетворила її своєю працею, і вона стала ще прекраснішою! Навколо розкинулися колгоспні сади, виноградники, горіхові гаї. Біля підніжжя з'явилися нові села, колгоспні польові стани. А навколо напівзруйнованих древніх фортець вишикувалися заводи і фабрики, школи та електростанції ... А вечорами в парках робітничих селищ, сіл і міст відпочиває молодь і люди старшого віку після робочого дня. Звідусіль чути веселі пісні. Міцно приросла радянська людина до рідної землі, яка стала ще ближчою і дорожчою його душі.

І ніколи в нашій пам'яті не зникне той тихий недільний червневий день 1941 року, коли фашистські вандали вторглись на наші землі... І почалася небачена в історії людства війна. Сини й дочки молдавського народу, взявшись за зброю, пішли на фронт. На полях битв вони захищали честь, свободу і незалежність своєї країни так само самовіддано, як і їхні російські брати. Багато з них були удостоєні високого звання — Герой Радянського Союзу. Серед них, як незгасаючий факел, висвічується образ Івана Солтиса, комсомольця з села Кузьмин, що на лівому березі Дністра. Пам'ять про подвиг Івана Солтиса ніколи не померкне в серцях радянського народу. Вона буде жити як вічний заклик до мужності, відваги і любові до матері-Батьківщини.

2

Дорога петляє між садами і виноградними плантаціями вгору за течією Дністра. Долаючи степові простори, річка повертає вліво до підніжжя високих пагорбів. Погляду відкривається долина, що вражає своєю красою.

Тут, на березі Дністра, в 8 км від міста Кам'янка, знаходиться село Кузьмин. Крізь ранковий серпанок проглядаються веселі будиночки, колгоспний склад, школа. По дорогах рухаються люди, підводи, вантажівки. Від школи стежка, яка потопає в садах, веде до Дністра. На березі грають діти. Десь за садами чується пісня.

Нижче, за течією Дністра, берег плавно переходить у височину, місцями перетяту ярами. Тут, на зеленій галявинці, сховався біленький будиночок, побудований по-старому, з низенькими дверима і двома віконцями. Від часу стіни будиночка покривились, а дах осів. Однак будиночок тримається міцно, наче вріс у землю.

У цьому будиночку в 1923 році, коли на схилах Дністра достигав виноград, а на полях вже збирали кукурудзу, в сім'ї наймита Сидора Солтиса народився син Іванко, майбутній Герой Радянського Союзу, який став гордістю молдавського народу.

Прикладкнет.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Сидір Солтис пас сільську череду. Кожен день він вставав на зорі, брав свою торбу, батіг і виходив на сільський майдан. У ранковому світанку вимальовувалися верхівки дерев, дахи будинків, над якими клубочився дим, а вдалині – вершини пагорбів. Сидір Солтис піднімався на невелику піднесеність і дивився з жалем у бік, де за куркульськими садами виднілася його хатинка. Десь вітер доносив запах свіжого хліба. Пастух думав про свого сина, дружину й окраєць хліба, якого у нього не було. Пустуючи, куркульські діти з усіх сільських вуличок виводили корів до пастуха. Вони були ситі, на них працювали наймити. Сидор, поганяючи стадо, все думав: «У кого б позичити до осені торбу борошна...».

Наближалася осінь, а за нею сувора зима з завірюхами і морозами. А заробленого хліба ледве-ледве вистачило до весни.

Сидір прокинувся зранку. Похмуро оглянув усе навколо. Світало. На печі спав Іванко. Його волосся розсипалося по подушці. Хлопчик, мирно сопучи, усміхався уві сні. Його круглі щічки були покриті легким рум'янцем.

Подивившись на сплячого сина, не поспішаючи й глибоко зітхаючи, Сидір прикрив його ковдрочкою.

Крізь дверні щілини тягнуло холодом. Біля холодної печі сиротливо стояв глечик з юшкою.

Сидір надів постоли, накинув старенький сіряк... Поглянувши ще раз на сина, він глибоко зітхнув, серце його защеміло.

Дома не було хліба. Тільки початок березня, а в хаті давно вже ні зернини... «Піду-но до Федора Бордюжі, може, дасть якусь роботу», — подумав Сидір, виходячи з дому. Він обігнув вузьку вуличку, яка тягнулася вздовж низьких кам'яних огорож.

Головна вулиця була пустою. Угору назустріч йшла бабуся з двома великими відрами, наповненими водою. Холодний вітер пронизував до кісток. Під ногами потріскував лід. На вербах каркали ворони. Обійшовши сади, Сидір вийшов на широку вулицю, вздовж якої росли акації, і зупинився біля воріт білого красивого будиночка. Два здорових пси загавкали, і напали на нього. З будинку вийшла моложава світловолоса господиня. Взявши палицю, вона прогнала псів:

— Це ви, дядьку Сидоре? — запитала вона посміхаючись, — а я вас не впізнала одразу.

— Федір вдома? — запитав Сидор, потупивши погляд.

— Вдома, а де ж йому бути. — Ось він іде!

На ґанку з'явився господар. Ішов він похитуючись і широко розмахував руками. По всьому відчувалося, що він був у доброму настрої. Напередодні він заробив гарні гроші. Минулого літа хліб не вродив, і ціна на нього зростала. Цією ситуацією і скористався Федір. Він повіз на базар дві підводи з зерном і продав його за вищою ціною, ніж припускав.

— Давай, заходь, братику, — сказав він весело, відкриваючи ворота і впускаючи Сидора. — Я давно тебе чекаю, — додав він доброзичливо.

Біля ґанку Сидір почистив свої постоли і нерішуче переступив поріг. У широких сінях стояло кілька мішків з борошном, великий кошик з сушеною сливою та інші необхідні у господарстві речі. В кутку біля дверей стояла нова дубова діжка з водою, а поруч на лавці велика емальована кружка.

— Сідай, ну як твої справи, — почав розмову господар будинку, коли всі троє увійшли до кімнати.

Сидір зітхнув і, закотивши кожух, сів на лаву, застелену килимком.

— Погано живу, Федоре, погано...

— Чому погано?

— Хліба не маю, — опустивши голову сказав Сидір, мнучи в руках свою стару шапчину.

— То чому ж ти мені про це раніше не сказав, я міг би тобі допомогти.

Сидір мовчав.

А Федір все продовжував:

— Не біда, руки в тебе трудові, а роботи у мене багато. Візьмися-но за добудову хліва, а про оплату ми домовимося, не турбуйся. Ну, що скажеш?

У глибині двору виднілися недобудовані стіни сараю і велика купа каменю, по краях якої крізь почорнілий булижник стирчали сухі стебла кропиви.

— Берись, добудуй ці стіни! Про оплату не турбуйся, я тебе не ображу. За справу!

Федір говорив тихо, вкрадливо, хоч голос його звучав фальшиво, був колючим, як і висохлі стебла кропиви, на які похмуро дивився Сидір.

Але діватися було нікуди і довелося погодитися.

Сидір повернувся додому тільки після обіду. Приніс він із собою шматок мамалиги і трохи сушених слив.

Дружина його чистила картоплю, готуючи їжу. З печі валив дим, наповнюючи кімнатку сірою гіркуватою завісою. Ваня сидів навпочіпки біля печі і витягав з вогню печену картоплю. Він весело глянув на свого батька. Але Сидір був сумний. Він сів на лаву і, обхопивши руками голову, глибоко замислився.

ironk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Перед його очима промайнуло все його життя — з раннього дитинства і до цього дня він наймитував, тяжко працював пастухом і каменярем. Куркулі експлуатували наймитів до останньої краплі.

На другий день Сидір знов вийшов на роботу. З ранку мрячив дощ. Вночі калюжі затягнулися тонким шаром льоду. Із заходу подув холодний вітер. Федора не було вдома. Разом із дружиною він відправився в гості.

Сидір підготував собі робоче місце і почав класти стіни сараю. Камені потрібно було піднімати майже на двометрову висоту. Від холоду він відчув колючий біль у боці, руки німіли. А стіни все росли, відрізняючись від старої кладки свіжими глиняними слідами. І в міру того, як зростали стіни, Сидору доводилося все важче і важче піднімати камені нагору. А колючий біль в боці ставав все дужчим й дужчим. Його мучив голод. Але Сидір продовжував працювати, незважаючи на невщухаючий дощ. Мокра одежа ставала все важчою. Його погляду відкривалися мокрі чорніючі дахи будинків, монотонно скрипіли, похитуючись, голі гілки дерев.

Він пропрацював у Федора Бордюжі майже два тижні і кожен вечір приносив додому шматок мамалиги і глечик солінь або торбинку квасолі. Всі дні Федір пропадав по ярмарках і базарах, вів якісь справи з сумнівними торговцями.

Нарешті, одного вечора, Сидір застав його дома:

— Гей, Федоре, давай розрахуємося, — сказав Сидір. Обидва оглянули стіни сараю, оцінюючи роботу, зроблену по-господарськи. Не було до чого причепитися.

— Скільки тобі заплатити?

— Сто п'ятдесят.

— Як це сто п'ятдесят?

— Сто п'ятдесят рублів, — повторив Сидір.

— Ти що, здурів .. Ні, так не піде. Я можу тобі заплатити поденно.

— Ну?!

— Скільки днів ти працював?

— 15.

— Це п'ять рублів за день, виходить 75. З цих же грошей вирахую ще за оранку землі. Пам'ятаєш? Адже ти ж мені за це не заплатив.

— Але ж я ціле літо пас твою корову.

— А я ж тобі привіз дров!.. А хліб на кожен день, а до хліба... Ні, так не піде. Можу тобі заплатити 25–30 рублів і ні копійки більше.

— Ну, Федоре!..

— Ні, ні, так не можна, — і, сказавши ці слова, він повернувся до Сидора спиною.

— Що, соромно стало дивитися мені в очі? — процідив сердито Сидір.

— Бери гроші, якщо хочеш, — сказав Федір і, не промовивши ні слова, став поратись по господарству.

Безвихідне становище змусило Сидора взяти ці 30 рублів. З гіркотою і ненавистю він побрів додому.

Через тиждень вони знову зустрілися.

— Гей, Сидоре, заходь до мене, є робота, — сказав Федір.

— А ти заплатиш?

— Про що мова? Виходь на роботу. Як платять люди, так буду платити і я.

— Ні, у такої змії як ти, не хочу більше працювати.

— Не хочеш. Куди тобі діватися?

Замість відповіді Сидір глянув з такою злістю на Федора, що це не віщувало куркулеві нічого доброго.

В останні квітневі дні Сидір знову почав пасти сільську череду.

4

Теплий літній вечір. На небі світить повний місяць. Старовинний Дністер крізь горбисті береги плавно несе свої води. А в Кузьмині — неспокійно. Класова боротьба стає все більш запеклою. Днями куркулі вбили сільського активіста. Вночі накинулися на нього з-за рогу і розсікли сокирою голову, а тіло скинули в річку. Вранці на дверях сільради з'явилася записка: «Кожного, хто стане активістом сільської ради, чекає така ж доля». У селах Хрустова і Деренківка, що розкинулись по той бік поля, лютував такий же куркульський терор.

Сидір тільки що пригнав з пасовища стадо. Швидко втамувавши голод, він поспішив до клубу, до якого вже тягнулися люди з усіх боків села.

Сьогодні — збори бідняків. З Кам'янки прибув Авраам Авксентьєв, уповноважений районним партійним комітетом. Це була людина з пильним рішучим поглядом; на грудях — орден Трудового Червоного Прапора.

Сидір сидів на лавці в першому ряду, думав про своє життя і розумів, що уповноважений говорить правду. Кожне його слово відгукувалося в серці пастуха. Перед очима Сидора промайнула все його важке батрацьке життя, ненависний куркуль — кровопивець Федір Бордюжа.

lcipk.ldknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Трудовий народ — це величезна сила, а нас — мільйони. Дорогу нам висвітлює партія Леніна, вона веде нас до щастя. І якщо ми об'єднаємося в єдину сім'ю, в колгосп, то ми всіх куркулів викинемо з нашого життя, — продовжував уповноважений.

Сидір вже не міг більше мовчати.

— Найбільший ворог радянської влади і кровопивець у нашому селі — це Федір Бордюжа! — пролунав гнівний голос пастуха.

Очі пастуха наповнилися ненавистю. Він ніби бачить перед собою ненаситного куркуля, готового проковтнути людини живцем.

— Цей ворог і зараз каламутить голови людям, — додав Сидір.

Схвальні голоси пролунали на його останні слова. Збори ухвалили створити ініціативну групу з організації колгоспу.

Люди стали потихеньку розходитися по домівках.

Сидір вдивлявся в позолочений диск місяця, в гущу садів, посріблених місячним сяйвом. Він думав про збори, які щойно закінчилися: «Добре казав той чоловік з орденом на грудях. Так воно і буде: ми куркулів знищимо на корені». І серце бідняка наповнилося радістю та надією.

5

Минуло близько двох тижнів. Сидір Солтис повертався з сусіднього села. Його родич позичив йому трохи грошей. Ішов він по кам'янистій доріжці, покритійї бур'яном, і думав про те, якою буде його подальше життя. Його тривожила доля сім'ї, борг, який він повинен був сплатити за оранку своєї землі, необхідно було купити борошна, якийсь одяг для Вані ... Спускаючись вниз, він пройшов повз школу і вже було звернув у вуличку, яка вела до його будинку.

— Гей, а ну почекай! — пролунав голос.

Сидір подивився у бік, звідки почувся голос. За кілька кроків від нього стояв Федір Бордюжа. Вони зустрілися поглядами. Лице куркуля спотворилося. Він весь тремтів і люто дивився в очі Сидора.

— Мей, що ти наробив, — почав куркуль, і голос його зірвався від гніву.

— Чому ти мене назвав ворогом радянської влади?

— Я?

— А хто ще інший? — Бордюжа підвищив голос. — Ти що, думав, що я не дізнаюся.

Сидір суворо поглянув на Федора, а потім опустив очі, ніби щось обмірковував.

— Якщо навіть і сказав, що ти ворог, так то ж правда, — була його спокійна відповідь.

— Що?

Сидір подивився прямо в очі своєму старому ворогові.

Трохи віддалік, біля паркана, розмовляли кілька жінок. Почувши суперечку між чоловіками, вони замовкли в очікуванні, чим це все закінчиться.

Спокій Солтиса розлютив куркуля. Спочатку він стояв на місці, стримуючи гнів. Потім, ніби його хтось покусав, зробив кілька кроків до бідняка.

— А ти що, не знаєш, що я тебе у в'язниці згною... У землю закопаю!

— Ти на мене не відкриєш рота і не загрожуй, — перервав його Солтис. — Я добре знаю, хто ти такий. Кровопивець, паразит! За свої слова я відповідаю. Ось так!..

Жінки почали хихикати. З презирством Сидір виміряв Бордюжу поглядом з голови до ніг і рішучим кроком пішов далі. Обігнувши будиночок сусіда, він зайшов у свій двір.

На порозі Сидора зустріла дружина з сином на руках.

6

Ваня ріс смаглолицим міцним хлопчиськом. Від батьків він успадкував любов до праці. І вже змалку допомагав їм по господарству. Спокійний і старанний, він скоро завоював повагу своїх однолітків і став їх ватажком. Ненавиділи його тільки куркульські синочки, тому що він був бідним, але гордим і не підкорявся їм. Особливо знущався над ним син Федора Бордюжі — злобливий хлопчисько, прозваний Сорокою. Ваня терпів-терпів ці знущання, але серце його наповнювалося ненавистю до хвалькуватого синочка багатія.

Ті, хто пам'ятали Ваню з малих років, кажуть, що він був мовчазним і замисленим хлопчиком. Іноді він підіймався на високу скелю на березі Дністра і годинами сидів там, вдивляючись у небесну далечінь. На правому березі Дністра, за вапняним пагорбом, простягалися широкі поля. Серед пагорбів, в низинах і улоговинах, бачилися села, міста, Кодри. На тому березі наші брати молдавани перебували під гнітом румунських бояр. Ваня ще не знав нічого про це. Його дитячий розум особливо захоплювала краса природи і безкрая далечінь. І хоча він був спокійним, в ньому прокидалася надзвичайна енергія. Ранньою весною, коли сніг тільки сходив з височин,

inpk.lnk.net.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

а в низинах дзюрчали струмки, він разом з Петром Сорочаном, Ванею Кобилянським та іншими хлопцями йшов на поле. У ці хвилини він був дуже веселим, організовував різні ігри, вони збирали букетики пролісків. Потім ішли до лісу, лазили по деревах, часто їх заставав дощ. Ваня повертався додому зовсім промоклий. І коли мама, тітка Февронія, його лаяла, він мовчав і намагався зробити їй приємне, виконуючи яке-небудь корисну хатню справу.

7

Якось вранці пізньої осені мама Вані спекла хліб і приготувала їжу.

— Готуйся, синку, понесеш батькові їжу, — сказала вона. — Батько не взяв з собою ні крихти хліба.

Син мовчки одягнувся, узяв вузлик з їжею і вийшов з двору.

День був холодний. По дорозі їхали підводи, йшли люди. Чоловіки і жінки тягнули коляски, несли на спині мішки, корзини, завершуючи збирання врожаю на полях. Повітря був вологим, холодним. Пахло сухими кукурудзяними стеблами. Холодний вітер пронизував наскрізь.

Ваня вийшов на широку дорогу. Піднявся високою стежкою і повернув направо, у вуличку, яка вела між садами. Несподівано пролунали крики, в повітрі щось засвистіло і впало в калюжу. З найближчого двору син куркуля Бордюжі жбурляв камінням. Ваня подивився в той бік. Постоявши трохи на місці, він пішов повільно далі, а куркульський синок Сорока все продовжував дражнити і жбурляти камінням, поки Ваня не звернув з дороги.

Батька Ваня знайшов далеко в низині, яка тягнулася від села на південний схід. Стадо розбрелось між кущами і камінням і спокійно паслося. Сидір, приголубивши сина, сів поруч з ним на купу сухих гілок і почав їсти.

— Що сталося, що ти такий сумний? — запитав він Ваню.

— Холодно, я змерз, — сказав Ваня, дивлячись на батька очима, з яких от-от бризнуть сльози.

— Тоді ось що, йди додому, — сказав він синові, накинувши йому на спину свій старенький кожушок. — Іди, лягай і відпочивай ... вузлик залиш тут... Ну, йди!

Ваня спустився в долину і пішов стежкою до села. Батько проводжав його поглядом, поки він не зник у тумані.

Коли Ваня дістався додому, вже було далеко за полудень. Матері вдома не було. На дверях висів замок. Він походив трохи по городу. Потім узяв граблі і став збирати висохлі стебла торішніх гарбузів. Але незабаром кинув роботу

і попрямував до хвіртки. Спершись ліктями на паркан, він стояв і ні про що не думав. Його морозило і тряслися ноги. При кожному подиху він відчував у грудях гострий колючий біль. Ваня почував себе втомленим, і його мучила спрага. Будинки і сади здавалися йому покритими серпанком. Зітхнувши, він повільно побрів до дороги.

Через деякий час стало світліше. Холодне листопадове сонце з'явилося з-за хмар, освітило село і поля. З дворів на вулицю висипали діти. Ваня йшов повільно по краю дороги. Несподівані крики змусили його озирнутися. На галявині, вище школи, шумно гралися діти. Але цього разу гра його не привернула. У нього було велике бажання відпочити. Дістався до галявини, він сів на камінь під гіллястою яблунею і став дивитися, як грають діти. Вони стрибали через паркани і ганялися один за одним по садках. То збиралися разом, то розбігалися.

Ваня вже було зібрався повертатися додому, коли несподівано перед ним з'явився Сорока. Він трохи покрутився і пішов. Через деякий час повернувся з ватагою хлопчаків. Вони зупинилися віддалік, збуджено розмовляючи про щось; мабуть, щось готували. Потім наблизилися до Вані і стали його дражнити. Оточивши його, підштовхуючи один одного, вони навалювалися на нього, повторюючи все знову і знову. Він мовчав. Це ще більше розлютило Сороку і він ударив Ваню кулаком під ложечку. Удар відгукнувся гострим болем. Скрикнувши, Ваня миттєво накинувся на Сороку. Він був блідий, а чорні очі іскрилися.

В одну мить він наніс удар кулаком Сороці по зубах. Потім він схопив його за комір і кинув в бруд. Дружки куркульського синочка, побачивши те, що відбувається, з переляку почали розбігатися. Одна дівчина забігла у двір, кричачи: «Ваня побив Сороку!».

8

Пройшла зима. З пагорбів зійшов останній сніговий покрив. Зазеленіли сади і виноградники. Поля стали більш широкими і здавалося, що вони безкраї. Швидко пройшла і весна ... Літній день хилився до кінця. Повітря наповнився дзижчанням різної літаючої живності. Десь чулося дзюрчання струмочка. З низини віяло прохолодою.

Ваня бреде по полю. Разом з ним і Петя. Піднявшись на пагорб, вони збирають польові квіти і в'яжують їх в букетики, а потім по схилу горба біжать до Дністра. У садах видно працюючих людей. Ваня підвів голову і побачив,

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

як у небі пропливають, мов лебеді, хмари. Хлопчаки продовжують шлях, голосно розмовляючи. На Вані біла ситцева сорочка. Спекотне сонце покрило його обличчя і шию мідною засмагою. Він йде, широко розмахуючи руками, і з-під сорочки видніються зміцнілі плечі.

Його друг Петрик нижчий ростом, більш кремезний і невгамовний. Він весь час нахиляється, збирає квіти і бігає за метеликами.

Обминувши старий виноградник, вони вийшли до скелі на краю дороги. Ліворуч дорога веде до їхнього села Кузьмин. А направо дорога йде в Грушку. Хлопчики вирішили пограти на галявині, потім забралися на вершину скелі і вдивляються в далечінь. Великий червоний диск сонця як ніби вріс у край вапняного пагорба, що простягнувся вздовж правого берега Дністра, і по його схилах вже стеляться перші вечірні тіні. Сидячи на вершині скелі, Ваня з Петром зачаровані красою широкої долини, освітленої останніми променями призахідного сонця, яка відкривається їх погляду. По той бік річки видніються чорні цятки. Це румунські прикордонники. Минулого тижня Ваня з Петром допливли до «зеленого острова». Тут вони стали гратися серед чагарників та лози. Темно-зелені хвилі повільно вдарялися в піщаний берег. Десь у плавнях чується квакання жаб і регіт диких гусей. На бессарабському березі хлопці помітили старого рибалку.

Старий приходив сюди щодня. Він заходив далеко у воду. Повільно, ніби боячись розбудити підводних мешканців, він спокійно занурював у зелені хвилі сачок. У водній гладі річки виднілося його чітке відображення: подовжене худе, з випирають вилицями лице, довга сорочка, солом'яний почорнілий капелюх. Коли він піднімав сачок, з нього стікали струмені води. Чути було плескіт води. У сачку билася дрібна рибка, яку старий зазвичай не брав. Він витрушував її з сачка, і рибка, переливаючись сріблом в променях сонця, занурювалася в воду. З півдня подув теплий вітерець. Хвилі набігали від одного берега до іншого. Схилившись над водою, тихо гойдались верхівки верби. Вдалині за поворотом річки виднівся перелісок.

До обіду старий вийшов з води, згорнув сачок, піднявся на прибережний горбок і став пильно вдивлятися в лівий берег. Хлопчики не встигли помітити, звідки з'явився румунський прикордонник. Він закричав на старого і сильним ударом приклада повалив його на землю. Від побаченого по тілу хлопчаків пробігла дрож ... Ще довгий час вони не могли відірвати погляд від того берега.

Сонце зайшло за пагорб. Ваня з Петром все ще сиділи на вершині скелі. Нижче, по правому березі Дністра, виднілося село Черліна. Високі тополі ви-

сочіли над похиленими халупами. У небі виднілися останні сліди призахідного сонця. Було видно, як по кам'янистому схилу горба повертаються з поля селяни. По дорозі до боярської садиби швидко проїжджає фаетон, запряжений двома парами коней. Ваня сидить, упершись ліктями на коліна, пасмо волосся вибилося з-під картуза і розсипалася по лобі. «Чому ж той невідомий солдат так побив старого рибалку? Видно, вони погані люди». Ваня не раз бачив, як румунські прикордонники били людей.

Привітний, веселий голос вириває Ваню з важких роздумів. Хлопці озирнулися. Перед ними стояв невисокий плечистий хлопець — Дмитро Ставинога — секретар Кам'янського районного комітету комсомолу.

— А що ви там побачили? — запитав він хлопців. Ваня піднявся.

— Румунського солдата.

— А-а-а!..

— Ось він, біля вогню. Ваня показав рукою на правий берег Дністра. Секретар районного комітету комсомолу подивився в той бік, трохи піднявши голову. На краю обриву, нижче пагорба, виднілася халупа поста румунських прикордонників. А біля вогню сидів солдат.

Петя подивився на Ваню, перевів погляд на секретаря районного комітету.

— Скажіть, дядьку, звідки вони взялися? — запитали хлопці.

— Ми хочемо піти туди і побити цього солдата. Дністер ми перепливемо за кілька хвилин, — додав Петя.

— Цього не можна робити, — сказав, задумливо посміхаючись і похитуючи головою, секретар райкому комсомолу. — Зростайте! Вчіться!

9

Як тільки почало світати, над селом піднялися клуби диму, люди наводили порядок у своїх дворах, рубали дрова. Чоловіки заклопотано перемовлялися через паркан або стояли біля воріт. Жінки то заходили, то виходили з будинків, годували домашню птицю, витрушували килимки, приносили воду, випускали з сараїв корів, виносили у відрах помиї та годували поросят. У всіх будинках двері були відкриті. Але коли зійшло сонце, двори спорожніли, люди попрямували в поле на роботу. По дорогах на всі боки розходилися колгоспні бригади, за ними ішли вервечки підвід. Тепер люди жили колгоспним життям.

У великому колгоспному сараї, що стояв вище школи, було гамірно і жваво. У кузні лунав дзвін молотів, столяри розвантажували з підвід якісь балки.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Інша група працювала на даху конюшні. Віддалік, близько віялки колгоспниці очищали насіннєве зерно. Високий чоловік з великою бородою роздавав вказівки столярам. Вони спорудили верстат, встановили на ньому колоду і почали її розпилювати... Люди похилого віку випускали з загонів худобу, поїли її і виганяли на пасовиська на березі Дністра, які починалися відразу після садів. Осінь вже наклала свій відбиток на поля. Трави пожовкли, стали тьмяними. Однак на пасовищі ще було достатньо корму, а в плавнях виднілися навіть зелені ділянки мишію. Була та пора року, коли в садах і на виноградниках опадає листя, а в бочках вже грає вино.

Небо було чистим, жодної хмаринки, але в сірій імлі. Сонце вже не світило так яскраво, як влітку, а його промені вже не так зігрівали осінні поля. Вранці над Дністром стелилися густі тумани, провісники наближення холодів. Зеленіючі хвилі річки скаламутніли, приховуючи кам'янисте дно. Вода піднялася, затопила прибережні кущі, проте діти продовжували ще грати на березі Дністра. Кидали в воду камінці, перекидалися в піску. Граючи, вони то ховалися, то з'являлися з-за кущів.

У цей осінній день Ваня вперше переступив поріг школи. Він увійшов не поспішаючи, спокійно, оглядаючи все навколо. Для нього все було в новинку. Великі світлі вікна, свіжопофарбована підлога, білі чисті стіни. У коридорі його зустріла вчителька А.К. Крижанівська зі словами: «Ласкаво просимо». Вона його погладила по голові і повела в клас.

Для Вані почалося нове життя. Він подружився з товаришами з класу. І не тільки сам вчився добре, але скоро почав допомагати своїм друзям. Батько його, Сидір Артемович, вже колгоспник, не спускав очей зі свого сина. Він не міг натішитися, що Ваня дуже добре вчиться і в усьому допомагає іншим. Життя в домівці колишнього наймита наповнилася радістю.

У своїх спогадах про шкільні роки Івана Солтиса вчителька А. К. Крижанівська розповідає: «Це був міцний хлопчик і для його віку досить сильний. Вчився добре. Дуже захоплювався гімнастикою. Під час перерв він ділив хлопців на дві групи. Група, до якої він входив, прикріпляла на свої картузи червоні зірочки. Друга група носила назву «сині». Хлопці, озброєні дерев'яними рушницями, азартно билися. Траплялося що «синім» так діставалося, що нам, вчителям, доводилося їх рознімати».

У школі Ваня був старанним учнем, брав участь у художній самодіяльності і своєю гарною поведінкою був прикладом для інших. Через три роки його прийняли до комсомолу. Сороки, куркульського синочка, вже не було.

Куркульство було знищено на корені, ті, що залишилися, принишкли. Щоправда, іноді вони показували свої пазурі, ховаючись з-за рогу, але їх час вже пішов...

Іван був плечистим і юрким хлопчиною з чорною, як смола, чуприною і чорними задумливими очима. «Він був старанним і рішучим», — згадують його однолітки.

У Кузьмин частенько заїздив товариш Альошин, секретар Кам'янського районного партійного комітету. Він любив молодь. Коли він приїжджав, в клубі збиралася вся молодь. Іван сідав скромно в кутку, біля вікна, і уважно слухав. Тільки по напруженому обличчю можна було зрозуміти, з якою жадобою він ловив кожне слово старого більшовика...

З глибокою увагою Іван читав книги, газети, слухав розповіді про досягнення збройних сил батьківщини і пишався ними. Особливо його порадували події червня 1940 року, коли радянська армія ступила на берег Дністра. Він ще ніколи не бачив стільки військових і військової техніки. У цей день вони з Петром Сорочаном знову забралися на знайому скелю. Вони дивилися на правий берег, як і багато років тому, коли в той незабутній літній день з ними зустрівся секретар Кам'янського районного комітету комсомолу Дмитро Ставинога. Але зараз все виглядало по-іншому. Румунські окупанти тікали, охоплені панікою. А назустріч нашій армії з усіх довколишніх сіл виходив народ. Радянських солдатів зустрічали хлібом-сіллю, квітами.

Ваня з Петром перейшли Дністер біля «зеленого острова» і вперше у своєму житті ступили на правий берег річки. На широкій галявині, поблизу села Черліна, народ святкував своє визволення. Відбувся мітинг. Звучали вітальні промови. Селяни обіймали наших солдатів, цілували їх, пригощали яблуками і вином. Іван довго блукав серед людей. Їх очі світилися від радості. Але старого рибалку він так і не зустрів.

10

Настав червень. Колгосп готувався до збирання врожаю. Була субота. Увечері в клубі проходили відкриті комсомольські збори. Обговорювалося питання готовності молоді до збиральної кампанії. Із заключним словом виступив секретар комсомольської організації Казимир Гудковський.

— Минулого року ми втратили по одному колоску на кожному квадратному метрі. Якщо до цього додамо ще й втрату на току, тоді виходить, що ми втратили по кілька десятків кілограмів на кожному гектарі. Хіба дозволено таке? Де наша комсомольська честь?!..

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Збори тривало довго. Люди були втомленими. Але останні слова секретаря комсомольської організації багатьох схвилювали. Стало тихо.

— Скажи нам прямо, звідки у тебе ці дані? — почувся голос із залу.

Послідувала чітка відповідь, підкріплена цифрами. Казимир Гудковський обвів присутніх поглядом, розстебнув комір гімнастерки.

— Немає ніякого сумніву, це перевірений факт, — сказав він.

Дискусія поновилася. Комсомольці внесли багато пропозицій. Нарешті, був організований комсомольський штаб боротьби з втратами, і були ужиті заходи по збереженню зерна.

Івану доручили мобілізувати школярів на прибирання колосків. Крім цього, він увійшов до групи охоронців полів верхи на конях. На цьому збори й закінчилося.

Іван ще трохи поговорив з секретарем комсомольської організації і вийшов. Ніч була теплою. На небі мерехтіли зірки. Село спокійно засипало. Учасники зборів розходилися по домівках. Їх гомін і кроки поступово затихали. Він зняв з-під стріхи кожушок, поклав його під голову, ліг у копиці сіна під вишнею, і заснув. Уві сні він бачив широке поле, золоті пшеничні ниви. Уві сні він розмовляв з Петром. Йому снилися комбайни, трактори і багато хлопців та дівчат на широкому полі.

Оглушливий шум розбудив Івана. Було близько 6:00 ранку. Він швидко піднявся, і побачене його вразило. На невеликій висоті, по діагоналі Бельці–Крижопіль летіла велика ескадрилья важких літаків. Сильний шум моторів заглушав всі звичні звуки села, яке вже прокидалося після короткої літньої ночі. Навколо ескадрильї, виписуючи різні фігури, летіли маленькі літаки — винищувачі із загостреною передньою частиною. Ваня стояв як укопаний, не відриваючи очей від літаків ... Він так і не помітив, як поруч пробігла з криками ватага хлопців і сховалася в садах. Якась бабця кричала. А малюки бігли щосили в будинки. У колгоспному сараї хтось, не перестаючи, бив на сполох. Люди збиралися гуртом і по одному під деревами. Дивились в небо. На їхніх обличчях з'явилися перші сліди неспокою.

Коли Іван вийшов на дорогу, літаки вже зникли за хмарами, і шум їх моторів поступово стихав.

— Іване! Іване! Почувся знайомий голос. Іван миттю повернув голову, намагаючись побачити того, хто його покликав. На дорозі біля школи стояв Петя і махав рукою.

— Давай, в колг-о-осп!..

Останні слова Петі неможливо було зрозуміти. Страшні вибухи заглушили все.

Тільки зараз Іван зрозумів, що відбувається щось незвичайне. У той сонячний день німецькі фашисти напали на нашу святу землю. Радісні дні напередодні збирання багатого врожаю були затьмарені навалою гітлерівських загарбників. Фашистські орди вдерлися на броньованих машинах в нашу країну. Окрилені тимчасовими успіхами, вони вже кричали про перемогу над великим народом. Не знали вороги, що їх чекає попереду.

Спохмурніла дністровська долина. Але люди мужались. Їх обличчя стали суворими і рішучими. У серцях спалахнув вогонь ненависті до клятих ворогів. Робітники і колгоспники, вчені та фахівці йшли на фронт. Жінки, старики і підлітки займали їх робочі місця за верстатами і комбайнами, на виноградниках і фермах.

11

Днів через десять, рано вранці, Іван зайшов у двір Петі. Він його розбудив і разом вони вийшли на вулицю. Йшли вони мовчки по курній дорозі, що вела до клубу. День обіцяв бути спокійним, липневе сонце повільно піднімалося на блакитному небі. Війна відчувалася вже і тут. Над містами й селами, немов сарана, мирне небо заповнили фашистські винищувачі.

На березі Дністра солдати рили окопи. По схилах пагорбів серед дотів мобілізовані будували укріплення. У повітрі стояв дзвін сокир і металу. Важкі автомобілі, навантажені понтонами і різними матеріалами, швидко мчали в напрямку Ямполя. У садах працювали жінки і люди похилого віку. Забравшись на більш високе місце, діти спостерігали за колоною солдатів, яка губилася за обрієм поля.

На колгоспному складі люди швидко вантажили на підводи мішки із зерном. Виїхавши на дорогу, підводи, вишикувавшись вервечкою, поспішали у бік вокзалу. З правого берега Дністра по понтонному мосту рухалися величезне стадо великої рогатої худоби та отари овець.

Несподівано почувся дзвін. То стихаючи, то дужче, він розносився по всьому селу, а потім зник у глибині садів. Кинувши роботу, люди миттєво побігли до клубу. Там зібралися літні колгоспники і колгоспниці, хлопці і дівчата. Через деякий час площа перед клубом заповнилася людьми. Запанувала тиша, люди стояли мовчки. Не чути було ні веселого говору, ні сміху, не було й того життєрадісного настрою, яким обдарувала мати-природа наших людей.

irokmet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Тільки підлітки зрідка порушували цю напружену тишу. Штовхаючи один одного, вони прагнули просунутися ближче до репродуктора...

«... Запеклий, нещадний ворог поставив за мету захопити наші землі, рясно политі потом, захопити наш хліб і нафту, добуті нашою працею. Він також переслідує відновлення влади поміщиків, влади царів, знищення національної культури і національної державності росіян, українців, білорусів, литовців, латишів, естонців, узбеків, татар, молдаван, грузинів, вірменів, азербайджанців та інших вільних народів Радянського Союзу, їх германізацію, Перетворення на рабів німецьких князів і баронів». Мова йшла про життя і смерть Радянського Союзу, про свободу народів, про те, бути народам Радянського Союзу вільними чи рабами.

Затамувавши подих, люди слухали... Багато жінок ридали. Бої йшли вже недалеко від міста Бєльці. Колгоспники розуміли всю серйозність ситуації, що створилася. Обличчя людей висловлювали непохитність.

Йшла Велика Вітчизняна війна із захисту батьківщини від фашистських загарбників.

12

До кінця липня фашисти пробилися на лівий берег Дністра в районі Сорок та Ямполя. Частина наших військ, підриваючи сили ворога, відступила на нові позиції. Верхня частина лівобережної Молдови першою потрапила під тимчасову окупацію гітлерівців.

У той же час за фашистськими німецько-румунськими ордами пішли каральні загони, жандарми, поміщики і куркулі, князі та барони. У Кам'янку прибув син князя Вітгенштейна. Підступний ворог розташувався в радгоспі імені Мікояна, а робочих перетворив на своїх рабів. Якийсь шахрай Попеску, який прибув з Румунії, був призначений претором. Як з-під землі з'явилися й куркулі. Не гаючи часу, в Кузьмині з'явилися й старі вороги колгоспників — куркулі Петро Погоній, Федір Бордюжа і Яків Кульчицький на прізвисько «куприк». Вбивства, грабунки та знущання не припинялися. Радянських невинних людей топили в Дністрі, розстрілювали і вішали без суду. Петро Погоній, призначений примарем, розбив пляшкою голову колгоспникові Олександру Заблоцькому. А Параску Балинську вигнав з власного будинку, який віддав куркульчисі Юстині Манзар. Куркулі на чолі з начальником румунсько-жандармського поста Миколою Козма створили банду грабіжників.

Холодний зимовий день. Іван вийшов на вулицю. По засніженій стежці він спустився до Дністра. У прибережних заростях акації він зібрав оберемок хмизу і збирався повертатися додому. Раптом з-за найближчих садів вийшла група людей в супроводі конвою збройних жандармів. Заарештовані йшли колоною по двоє із зв'язаними руками. Вони були роздягнені, деякі навіть у натільній білизні. Декого з них Іван впізнав. Попереду йшов високий старий поруч з хлопчиною років 15-ти. Вітер піднімав у повітрі клуби снігу, шумів у кронах дерев, обпікаючи хлопчині обличчя.

Людей вели на розстріл.

— Мабуть, їх розстріляють, — прошепотів про себе Іван, і в роті у нього пересохло, ніби від спраги.

Арештанти спустилися вузькою стежкою і вийшли на лід; один з них послизнувся і, падаючи, потягнув за собою свого товариша. Вони були пов'язані між собою і довгий час мучилися, щоб стати на ноги, а жандарм продовжував бити їх прикладом.

— Та що ж це таке?

Людей ведуть далі. На середину Дністра. Ось їх зупинили біля ополонки. Раптом усі стали кидатися з боку в бік. Почулися крики, вітер продовжував кружляти снігові вихори, несучи в далечінь прокляття цих нещасних людей. Не було зроблено жодного пострілу. Жандарми просто всіх скинули в ополонку.

— Гади! — закричав Іван, стискаючи кулаки.

13

— Ти чому не вийшов на роботу? Адже пан претор тебе мобілізував... — примар Петро Погоній, прикусивши губу, пронизував Івана поглядом.

Люди, що юрмилися в примерії, подалися назад, до дверей. Від примаря несло цуйкою, як з бочки.

— Куди, на яку роботу? — запитав Іван.

— На яку роботу?! Зараз я тобі скажу... — заскреготав зубами примар.

Він важко піднявся зі стільця і, опираючись однією рукою в стіл, а іншою в стіну, спробував вийти з-за столу, але не зміг. Випита цуйка зробила свою справу.

— Встати! Мовчати! — закричав він. Але Іван і так стояв і мовчав. Несподівано до канцелярії вбіг черговий.

— Прибув пан претор Попеску! — промовив він перелякано.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Почуті слова нібито обшпарили примари, знав він, хто такий Попеску. Адже хто тільки не отримував по зубах від претора. Примар ще обмірковував, що йому робити, як на порозі з'явився претор.

— Гей ви, шахраї! — закричав він, як би показуючи, що готовий побити всіх. В одну мить в кімнаті залишилися тільки примар та Іван.

— Чому ваші люди не виходять на роботу? — карбуючи кроки, претор наближався до столу, за яким сидів зблідлий примар.

— Ну, кажи, чому мовчиш?

Примар, опустивши руки, не знаходив відповіді. Дивлячись на величезні кулаки претора, він явно відчував себе не в своїй тарілці.

— Ось він... — заплітаючись пробурмотів примар, показуючи рукою в бік дверей.

Претор повернув голову і з подивом побачив біля дверей Івана, який самотньо стояв у кутку.

— Хто ти такий?

Відповіді не було.

— Зніми шапку!

Ніякого руху.

Це не те, щоб розлютило претора, а, навпаки, здивувало його. Він подивився на примаря, потім на Івана. Їх погляди зустрілися. Але обличчя юнака не здригнулося, тільки в його очах спалахнула ненависть і надзвичайна рішучість.

Це було вперше, коли претор Попеску не посмів доторкнутися своїми брудними руками до людини.

14

Вночі жандарми влаштували облаву. У темряві чулося брязкання зброї, крики і важкі стогони. Здавалося, що і старий Дністер теж стогне, вдаряючись хвилями в кам'янистий берег. Все, що було живе в цій прекрасній долині, як ніби накрилося чорною скелею.

Вранці поблизу примерії зігнали велику юрбу заарештованих. Шеф жандармського поста Микола Козма кричав:

— Більшовики! Я вас живцем згною!

Клятий ворог розглядав кожного в натовпі в пошуках нових жертв.

Незважаючи на все це, арештанти не поспішали виконувати наказ шефа і готові були накинутись на гадів-жандармів. Частина цих людей була відокремлена від натовпу, і їх повели за село, в бік чорного яру. Ті, що залишилися, дивилися з сумом на нещасних...

Івана з групою хлопців і дівчат погнали в Кам'янку на дорожні роботи. Їх змушували працювати і вдень, і вночі, без їжі та відпочинку.

Жандарми били людей палицями, били без будь-якої причини. Уникнути побоїв вдавалося лише тим, хто тікав або підкуповував жандармів грошима і вином.

Іван і кілька хлопців, колишніх трактористів і шоферів, серед яких був і Льоня Шпак, не могли більше переносити ці знущання. Одного разу вночі вони втекли в Кодри. У лісі біля Баданів їх зустрів комуніст Кучер — старий працівник партійної організації Кам'янського району, керівник однієї з партизанських груп. Він зустрів їх з радістю і по-батьківськи потиснув їм руки.

Вони обійшли самотній пагорб і заглибилися в дубовий гай. Іван твердо крокував за Кучером, прислухаючись до лісових звуків. У верхівках дерев шумів вітер, чулися незрозумілі звуки. Івану все здавалося таємничим і загадковим. Він дивився на широку спину партизана і відчував приплив нових сил. Ненависть до ворога ще сильніше наростала в його грудях. Він ще не віддавав собі звіту, що йому належить тут робити, але знав, що щось дуже важливе.

— Тобі подобається тут? — запитав Кучер, коли вони пройшли густі зарості шипшини і зупинилися на галявині, оточеній дубами.

Іван озирнувся навколо. Перед ним мало виднівся вхід до землянки, під ногами валялися недопалки цигарок. У повітрі пахло травами і тліючим деревом.

— Ти знаєш, що ти будеш робити? — продовжував керівник партизанів і, не дочекавшись відповіді, додав:

— Будеш поширювати листівки серед населення.

Іван спрямував свій погляд на керівника партизанського загону.

— Раз на тиждень будеш приходити сюди, брати листівки і поширювати їх серед населення Кам'янки, Кузьмина і Грушки.

— І це все?! — очі Івана наповнилися радістю.

— Так, поки що все... далі буде видно...

Ніч Іван провів у землянці і разом з усіма слухав по радіо розповідь про безсмертний подвиг Зої Космодем'янської. Повідомлялося також, що радянські війська звільнили Нову Одесу і ряд інших важливих пунктів, які знаходилися в руках ворога.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

— Фашисти розраховували утриматися на березі Дністра. Однак укріплені пункти давно тут були зруйновані. — Кучер говорив чітко, переводячи свій погляд з однієї молодої людини на іншу. — Ми повинні знищувати ворогів з тилу. Не можна нам сидіти склавши руки. У бій нас кличе товариш Сталін, — він замовк, нахилив голову і задумався.

Іван не спав цілу ніч. Він кілька разів виходив із землянки. Навколо було темно. На березневому небі мерехтіли зірки. Над кущами, ніби чорні тіні, височіли старі розлогі дуби. Ліс оживав першими весняними ознаками.

Другого дня вранці Іван йшов по стежці через поля хрустовчан. Він ніс із собою пакет листівок з останніми повідомленнями радянського інформбюро. Протягом дня і ночі листівки були поширені по селу: люди читали радісні вісті про перемоги Радянської армії.

На шосе і в лігві фашистів все частіше і частіше знаходили вбитих гітлерівців, знищених невидимою рукою народних месників.

Виконання першого завдання окрилило Івана. Після виконаної роботи він зрозумів, що потрібно, і що він зобов'язаний боротися. Він довго роздумував: шкодував, що так пізно зв'язався з партизанами і так мало ще зробив у боротьбі проти фашистської нечисті.

Було вже далеко за північ, коли Іван дістався додому. Він розповів батькові про свої зв'язки з партизанами. Сидір Артемович мовчки вислухав Івана. При світлі каганця він довго вдивлявся в обличчя сина, ніби бачив його вперше. За останні два-три роки Іван виріс і став таким же високим, як і його батько, і дуже схожим на нього.

— Ну, синку, я тебе благословляю на героїчні подвиги. Іди й роби все, що тобі накажуть командири! — сказав Сидір Артемович.

15

Настала весна 1944 року. Під ударами радянських військ фашисти відступали на захід, кидаючи зброю, боєприпаси та спорядження. Залпи нашої артилерії були чутні на берегах Дністра, оповіщаючи змучений народ, що наближається день визволення.

18 березня, о 3 годині по полудні, майже в один і той же час з південного заходу і північного сходу, обійшовши скелястий пагорб, в Кузьмин увійшли партизани і передові частини Радянської Армії. Сходу вони форсували Дністер і в короткій сутичці знищили пости охорони і фашистські пікети, продовжуючи подальший наступ.

Село святкувало звільнення. Людей охопила величезна радість. Колгоспники хлібом-сіллю зустрічали радянських солдатів, які пройшли з боями від Волги до Дністра. Люди зі сльозами на очах дякували за визволення від фашистського рабства. Іван з великим хвилюванням сприйняв цю радість. У цей день він подружився з автоматниками і танкістами. «Настала і моя черга виконати свій обов'язок перед Батьківщиною, розрахуватися з ненависними ворогами», — вирішив він. Не гаючи часу, Іван Солтис разом з двоюрідними братами Максимом і Омеляном і своїми старими друзями Петром Сорочаном, Ванею Кобилянським та Колею Раку знаходилися вже в лавах армії.

В один прекрасний квітневий день загін молодих солдатів увійшов до Ковбасної, села, що розташоване в декількох кілометрах від Рибниці. Тут вони стояли кілька тижнів. «У Івана був чудовий настрій і він весь час жартував», — згадують його друзі. Він старанно опановував бойову техніку і говорив, що обов'язково стане кулеметником. Незабаром була сформована маршова рота, до якої увійшов і Іван зі своїми друзями. Рота отримала наказ просуватися до передової лінії в напрямку Ковбасна — Теленешти.

2 травня о 17 годині рота перейшла Дністер у районі Рибниця — Гума. Іван ішов на чолі колони. Крокуючи по крутій дорозі, він поглядав на долину, зникаючу з виду. Дністер був вже вільний. Здавалося, що він став ширший, вийшов з берегів і шумно котив свої води між весняних полів. І серце Івана наповнилося радістю. Він був упевнений, що дуже скоро вся наша свята Батьківщина буде очищена від ворогів. Вся молодь з Кузьмина присягнулася, що в боротьбі з ворогами вона з честю виконає свій обов'язок перед Батьківщиною.

Рота пройшла вже десятки кілометрів, як несподівано група фашистів напала на неї. Під час сутички Іван був поранений в стегно. Він почав відставати. На питання командира і своїх друзів відповідав, що почуває себе погано. А через деякий час його почало лихоманити і кинуло в жар. Насилу він виліз на пагорб, впав на землю і далі йти вже не міг. Гострий біль підкосив його відразу.

З пораненим Іваном залишилися Петя і Коля Раку. Попутною машиною вони привезли його в село Чишуєни і залишили в санітарному батальйоні військового підрозділу.

16

Минуло два місяці. Був тихий липневий день. Ледве тримаючись на ногах, позбавлений сил, Іван ледь вийшов з намету. Сонце піднялося вже з-за

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

пагорба і повільно рухалося по небесній блакиті. У садах і під тінню акацій ще відчувалася ранкова прохолода. Іван не поспішаючи дістався до галявини і піднявся на найближчий пагорб. Останні два тижні він був похмурим. На всі питання лікарів не відповідав ні слова. Для цього було багато причин. Він постійно думав, де зараз його старі друзі — Петя і Ваня, та й інші односельці-комсомольці? Він відчував себе самотнім. Там, в маршовій роті, він числився кулеметником. Адже до цього він прагнув.

Ці та інші роздуми постійно турбували Івана. Але в цей день, після розмови з заступником начальника політвідділу польового госпіталю його настрій несподівано змінився. З його блідого лиця зник смуток. Його погляд став ясним, повеселілим. З висоти пагорба він довго дивився на дорогу, яка тягнулася до косогору. Звідти доносився гуркіт машин, брязкіт металу, шум моторів. У дорожньом пилу, що стояв стіною, то з'являлися, то зникали фігури солдатів, танків, коней, гармат. І так без кінця — колони солдатів, танків... А в небі безперервно рокотали літаки. Всі поспішали на захід, на передові лінії фронту, у фашистське лігво.

На галявині перед польовим госпіталем санітари, фельдшери, медсестри виносили з бліндажа столи, носилки, ящики, чемодани. Все це спішно вантажили на вантажівки, які також поспішали на захід.

Коли шум військових колон, що рухаються по дорозі, почав стихати, а потім остаточно зник, Іван повернувся в госпіталь. Він умився холодною водою, витерся рушником і переодягся у військову форму. У цей же день він виписався з госпіталю, попрощався з лікарями, санітарами, медсестрами. Разом з друзями, яких після лікування також виписали зі шпиталю, він виліз у кузов вантажівки. Машина виїхала на дорогу і швидко зникла за косогором, де тільки що пройшли армійські колони.

Через кілька днів Іван отримав направлення до підрозділу сибірських стрільців. Знову прибулих зустріли старший лейтенант Громов і секретар комсомольської організації лейтенант Панов.

17

Радянська армія, завдаючи потужні удари, громила ворога. Слава про блискучі перемоги наших військ вже розійшлася по всьому світу. Англо-американським бізнесменам все це не подобалося. Зосередивши свої війська в невеликих районах на Заході, вони утримували тут незначну частину противника. Така ситуація дозволила гітлерівським вандалам ввести в бій проти

Радянської армії головні сили. У запеклих боях вирішувалася доля народів світу, їх право на свободу, незалежність, позбавлення від гніту фашистських загарбників.

Підрозділ сибірських стрільців готувався до нанесення нових ударів по фашистських частинах. На проведеному в частині мітингу виступили генерал Смирнов, капітан Корольов та інші товариші, герої боїв. Їх промови і рішучість бійців обрадували Івана і надали йому нові сили. Коли мітинг завершився, солдати групами по двоє-троє розсипалися по полю. Це були міцні люди, з обпаленими вітром війни лицями. Суворе фронтове життя загартувало їх волю, зробило їх сильними і відданими захисниками Батьківщини. Їм довелося багато чого побачити на світі. Не один раз дивилися вони смерті в лице і не злякались. З надією вони дивилися в майбутнє, здійснювали героїчні вчинки. У непогожі дні, в тріскучі морози вони спали під відкритим небом, ділилися останнім шматком хліба, а коли закінчувалася махорка, курили по п'ять осіб з однієї закрутки. І ніхто з них не піддавався тузі.

Іван з цікавістю слухав їх фронтові розповіді про героїчні подвиги на полях битв. Про все це загартовані бійці розповідали, як про щось повсякденне і як би між іншим. Іван зрозумів, що тут він знайшов братів, і що ці люди також близькі й дорогі його серцю, як Петя і Ваня, його друзі дитинства.

Наступного дня Івана викликав капітан Корольов.

— Ваше ім'я Іван Солтис? — запитав він, вивчаючи поглядом атлетичну фігуру молодої людини. — Скільки вам років?

— Я народився в 1923 році, — відповів він. — Хочу бути кулеметником.

— А кулеметом володієш?

Іван, кивнувши головою, сказав:

— Так, володію. Я хочу бути кулеметником, — повторив він. Його чорні очі виражали рішучість. — Я стріляю добре в ціль, — додав він.

Капітану Корабльову, якому багато довелося побачити у своєму житті, з першої ж зустрічі Іван припав до душі. Він докладно розпитав його про те, як він жив удома. Потім розповів про бойові традиції частини сибіряків і пообіцяв, що підтримає Івана в його прагненні.

Того ж дня Іван Солтис був визначений у роту старшого лейтенанта Громова і тут же отримав новенький кулемет. Коли командир його привітав з отриманням зброї, він коротко відповів:

— Служу Радянському Союзу!

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

18

Наші підрозділи отримали завдання оточити основні угруповання фашистів. Вони рухалися по розбитих дорогах, по полях, пересічених ярами і річечками. Десь глухо доносилися німецькі автоматні черги. Небо висвітлювали ракети. Іван йшов у першому ряду, притискаючи зброю. Попереду нього на кілька кроків, спокійно, трохи нахиляючись вперед, йшов секретар комсомольської організації лейтенант Панов. Коли вийшли з переліска, колони стали розходитися, зникаючи в темряві. Чувся тільки нескінченний тупіт кроків, що віддалявся. Рано вранці рота Громова зупинилася в заростях, на краю поля. Крізь ранковий серпанок попереду і праворуч виднілися обриси степу, покритого місцями то густими, то рідкими чагарниками і, як здалося Іванові, невеликими горбами.

На цій ділянці було мало військових підрозділів. Тут розташувалася тільки рота лейтенанта Громова. «А куди поділися інші частини?» — подумав Іван, намагаючись краще розглянути невідоме місце. Несподівано він зупинив свій погляд на невисокому пагорбі. «Звичайно, там німці», — прошепотів він. Він довго вдивлявся, не відриваючи свій погляд від цієї точки, звідки, незважаючи на світанок, продовжували підніматися в небо ракети.

І справді, весь склад частини, окрім невеликого резерву, знаходився тут, розташувавшись півколом праворуч роти. Ракети, які розглядав Іван, дійсно були німецькими, але тільки піднімалися вони не з-за пагорба, а набагато далі.

У той час, коли Іван думав про майбутню атаку і поглядом вивчав навколишню місцевість, старший лейтенант Громов пояснював командирам взводів бойові завдання. Нарада закінчилося. Старший лейтенант Громов подав знак, і командири взводів почали піднімати людей для виходу на передові лінії.

Повільно наступав осінній день. Долина, що простяглася перед ними, була вкрита калюжами. Навколо панувала надзвичайна тиша. Не було чути жодного шурхоту, навіть замовк постійний гомін польової живності. Зникли і ракети.

Іван сидів під кущем. Несподівано пролунав страшний тріск. Засвітилася вся околиця. Великі снаряди чітко виднілися на тлі дня, який тільки зароджувався. Пронизуючи повітря і описуючи півколо, вони падали в розташування німецьких частин, залишаючи за собою вогненні смуги, що пронизували небо, наче блискавки. Іван ніколи не бачив нічого подібного. І в цій колосальної силі Радянської армії молодий боєць вперше відчув силу свого народу. Радістю і гордістю за велич своєї Батьківщини наповнилося його серце.

Страшна канонада тривала близько півгодини. Несподівано вона змінилася кулеметним вогнем. Єдина дорога проходила через болота. Підкошені вогнем, фашисти покотилися вниз. Але гітлерівці марно шукали шляхи порятунку. Битва наближалося до рішучого моменту. У бій вступили сибіряки. Автоматні черги і канонада польової артилерії наближалися все ближче і ближче до місця дислокації роти Громова. Наростало і напруга бійців. Важко було зрозуміти, що відбувається навколо. Але Іван був переконаний, що завдання командира взводу він виконає.

Раптом, як йому здалося, перед ним почали рухатися кущі, і разом з автоматною стріляниною почулася незнайома мова. Іван не вірив своїм очам: просто на нього біг фашист. За ним другий, третій і відразу ціла команда ворогів. Побачивши виразно все це, Іван не відчув ні найменшого страху. Він трохи підняв кулемет і натиснув на курок, цілячись у фашистів. Фашисти заметушилися в паніці. Гуркіт пострілів змішався з криками людей. З-за кущів з'явилися кілька радянських танків. Наші стрілки кинулися вперед в багнетну атаку. А Іван, замінюючи постійно магазин, продовжував стріляти. Але цього разу не прямо вперед, а трохи лівіше, в напрямку боліт.

19

Коли Іван прийшов до тями, почав накрапати дрібний дощ. Протерши очі, він згадав до дрібниць нічний бій. Гуркіт польової кухні, що наближалася, і тупіт людських ніг завадили його думкам. Він умився прямо з казанка, привів у порядок одяг і повільно пішов уздовж поля.

Велика долина, один кінець якої упирався в болото, а інший — в витягнений ряд пагорбів, була всіяна майже на кожному кроці трупами німецьких солдатів. Довкола снували бійці трофейних команд. Вночі Іван відпочивав, але нерви були напружені. Вийшовши з так званого «мішка», який після вчорашнього бою перетворився на кладовище для німців, Іван побачив велику кількість згорілих німецьких автомобілів, гармат і різної іншої поламаної техніки. Вся площа навколо була порита снарядами. Іван дивився на все це широко відкритими очима і дивувався, як за такий короткий час, за кілька годин можна знищити таку кількість зброї і техніки...

Дощ перестав, з-за хмар виглянуло сонце. Люди сушили свій одяг, лагодили чоботи. Збираючись групками, вони сміялися, розповідали різні байки. І від вчорашньої напруги нічого не залишилося. На невеликій галявині, недалеко від джерела, високий хлопець боровся з невисоким, товстим кухарем,

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

а інші, скупчившись навколо них, сміялися. Проходячи мимо, Іван помітив, що в цьому натовпі був і капітан Корольов. Він сміявся, як і всі інші.

Та ось із штабу прибіг зв'язковий. Солдати вишикувались, і строєм частини рушили в дорогу одна за одною.

20

— А, Солтис, товариш Солтис, іди сюди! — крикнув капітан Корольов через голови людей, що зібралися навколо нього. Він відкрив сумку, відклав убік стос газет і подивився на пожовклі листи невеликий книжечки, озаглавленої «З бойового минулого російської армії».

Наблизившись до присутніх, Іван побачив тут кількох своїх друзів. Він привітався і сів біля капітана Корольова. Довгощокий солдат-комсомолець з великими світлими очима розповідав про подвиг 28 панфіловців:

... — Це було на початку зими під Москвою. Стояли тріскучі морози. В окопах було вогко, холодно. Але ніхто не сумував, ми знали, що нами керує товариш Сталін. Бій був кривавим. У цьому бою багато солдатів проявили чудеса героїзму. Але те, що я почув про 28 панфіловців, вразило нас усіх. Вони боролися проти 50-ти танків і перемогли. Солдат замовк і, опустивши голову, додав:

— Вони билися до останньої краплі крові...

Іван Солтис витягнув з рота закрутку і кинув її в траву. Він намагався уявити собі картину того бою, і незвичайну мужність тих 28 богатирів... Скільки хоробрості, любові до Батьківщини і ненависті до ворога було у цих людей! Всі замовкли і тиша тривала довго. Махорковий дим піднімався тонкими кільцями над головами людей і губився в повітрі. Капітан Корольов перегортав книжечку. Близько польової кухні чувся дзвін казанків. Іван дивився кудись у далечінь. У грудях молодого бійця серце сильно закалатало, і в усьому тілі він відчув прилив нових сил.

— Так, панфіловці були хоробрими людьми, — сказав хтось, — дуже хоробрі, — додав той самий голос. — Тільки уявіть собі 28 бійців проти 50-ти танків!..

— У нас багато героїв, — почав розповідати капітан Корольов, і всі замовкли, слухаючи уважно його слова. Не поспішаючи, розумно і дохідливо він розповів солдатам про героїчні вчинки капітана Гастело і солдата Олександра Матросова, який своїми грудьми закрив амбразуру ворожого доту і таким чином полегшив наступ наших підрозділів. — Ми йдемо на геройські подвиги

в ім'я Батьківщини під прапором Леніна. Ми пам'ятаємо і зберігаємо бойові традиції російської армії, — продовжував капітан Корольов. Бесіда про традиції російської армії, про славні героїчні справи радянських солдатів тривала досить довго, поки не пролунав сигнал, і солдати, вишикувавшись у колони, рушили далі.

Тепер Радянська армія визволяла з боями Польщу, наближаючись до кордону Німеччини. По дорозі постійно зустрічалися згорілі і розвалені міста і села. Злочинна діяльність фашистів повсюдно залишала свої сліди. Було страшно дивитися, як проїжджаюча техніка розгортала свіжі могили. Плач матерів і сиріт розривав серце, закликав солдатів до помсти. В одному з боїв німці вбили Зоріна, фронтового друга Івана. Складно описати печаль, що охопила його. Іван заплакав, і багато хто побачив, як по його щоках покотилися гарячі сльози.

Розгромивши німецькі частини в ряді битв, сибіряки одного похмурого і холодного ранку наблизилися до річки. Очікувалася дуже серйозна операція. Штаб скликав на нараду бойовий актив. Іван сидів віддалік і не зводив очей з капітана Корольова. Цей хоробрий більшовик з далекого Сибіру був тепер йому як батько. Щоранку він шукав Івана, довго розмовляв з ним. І син українського народу полюбив капітана всім серцем.

Після бесіди Іван вийшов на галявину біля берега річки. Майже цілу годину він дивився на інший берег. Там, сховавшись, розташувалися німці. Чи довго їм доведеться там відсиджуватися?..

Коли стемніло, батальйон зайняв відправні позиції. Іван першим перейшов річку. Брили піску, дрібний чагарник... Він обійшов невелику улоговинку і зупинився за каменем. У короткому бою він ще раз проявив хоробрість і мужність радянського солдата. На другий день газета частини «Сибірський стрілець» писала: «... Підрозділ отримав наказ форсувати річку. Люблячи Батьківщину, ненавидячи ворога, молодий патріот Іван Солтис першим кинувся у воду. Під сильним кулеметним і гарматним вогнем він перейшов на західний берег. Вогнем свого кулемета він підтримав форсування річки його підрозділом. У цьому бою заглушив вогонь трьох ворожих кулеметів».

21

Був початок лютого 1945 року. Підрозділ сибіряків давно перейшов кордон Німеччини. Повертаючись зі спеціальної операції, Іван присів на камінь

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

біля дороги. Нижче, трохи віддалік, його друзі розташувалися біля багаття. Вони запросили Івана до себе, але він не пішов до них.

Чорні хмари низько пливли над землею, здавалося, що вони ось-ось торкнуться верхівок дерев. Йшов рідкий сніжок. У такі дні Ваня з Петром катались на санчатах, гралися в сніжки. Але зараз було важко, дуже важко...

Листоноша приніс Іванові листа від матері. Вона його благословляла на героїчні подвиги, просила писати частіше і обов'язково надіслати свою фотографію.

Наступного дня Іван написав матері відповідь: «Не ображайся, матусю, що пишу рідко, немає часу. Фотографію надіслати не можу. Не турбуйся, скоро буду вдома, повернуся з перемогою, коли розтане сніг».

Увечері підрозділ отримав наказ перейти в наступ. Рота старшого лейтенанта Громова, атакуючи ворога з прилеглих позицій, дійшла до якогось містечка. Протягом усієї ночі йшли кровопролитні бої. Німці засіли в окопах поперек вулиць, у будинках, на дахах. Допоміжні загони «фолькштурм» безперервно атакували наші війська з лівого флангу.

Настав ранок. Над землею ще висів туман. Стрільба не припинялася ні на секунду. У цю ніч Іван не стулив очей. Багатьох бійців уже не було в живих, а фашисти запекло пручалися. У повітрі пахло гаром і порохом. Стрільба з гармат і кулеметів не припинялася ні на хвилину. Гармати били з двох сторін. Це тривало близько десяти годин, бій за містечко перейшов у рукопашний. Іван встигав всюди. В одному дворі він знищив трьох німців. Четвертого, що сховався в кутку за дверима, він схопив за груди. Але і німець виявився міцним. Прикладом автомата він з силою вдарив Івана в груди і повалив на землю. Німець вже був готовий добити Івана, але тут поспішив на допомогу лейтенант Панов. Іван вистрибнув через вікно на вулицю і, обігнувши ближній квартал, бігом вискочив на широку вулицю містечка. Два взводи стрільців на чолі зі старшим лейтенантом Громовим атакували кам'яну будівлю. У ній влаштувалися німці і через амбразуру, пробиту в стіні, вели кулеметний вогонь. П'ять бійців, бойових товаришів Івана, лежали вже в калюжі крові під стінами цього будинку. Деякий час Іван постояв за рогом, нібито вирішуючи щось. Потім зробив кілька кроків уздовж стіни, дивлячись на амбразуру.

— Гей, хлопче, куди попрямував? Будь уважний, з-під шапки у тебе ллється кров, — спробував зупинити Івана лейтенант Панов.

Але Іван не розчув останніх слів лейтенанта. Раптом перед взводом то там, то тут починає спалахувати полум'я. Тисячі вогнів і вибухів оглушили

всіх. У повітря полетіли камені і земля. З-за рогу будинку з'явився великий загін німців. Іван побіг у той бік, де зосередилися німці. Близько двадцяти фашистів вже були готові розправитися з нашими бійцями. Прикладом Іван повалив одного німця, в іншого вибив з рук гвинтівку. Потім став пробиватися до своїх. Він бачив, як у кількох кроках від нього лейтенант Панов та інші бійці намагаються надати допомогу нашим. По закривавленому лиці героя котилися краплі крові, змішуючись з потім. Але він не думав зараз про це. Перед його очима були тільки кляті вороги. Іван знищував їх одного за іншим. Майже всі німці були перебиті. А ті, що знаходилися в будівлі, ще трималися. З амбразури продовжував наполегливо і безперервно строчити кулемет. Перекриваючи вогнем всю вулицю. Один солдат, змахнувши руками, повалився на землю. Кілька людей з криками побігли уздовж вулиці. Але хто вони були — німці чи наші?

Іван зосереджено пробирався уздовж стіни, але очі його були спрямовані тільки на амбразуру. Він кілька разів спіткнувся об якесь каміння. Деякий час постояв на місці, нахилившись трохи вперед і не відриваючи очей від фашистського лігва.

Ще мить — і Івана пронизала думка. Зараз він був спокійний як ніколи. Все стало ясним: сіре лютневе небо, його бойові товариші, що засіли в засідці, блискучі дула автоматів. Перед очима промайнула долина Дністра, рідні пагорби, колгоспний сарай, мама, дорога його мама...

Іван кинувся вперед і закрив своїми грудьми ворожу амбразуру...

Наші війська продовжували наступ...

Іван Солтис загинув смертю хоробрих 11 лютого 1945 в боротьбі за свободу, честь і незалежність нашої святої Батьківщини. В урочистому мовчанні бійці опустили тіло в землю. В холодному зимовому небі пролунав прощальний залп друзів-однополчан.

Іван Солтис похований в невеликому містечку Луізенталь у Верхній Сілезії. Над селом Кузьмин чисте ясне небо. Сьогодні вихідний день. У дворі Сидора Солтиса зібралися люди. Прийшов секретар райкому партії Микола Гапонов, голова райвиконкому Олексій Гудков. Присутні й голова колгоспу Балинський, комсомольці, сусіди.

— Іван був ще хлопчиськом, коли вступив до комсомолу, — розповідає його мати Февронія Григорівна. — Комсомол був для нього другою сім'єю. Він його виховав.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Сидить вона під старою вишнею, склавши на грудях натруджені руки. Обличчя її світиться добротою. Люди мовчки слухають її спогади про сина, який став гордістю нашого народу. У голосі матері також звучить гордість. Схиливши голову, вона замислюється.

Про що думає ця жінка, яка виростила такого хороброго орла? Може, вона згадала той момент, коли він вперше вимовив слово «мама». А може, вона уявляє його дорослим, відважним, сильним, наче дуби, що на березі Дністра. Хто вгадає таємницю материнських дум? Щогодини на колгоспному господарстві лунає дзвін. По вулиці рухаються колгоспники, підводи, машини. Тітка Февронія дивиться у далечінь. Дністер плавно котить свої води до Чорного моря. Проглядається вся широка долина до Вертюжан. По лівому схилу пагорба розкинувся ліс. Кожен день сходить сонце і освітлює своїми золотими променями рідну землю, яку любив, за яку боровся, за яку поліг геройською смертю він — комсомолець Іван Солтис...

Брат, ми ніколи тебе не забудемо!

Шановний Сидір Артемович!

Надсилаю вам грамоту Президії Верховної Ради СРСР про присвоєння звання Героя Радянського Союзу Вашому синові. Зберігайте її як пам'ять про Вашого сина-героя, вчинок якого ніколи не буде забутий нашим народом.

М. Шверник
Москва, Кремль
4 лютого 1947
(Переклад Л. Панаїди)

— Які реальні історичні події лягли в основу твору?

— Як побудовано сюжет твору? Які ключові етапи життя Іона Солтиса виділено автором?

— Що відомо про родину Івана Солтиса?

— Розкажіть про життя Сидора Солтиса. Чому він був змушений працювати наймитом?

— Як описано стосунки між Сидором Солтисом і Федором Бордюжею?

— Чому Сидір був змушений погоджуватися на несправедливі умови роботи?

— Як характеризується поведінка Федора під час розрахунку за роботу?

— Чому Сидір відмовився працювати на Федора вдруге?

— Хто був присутнім на зборах бідняків у клубі?

— Чому Сидір назвав Федора Бордюжу «ворогом радянської влади»?

— Що стало причиною суперечки між Сидором і Федором після зборів? Як поводився Федір Бордюжа під час цієї суперечки?

— Чому Сидір не боявся відкрито назвати Федора ворогом?

— Як описується дитинство Іона Солтиса? Що впливало на формування його характеру?

— Якими рисами характеру вирізнявся Іван серед однолітків?

— Як жителі села сприйняли появу фашистських літаків над селом?

— Що сталося в селі Кузьмин після приходу фашистів?

— Хто був призначений примарем, і як він поводився?

— Як куркулі та окупанти знущалися з місцевого населення?

— Що побачив Іван, коли збирав хмиз біля Дністра? Як поводилися жандарми з заарештованими людьми? Якою була його реакція?

— Як Іван потрапив до партизанів? Хто його зустрів у лісі?

— Яке завдання доручив Івану керівник партизанського загону?

— Як Іван сприйняв своє перше завдання, і що він відчував після його виконання?

— Чому Іван вирішив, що зобов'язаний боротися з окупантами?

— Що відчував Іван, коли долучився до лав Радянської Армії?

— Чому Іван вирішив продовжити боротьбу, попри поранення та втому?

— Які риси характеру Івана допомагають йому протистояти ворогу?

— Як виглядало бойове завдання підрозділу сибіряків під час оточення фашистів?

— Як Іван проявив себе під час нічної битви, описаної в тексті?

— Якою була остання битва Івана, як він віддав своє життя за Батьківщину?

— Як батьки Івана переживали втрату сина, і що означала для них звістка про його героїзм?

— Як через історію Іона Солтиса підкреслюється ідея героїзму та самопожертви?

— Чому збереження пам'яті про героїв Великої Вітчизняної війни є важливим і сьогодні?

— Визначте тему та ідею твору.

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ СЛОВНИК

ба́бка – стрекоза
балакани́на – болтовня
барви́стий – красочный
безпере́рвний – непрерывный
бурку́н – донник (рослина)
верста́т – станок
верхі́в'я – вершины
ви́нахід – изобретение
виробни́цтво – производство
вкарбува́тися – запечатлеться
влу́чний (порівняння) – точный
вто́млений – усталый
ґрунтува́тися – основываться
дарма́ – зря
деревина́ – древесина
додо́лу – вниз
друка́рський – типографский
завви́шки – высотой
залізни́чна ко́лія – железнодорожный путь
запору́ка – залог, гарантия
зарозумі́лість – высокомерие
заса́ди – начала, принципы
затараба́нити – забарабанить
збенте́ження – смущение
зви́вистий – извилистый
звору́шливість – трогательность
з-по́між – между
зра́да – предательство
кам'яни́ця – каменный дом
кострюба́тий – корявый
кремі́зний – коренастый, крепкий
набу́тий – приобретенный
нарі́чувати – насчитывать
напну́ти – натянуть
невблага́нний – неумолимый
невідворо́тний – неизбежный
непору́шно – неподвижно
оповіда́ти – рассказывать
осі́бне – отдельное
очере́т – камыш
пе́рвісний – первоначальный, первобытный
підлабу́зництво – подхалимство
плин – течение
прида́тний – пригоден
пристосува́нство – приспособление
ра́дити – советовать
рву́чко – резко
розмаї́тий – разнообразный
розчи́нник – растворитель
серпа́нок – дымка
спорі́дненість – родство
спра́глий – жаждущий
стільни́к – соты
суспі́льний – общественный
уздрі́вши – увидев
ша́ти – одеяния

lib.pk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

ЗМІСТ

ВСТУП 4
§ 1. Мова як засіб спілкування і пізнання 4

РОЗДІЛ І. УКРАЇНСЬКА МОВА

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ І ЙОГО ОЗНАКИ. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 2. Складне речення. Ознаки та види складних речень. Складні речення із сурядним, підрядним та безсполучниковим зв'язком 7
§ 3. Складносурядне речення, його будова й засоби зв'язку в ньому. Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення 10
§ 4. *РЗМ* Стилі і типи мовлення 14
§ 5. Розділові знаки між частинами складносурядного речення. Синтаксичний розбір ССР 19
§ 6. Узагальнення вивченого з теми «Складносурядне речення» 23
§ 7. *РЗМ* Говоріння. Вибірковий переказ тексту наукового стилю 30

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 8. Складнопідрядне речення, його будова й засоби зв'язку в ньому 35
§ 9. Основні види складнопідрядних речень 38
§ 10. Складнопідрядні речення з підрядними означальними та з'ясувальними 40
§ 11. Складнопідрядне речення з підрядними обставинними місця та часу 44
§ 12. *РЗМ* Говоріння. Діалог 47
§ 13. Складнопідрядне речення з підрядними обставинними способу дії і ступеня та підрядними порівняльними 48
§ 14. Складнопідрядне речення з підрядними обставинними причини й наслідку 51
§ 15. *РЗМ* Контрольний письмовий переказ тексту художнього стилю . . . 54
§ 16. Складнопідрядне речення з підрядними допустовими, мети та умови 56

§ 17. Складнопідрядне речення з кількома підрядними. Синтаксичний розбір СПР 59
§ 18. Узагальнення вивченого з теми «Складнопідрядне речення» 64

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 19. Безсполучникове складне речення. Смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення 72
§ 20. Розділові знаки в безсполучникових реченнях 76
§ 21. Узагальнення вивченого з теми «Безсполучникове складне речення» 79
§ 22. *РЗМ* Твір у публіцистичному стилі на суспільну тему 84
§ 23. *РЗМ* Читання мовчки тексту публіцистичного стилю 86

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

§ 24. Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку 92
§ 25. Розділові знаки в складному реченні з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку. Синтаксичний розбір СР з різними видами зв'язку 95
§ 26. Узагальнення вивченого з теми «Складне речення з різними видами зв'язку» 99
§ 27. *РЗМ* Контрольний твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему 105

ПОВТОРЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО В 5–9 КЛАСАХ

§ 28. Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія. Будова слова. Словотвір 110
§ 29. Лексикологія. Фразеологія 117
§ 30. *РЗМ* Говоріння. Діалог 123
§ 31. *РЗМ* Ділові папери. Заява. Автобіографія 123
§ 32. Частини мови. Особливості правопису різних частин мови 126
§ 33. Словосполучення. Просте речення. Розділові знаки у простому реченні 131
§ 34. Узагальнення вивченого в 5–9 класах 133

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
ironik.ldknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

РОЗДІЛ ІІ. ЛІТЕРАТУРА

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Родинно-побутові пісні . . . 142
«Місяць на небі, зіроньки сяють...» . . . 142
«Цвіте терен, цвіте терен...» . . . 143
«Сонце низенько...» . . . 144

Народні балади . . . 144
«Ой летіла стріла...» . . . 145

ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Григорій Сковорода . . . 146
«Всякому місту – звичай і права...» . . . 147
Бджола та Шершень . . . 148
Афоризми . . . 149

ЛІТЕРАТУРА КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ.

Іван Котляревський . . . 152
Енеїда (скорочено) . . . 153
Наталка Полтавка (скорочено) . . . 168

Григорій Квітка-Основ'яненко . . . 188
Маруся (скорочено) . . . 190

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС 40–60 РОКІВ XIX СТ.

Тарас Шевченко . . . 212
Причинна . . . 213
Катерина . . . 215
Наймичка . . . 223
«І мертвим, і живим, і ненародженним...» . . . 230
«Мені однаково, чи буду...» . . . 234
«Не тополю високую...» . . . 235
«І широкую долину...» . . . 235
«Зацвіла в долині...» . . . 236

Марко Вовчок . . . 237
Інститутка . . . 238

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ

Володимир Поята
Моя колиска . . . 259
Балада про ізвор . . . 260

Галина Васютинська
Ненько рідна . . . 268
Чекання . . . 269
Охорона . . . 270

Олена Гешко
Білі хризантеми . . . 271
Осінні крила . . . 272
Матуся долю вишивкою пише . . . 273

Анастасія Спориш
Мамине серце . . . 274
Мова, що дала нам мати . . . 275
«Як добре, коли є ще мама...» . . . 276

Світлана Мазєріна
Старий і стара . . . 277

Яків Кутковецький
Іон Солтис . . . 281

Українсько-російський словник . . . 314

irorpk.idknet.com

НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ НЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ

Навчальне видання

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

9 клас

Підручник
для організацій загальної освіти
з російською мовою навчання

Автори-укладачі:
Ірина Олександрівна **Бронич**, Інна Василівна **Ніконова**

Коректор *Т. М. Ніязова*
Комп'ютерна верстка *Н. В. Надькіна*

iroipk.idknet.com